حکومەتا هەرێما کوردستانێ – عیراق
وەزارەتا پەروەردێ
رێڤەبەریا گشتی یا پرۆگرام و چاپەمەنییا

زمان و ئەدەبێ کوردی

بۆ پۆلا نەهێ بنەڕەت

دانانا
لیژنەیەکێ ژ وەزارەتا پەروەردێ

بژارەکرن و پێداچوون و دارشتنا هەردوو پشکێن ڕێزمان و ئەدەبێ
یاسین عوسمان حەسەن شێرکو ئەحمەد حەویز
محەمەد ئەحمەد محەمەد
وراتکیس مۆسیس سرکیسیان ئەڤمان ئەحمەد سەلیم

لیژنەکێ ژ ڕێڤەبەریا گشتی یا پەروەردا دهۆکێ ژ زارێ کرمانجییا خوارێ ئینایە سەر زارێ کرمانجییا ژووری

چاپا شەشێ ٢٧١٦ کوردی ٢٠١٦ زایینی ١٤٣٧ مشەختی

دەستوور:

١- هەڤاڵكارێ پرس: پەیڤەكە دشیوەیێ پرسیاردا، وەسفا كارەكی دكەت و سنوورەكی بۆ رووداندا ددانیت و دبیتە تەمامكەرێ وی ژی.

٢- ئەو پەیڤێن پرس بێن دبنە هەڤاڵكارێ پرس ئەڤەنە:

ئ - (چەند) كول ئەندازەیا رووداندا كاری دپرسیت.

ب - (چەوا ، چەوان ، كوو ، چلۆن ، چۆن): ژچەوانییا رووداندا كارێ رستەیێ دپرسن.

پ - (كەنگی ، كەینێ ، كەی): ژدەمێ رووداندا كارێ رستەیێ دپرسن.

ت - (ل كیرێ ، ل كیڤە ، لەكوێ): ژ جهێ رووداندا كارێ رستەیێ دپرسن.

ج - (بۆچی ، ژبەرچی ، ل بەرچی): ژهۆكارێ رووداندا كارێ رستەیێ دپرسن.

راهێنان (١)

پەیڤا (چەوا) ل دوو رستەیاندا ب كاربینە ب مەرجەكی درستەیا ئێكێدا هەڤاڵناڤێ پرس بیت و درستەیا دوویدا هەڤاڵكارێ پرس بیت.

راهێنان (٢)

بەرسڤا ڤان پرسیاران بدە:

١- جوداهی دناڤبەرا هەڤاڵناڤێ پرس و هەڤاڵكارێ پرس و جهناڤێ پرسدا چییە؟

٢- دوو رستەیان ب دوو هەڤاڵناڤێن پرس بئینە.

راهێنان (٣)

ڤان هەلبەستان بخوینە و هەر پەیڤەکا پرس تێدابیت دەست نیشان بکە و جۆرێ وێ ژی نیشابدە:

١- کێ دەزانی؟ چلۆن بەیان دادێ؟

لەمێ شێت و شاعیـری دلّتەر

کێ دەزانی خەیاڵی بن لێفەم؟

چۆن بەسەر کەوشەنا دەکا شەو پەر؟ (هێمن)

٢- کـانێ کەو؟ بوچێ ناخوینن ؟ کانێ وارێ گولگولی؟

لێ دەچەرینن گورگ و ڕیڤی، بۆ شەڕێ مارو کولی . (بەدرخان سندی)

٣- هەردەم شەڤا تە رون بت

ژ دل شاهیاتە خۆش بت

چەند ڕۆژ هەنە هەر جەژنەبت

جەژنا تەژی پیروز بت (ممدوح بریفکانی)

٤- ئەی ژین تو چاوا دەرکەتی ڕووێ زەمین

تو ژ کوڤە تێ بکوڤە هەڕی ئەژین (جگەر خوین)

٥- ئەرێ سیلاڤ چما ئەڤرو مەلیل وهشك و زوهایی

کەلێ بۆچی تو بێ دەنگ و نەگەشدارو ڤەرێل هایی

چرا دل تو وەسا ئەڤرۆ ژ کاکل را یێ ئارهایی

گوتن یارۆ نێ کەو رابو سەفەر کێشاو زاڤایە (بەدرخان سندی)

٦- باخچەیێ ڤینا نەمایی کێ وەکر کاڤل بیت.

تۆرینا بەختێ مە ئەڤرۆ کێ وەکر زیز و سل بیت؟ **(بەدرخان سندی)**

راهێنان (٤)

پەیڤێن هێل دبندا کێشای دڤان رستە و دێرێن هۆزانداندا شرۆڤەبکە:

١- گرفتاری شەوی ئەگریجەتم، کـــو رۆژی رووت قوربان؟

مەتۆرێنە دلـــم توخوا، تەماشا چـەند پەرێشانە؟

٢- تە کـی ل خواندنگەهێ دیت؟

٣- وێ ئەڤ هۆزانە چـەوا ژبەر کـرییە؟

٤- تـۆ چیت ؟ من کوردم نەتەوەی کوردم

خۆ ترسنۆك نیت؟ حـاشا نەبەردم

چـی تۆی لە ناو برد دوو دلی و نیفاق

چۆن رزگار ئەبی هەر بەئیتیفاق

٥- گـەلـۆ ، ئەڤە چـەنـد ســالە؟

ژینا مە تیـژو تـالـــە

٦- ئەڤە ژکەنگــی؟

ویْرانی هـات ڤی چەنکی

مەرِوگێسن بوونە ژەنگی

ترس و سەهم لێــرە پەنگی

بۆچی تۆ هۆیێ بێ دەنگی؟ (ف.م)

راڤەکرنا پەیڤان

بەم جۆرە : ب ڤی رِەنگی

خــێــرا : زوی ، بلەز

لاتان بوو : لنك هەوە بوو

کوێستانان : زۆزانان

مــەرِ : پــەز

ڕستەیا لێکدای

١- نازداریێ فراڤین لێناو شەرمینێ مالْ پاقژکر.

٢- دێ چیرۆکێ خوینم پاشی دێ نڤم.

٣- نانم خوارد لە پاشان نامەکەم نووسی ئەمجا نووستم.

٤- شام شەکرە بەلێ وەلاْت شیرینترە.

بەرچاڤکرن:

مە خواندییە کو ڕستەیا سادە ڕامانەکا تمام هەیە، ژ (بکەر و کاری) یان (نیهاد و کارێ بێهێز) پێك دهێت و یەك کارتێدایە. ڤێجا کار یێ (تمام یان بێهێز) بیت. دڤێت بزانین ئەو ڕستەیێن کو د ئاخفتنێدا دهێنە دەربرین هەردەم سادە نینن، ئانکو مەرج نینە ئێك کار تێدا هەبیت، ڕستەیا وەسا هەیە ب (دوو کاران یان پتر) ڕامانا وێ پێك دهێت، ئەڤجا بۆ روونکرنا ڤێ چەندێ ئەگەر ب هویری بنێرینە ڕستەیێن سەری دێ بینین:-

١- ڕستەیا ئێکێ ژ دوو ڕستەیێن سادەیێن سەر بەخۆ پێکهاتییە، ڕستەیا (نازداریێ فراڤین لێنا) وڕستەیا (شەرمینێ مال پاقژکر). ئەڤە دوو ڕستەنە هەر چەندە درامانێدا سەربەخۆنە بەلێ پەیوەندی دناڤبەرا هەردووکاندا هەیە کو ب هاریکاریا ئامرازێ (و)یێ لێکدەر کو سەر ب چ ژواناڤە نینە، هەردوو ڕستە پێکڤە گرێدانینە، لەوا هەردوو ڕستەیان پێکڤە دبێژنێ (ڕستەیا لێکدای).

٢- ڕستەیا دووێ ژ دوو ڕستەیێن سادەیێن سەربەخۆ پێکهاتییە، ڕستەیا (دێ چیرۆکێ خوینم) وڕستەیا (دێ نڤم) ئەڤ دوو ڕستەیە هەر چەندە دڕامانێدا سەربەخۆنە بەلێ پەیوەندییەك دناڤبەرا واندا هەیە کو ب هاریکاریا ئامرازێ (پاشی) یێ لێکدەر، کو سەرب چ ژوان ڕستەیان ڤە نینە. پێکڤە گرێدانە، لەورا هەردوو ڕستەیان ب سەر ئێکڤە دبێژنێ (ڕستەیا لێکدای).

٣- ڕستەیا سێیێ ژ سێ رستە یێن سەربەخۆ پێکهاتییە، ڕستەیا (نانم خوارد) و ڕستەیا (نامەکەم نووسی) و ڕستەیا (نووستم) ئەڤ هەرسێ ڕستە هەر چەندە دڕامانێدا سەربەخۆنە، بەلێ پەیوەندییەك دناڤبەرا هەرسێکاندا هەیە کو یا ئێکێ و دووێ ب هاریکاریا گرێیا (لەپاشان) یالێکدەر کو سەر ب چ ژوانڤە نینە و پێکڤە گرێدانە.

هەروەسا ڕستەیا دووێ و سێیێ ژی ب هاریکاریا ئامرازێ (ئەمجا) یێ لێکدەر دانە پاڵ ئێك. لەورا بڤان سێ ڕستەیان ب سەر ئێکڤە دبێژنێ (ڕستەیا لێکدای).

٤- ڕستەیا چواریێ ژ دوو ڕستەیێن سادەیێن سەر بەخۆ پێکهاتینە، ڕستەیا (شام شەکرە) وڕستەیا (وەلات شرینترە).

ئەڤ هەردوو ڕستەیە هەر چەندە دڕامانێدا سەربەخۆنە بەلێ پەیوەندییەك دناڤبەرا واندا هەیە کو ب هاریکاریا ئامرازێ (بەلێ) یێ لێکدەر کو سەر ب چ ژوان ڕستەیانڤە نینە و پێکڤە گرێدانە، لەوا بڤان هەردوو ڕستەیان ب سەر ئێکڤە دبێژنێ (ڕستەیا لێکدای).

دەستوور:

رستەیا لێکدای ئەو رستەیە کو ژ دوو رستەیێن سەربەخۆیێن ساده یان پتر پێک دهێت و پەیوەندییەک دناڤبەرا واندا هەیە ب هاریکاریا ئامراز یان گریێیا لێکدەر دێ ئێخینە ب رەخ ئێکڤە. ئامرازێ لێکدەر سەر ب هیچ رستەیەکا سادەیا دناڤ رستەیا لێکدایدانینە، درستەیا لێکدایدا چەند کار هەبن هند رستەیێن ساده هەنە.

پتریا وان ئامرازان یان گریێیێن لێکدەر کو بۆ ڤێ مەرەمێ دهێنە ب کارئینان ئەڤانە:

(و، ئەڤجا(ئەمجا) ، ڤیجا ، بەلێ ، لێ ، بەلام ، لەپاشا(لەپاشان) ، پاشی ، پشتی هینگێ ، لدویڤدا ، چونکە ، یان ، یاخود ، ژنوو ، نەکۆ ، نەک ، بەلکو ، تا ، هەتا ، هەتاکو ، تاکو ، لدویڤرا ، کە ...هتد)

---

(١) رستەیا وەسا هەیە دوو کارتێدانە و ئێك کار ئەنجامدایە، ژبۆ سڤککرنا رستەیا لێکدای هاتییە کورتکرن و پەیڤێن دووبارە کری هاتینە لادان وەك:

– ئازاد و دلێر چوون بۆ هەڤلێرێ.

ئەڤ رستەیە ب خۆ ل دویڤ ڤی شێوەی بوویە.

ئازاد چوو بۆ هەڤلێرێ و دلێر چوو بۆ هەڤلێرێ (چوو بۆ هەڤلێرێ) د هەردوو رستەیاندا هاتییە دووبارەکرن.

راهێنان (١)

ڤان رستەیێن سادە ب ئامرازی یان ب گرێیەکا لێکدەر بگوهۆڕە بۆ رستەیا لێکدای:

١- شڤانی پەز چەراند، ئاڤ نەدا.

٢- نامەیەکێ بنڤیسە، بۆ زناری بهنێرە.

٣- هەڤال سواری ترومبێلەکە بوو، چوو بۆ هولێر، چوو بۆ دهۆك.

٤- ئەڤ کورە یێ زیرەکە، ئەو کورێهە یێ تەمبەلە.

٥- بریێن خەنجەران ساخ دبن، بریێن خەبەران ساخ نابن.

٦- یان هەرە، دەرگەهی پێڤەدە.

راهێنان (٢)

ژڤان ئامرازێن خوارێ رستەیێن لێکدای پێك بینە:

(بەلێ ، پاشی ، نەکۆ ، پشتی هینگێ ، ئەڤجا ، نەك ، ل دویڤدا).

راهێنان (٣)

هەر ئێك ژڤان رستەیێن لێکدایێن خوارێ بکە رستەیا سادە:

١- شێرکۆ چوو مالا چەتۆی بەلێ چەتۆ ل مال نەبوو.

٢- دوژمن هێمن بکەوە ئەمجا تەپ بدە سەری.

٣- هەڤالێن من نەهاتن چونکە بەفر باری بوو و رێ هاتبوو گرتن.

٤- دلشێری چیرۆکا مەم و زینێ خواند و نامەیەك نڤیسی پاشی نڤست.

٥- رزگار دێ هەلبەستێ ژ بەرکەت پاشی دێ پەخشانێ نڤیسیت.

ڕاهێنان (٤)

ڤان ڤالاهییان ب ئامرازەکێ لێکدەر پربکە:

١- شام شەکرە ..... وەلات شرینترە.

٢- سیپەل نەچوویە قوتابخانێ ..... یانەخۆش بوو.

٣- ڤێ سروودێ بخوینە ..... ژبەر بکە.

٤- هەسپێ خۆ بفرۆشەمن ..... بکە دیاری بۆمن.

٥- ڕەزڤانی گول چاند ..... ئاڤدا.

ڕاهێنان (٥)

ئەڤان ڕستەیان شرۆڤەبکە:

١- من شتل چاند بەلێ من توڤ هەلگرت.

٢- زەنگ هاتە لێدان ، ئەڤجا قوتابی چوونە ژوورێ

ئامرازێ پەیوەندی

أ /

١- کاروان دێ چیت بۆ زاخـــۆ.

٢- بەختیار ل قوتابخانێ دخوینیت.

٣- چیمەن د کەرکووکێر اهاتییە.

٤- ئازادی نامە ژ هەڤلێرێ هنارتییە.

٥- سەردار ل مالێ رونشتییە.

٦- بەلگ ژ دارێ وەریان.

٧- سالار دمالدا کاردکەت.

٨- نامەکەم بە پۆستە دا ناردووە.

٩- وێنەیێ خۆب دیواریڤە هەلاویستییە.

١٠- گەل ب زانینێ پێش دکەڤیت.

١١- نەسرین تا رەواندزێ چـوو.

١٢- مامۆستا وەک باوکە.

١٣- قوتابی بێی هەوە چ ناکەت.

١٤- سەرهەنگ دێ چیتە ئاکرێ.

(سەرهەنگ دچیت بۆ ئاکری).

ب/

١- من لە بۆ تۆمە ، تـۆ بـۆ کێیە؟

٢- تە نامە ژبـــۆ وان نڤیسییە.

٣- تـری هەتاکو پاییزێ دمینیت.

٤- بـەهـار بەبێ گـــول نـابـێـــت.

٥- کـــاوە ل گەل بر ادەرێن خۆ ڕاوەستایە.

٦- هەژار دگەل مە دژیت.

٧- نازەنین بەرەف قوتابخانێ هات.

٨- ئاوات بەر ب مال ڤە چـــوو.

بەرچاڤکرن:

أ – ئەگەر بنێرینە رستەیێن پشکا (أ)، دێ بینین دهەر رستەیەکێدا ئامرازێ پەیوەندی هەیە و کەفتییە پێش ناڤەکی یان جهناڤەکی بۆ نیشادانا پەیوەندییا دناڤبەرا وی ناڤی یان وی جهناڤی ل گەل ناڤەکێ دی تـــر درستـەیێدا، وەکـــو:

١– درستەیا ئێکێدا پەیڤا (بۆ) ئامرازێ پەیوەندیێ سادەیە، پەیوەندی دناڤبەرا ناڤێ کاروانی و زاخۆ نیشادایە، کو کاروان دێ چیت بۆ زاخـۆ نـەکو بۆ جهەکێ دی.

٢– درستەیا دووێدا پەیڤا (ل) ئامرازی پەیوەندیێ سادەیە، پەیوەندی دناڤبەرا ناڤێ بەختیار و قوتابخانێ نیشادایە، کـــو بەختیار ل قوتابخانێ دخوینیت نەکو ل جهەکێ دی.

٣– درستەیا سێیێدا پەیڤا (د – را) ئامرازێ پەیوەندیێ سادەیە، پەیوەندی دناڤبەرا ناڤێ چیمەنێ و کەرکووکێ نیشادایە، کـــو چیمەن دکەرکووکێ ڕاهاتییە نەکو ل جهەکێ دی.

٤- د ڕستەیا چواریدا پەیڤا (ژ) ئامرازێ پەیوەندیێ سادەیە، پەیوەندی دناڤبەرا ناڤێ ئازادی وهەڤلێری نیشادایە، کو ئازاد ژ هەڤلێرێ نامەیا هنارتی نەکو ل جهەکێ دی.

٥- د ڕستەیا پێنجیدا پەیڤا (ل) ئامرازی پەیوەندی سادەیە، پەیوەندیی دناڤبەرا ناڤێ سەردار و مالێ نیشادایە، کو سەردار ل مالێ ڕونشتییە نەکو ل جهەکێ دی.

٦- د ڕستەیا شەشیدا پەیڤا (ژ - ێ) ئامرازێ پەیوەندیێ سادەیە، چونکە پەیوەندي دناڤبەرا ناڤێسیڤ ژ دارێ وەریایە، نەکو ژ تشتەکێ دی.

٧- د ڕستەیا حەفتیدا پەیڤا (د - دا) ئامرازێ پەیوەندیێ سادەیە، پەیوەندی دناڤبەرا ناڤێ سالارو مالدا نیشادایە، کو سالار دمالدا کار دکەت نەکو ل جهەکێ دی.

٨- د ڕستەیا هەشتیدا پەیڤا (بە - دا) ئامرازێ پەیوەندیێ سادەیە، چونکی پەیوەندی دناڤبەرا نامە و پۆستەی دا نیشادایە، کو نامە ب پۆستەی هنارتییە نەکو ب تشتەکێ دی.

٩- د ڕستەیا نەهیدا پەیڤا (ب - ڤە) ئامرازێ پەیوەندیێ سادەیە، چونکی پەیوەندی دناڤبەرا ناڤێ ویێنەی ودیواری نیشادایە، کو ویێنە ب دیواریڤە هەلاویستیە نەکو ب تشتەکێ دی.

١٠- د ڕستەیا دەهیدا پەیڤا (بە - ێ) ئامرازێ پەیوەندیێ سادەیە، کۆ پەیوەندی دناڤبەرا ناڤێ ناڤێ گەل و زانینێ دا نیشادایە، کو گەل ب زانینێ پێش دکەڤیت نەکو ب تشتەکێ دی.

١١- د ڕستەیا یازدێدا پەیڤا (تا - ێ) ئامرازی پەیوەندییێ سادەیە، چونکو پەیوەندی دناڤبەرا ناڤێ نەسرینێ و ڕواندزێ دا نیشادایە، کو نەسرین هەتا ڕەواندزێ چوویە نەکو زێدەتر.

١٢- د ڕستەیا دوازدێدا پەیڤا (وەك) ئامرازێ پەیوەندي سادەیە، کو پەیوەندییێ دناڤبەرا ناڤێ مامۆستایی و باوکیدا نیشادایە.

١٣- د ڕستەیا سێزدێدا پەیڤا (بێ) ئامرازێ پەیوەندییێ سادەیە، کو پەیوەندی دناڤبەرا ناڤێ قوتابی وجهناڤێ هەوە دا نیشادایە، کو قوتابی بێ هەوە چ ناکەت وەکی کەسانێن دی.

١٤- د ڕستەیا چواردێدا پەیڤا (ە) ئامرازێ پەیوەندییێ سادەیە، کو پەیوەندی دناڤبەرا ناڤێ سەرهەنگ و ئاکرێدا نیشادایە، کو سەرهەنگ دێ چیتە ئاکرێ نەکو جهەکێ دی.

ب - هەر وەسا ئەگەر بنێرینە ڕستەیێن پشکا (ب)، دێ بینین کو دهەر ڕستەیەکێدا ئامرازێ پەیوەندی هەیە ب ڤی ڕەنگێ ل خوارێ:-

١- درستەیا ئێکیدا پەیڤا (لەبۆ) ئامرازێ پەیوەندییێ لێکدایە، پەیوەندییێ دناڤبەرا جهناڤێ (من و تۆ) نیشادایە. هەروەسا پەیوەندی دناڤبەرا جهناڤێ تۆ و کێ جهناڤێ نیشادایە.

٢- درستەیا دوویدا پەیڤا (ژبو) ئامرازێ پەیوەندییێ لێکدایە، کو پەیوەندییێ دناڤبەرا ناڤێ نامێ و جهناڤێ وان نیشادایە، کو نامە بۆ وان هاتییە نڤیسین نەکو بۆ ئێکێ دی.

٣- درِستەیا سێیێدا پەیڤا (هەتاکو) ئامرازێ پەیوەندییێ لێکدایە، کو پەیوەندییێ دناڤبەرا ناڤێ تری، و پائیزێدا نیشادایە، کو تری هەتاکو پاییزێ دمینیت نەکو ل وەرزەکێ دی.

٤- درِستەیا چواریێدا پەیڤا (بەبێ) ئامرازێ پەیوەندییێ لێکدایە، کو پەیوەندی دناڤبەرا ناڤێ بەهارو گولِ دا نیشادایە کو بەهار بەبێ گول نابیت.

٥- درِستەیا پێنجێدا پەیڤا (ل گەل) ئامرازێ پەیوەندییێ لێکدایە، ژبەرکــو پەیوەندی دناڤبەرا ناڤێ ئازاد و برادەرێن وی دا نیشادایە، کو ئازاد ل گەل برادەرێن خوِ راوستایە نەك دگەل کەسێن دی.

٦- درِستەیا شەشێدا پەیڤا (دگەل) ئامرازێ پەیوەندییێ لێکدایە، ژبەرکــو پەیوەندی دناڤبەرا ناڤێ هەژار و جهناڤێ (مە) یا نیشادای، کو هەژار دگەل مە دژیت نەك دگەل ئێکێ دی.

٧- درِستەیا حەفتێدا پەیڤا (بەرەف) ئامرازێ پەیوەندییێ لێکدایە، چونکو پەیوەندی دناڤبەرا ناڤێ نازەنین و قوتابخانێ یا نیشادای، کو نازەنین بەرەف قوتابخانێ هات نەك جهەکێ دی.

٨- درِستەیا هەشتێدا پەیڤا (بەرب) ئامرازێ پەیوەندییێ لێکدایە، کــو پەیوەندی دناڤبەرا ناڤی ئاوات و مالێدا یا نیشادای، کــو ئاوات بەرب مال ڤەچوو نەك جهەکێ دی.

دەستوور:

ئامرازێ پەیوەندی: ئەو پەیڤەیە کو دڕستەییێدا ل پێشیا ناڤەکی یان جهناڤەکی دهێت بۆ نیشادانا پەیوەندییا دناڤبەرا وی ناڤی یا وی جهناڤی دگەل ناڤەکێ دی یێ هەر وێ ڕستەیێ.

ئامرازێن پەیوەندی دوو جـــۆرن:

ئـ - ئامرازێ پەیوەندییێ سادە: ئەوەکو ژ ئێک پەیڤ پێکهاتییە وەک (بۆ ، لە - دا ، ڤە ، د - ڕا ، ژ - ی ، ژ - را ، د - دا ، ب ، ب - ڤە ، ب - دا ، لە ، تا - ێ ، وەک ، بێ ، ە).

ب - ئامرازێ پەیوەندییێ لێکدای: ئەوە کو دوو پەیڤان یان پتـر پێکهاتییە وەک (ژبۆ ، ژبۆ - را ، هەتا، هەتاکو ، هەتاوەکو ، بەبێ ، لەگەل ، دگەل ، بەرەف ، بەرب).

ڕاهێنان (١)

پێنج ڕستەیان بئینە کو ئامرازێ پەیوەندی تێدابیت، دوو ژوان ئامرازێ پەیوەندییێ سادە تێدابیت، سێ ژوان ئامرازێ پەیوەندییێ لێکدای تێدابیت.

ڕاهێنان (٢)

دڤێ ڕستەیا خـواریدا:

(ئـەم تـا نـاڤ دارستـانـێ چـووین).

أ – پەیڤا (تـا) شـرۆڤەبـکـە.

ب – پەیڤا (دارستانێ) چ جۆرە ناڤەکە ژ لایێ دارشتنێڤە؟ چـەوا پێکهاتییە؟

ج – بکەرێ ڕستەیێ دیاربکە.

د – ژ پەیڤا (تـا) ئامرازێ پەیوەندیێ لێکدای دروست بکە و درستەیێدا بکاربینە.

هـ – ژکارێ (چـوو) کارێ نەبۆری و کارێ داخوازی دروست بکە.

و – پەیڤا (تـا) وەکو ئامرازێ لێکدای درستەیێدا بکاربینە.

ڕاهێنان (١)

ژڤان دێرێن هۆزانان ئامرازێن پەیوەندی دەربینە و جۆرێن وان ژی دیاربکە:

أ – بسکان ل ڕووی نێ بوونە کۆم

جامێ مەیێ ئینا ژ بۆم

حوکمێ دکر لازم ڤە خۆم

مەستی ل من جاری ت کەن (عەلی حەریری)

ب – دیسا ژ نۆ عەشقا بەرێ پڕ ئەندەروونم ئاتەشە

زۆلفا موزەییەن عەنبەرێ دەعوا دگەل خالا ڕەشە (عەلی حەریری)

ت – پڕ دیتنا تە غەریبم خانم

ژتە سەرتا ب قەدەم حەیرانم

هەرب جان تەشنە لەبێ لەعلانم

دل و بەندا گرهـا زولفانم

عاشقێ نازك و مەحبووبانم

تو مەبین بێ سەرو بێ سامانم

گولی باغێ ئیرەمی بوهتانم

شەب چراغی شەبێ کوردستانم (مەلایی جزیری)

پ – بە ئاسمانەوە ئەستێرەم دیوە

لە باخچەی بەهار گوڵم چنیوە (گۆران)

ئامرازێ دانەپاڵ (خستنەسەر)

أ/

١- بابێ ئازادی پێشمەرگەیە.

٢- دایکا نازداری نوژدارە.

٣- ل چیاییێت کوردستانێ بەفر دباریت.

٤- هەڤاڵێن مە هاتن.

٥- مرۆڤێد زیرەک سەردکەڤن.

ب/

١- گولی باخەکە جوانە.

٢- برادەری ئێوە دڵسۆزە.

٣- من بۆیە گولی سوورم خۆش دەوێ
موژدەی شەفەقی لێ دەردەکەوێ.

بەرچاڤکرن:

ئەگەر تەماشەی رستەیێن سەری بکەین دێ بینین دەهەر رستەیەکێدا ئامرازێ دانەپاڵ (خستنە سەر) هەیە کو ناڤەك دایە پاڵ ناڤەکێ دی، یان ناڤەك دایە پاڵ جهناڤەکی یان ناڤەك دایە پاڵ هەڤاڵناڤەکی وبڤی رەنگێ خوارێ.

* درستەیێن پشکا (أ)دا:

١/ درستەیا ئێکێدا ئامرازێ دانەپاڵ (ێ) دناڤبەرا ناڤێ (باب) و ناڤێ (ئازاد)دا، ئامرازێ دانەپاڵە بۆ رەگەزێ نێر، چونکە ناڤێ (ئازاد) ی دیار کەرە یێ دایە پاڵ ناڤێ (باب)ی کو دیارکریە.

٢- درستەیا دووێدا ئامرازێ (ا) دناڤبەرا ناڤێ (دایك) وناڤێ (نازدار) ێدا، ئامرازێ دانەپاڵە بۆ رەگەزێ مێ چونکە ناڤێ (نازدار) یێ دایە پاڵ ناڤێ (دایك)ێ.

٣- درستەیا سێیێدا ئامرازێ (ێت) دناڤبەرا ناڤێ (چیا) وناڤێ (کوردستان) دا، ئامرازێ دانەپاڵە، چونکە ناڤێ (کوردستان)ێ وەکی ناڤەکێ تاك یێ دایە پاڵ ناڤێ (چیا)ی.

٤- درستەیا چواریدا ئامرازێ (ێن) دناڤبەرا ناڤێ (هەڤاڵ) وجهناڤێ (مە)، ئامرازێ دانەپاڵە، چونکە جهناڤێ (مە)ی وەکی جهناڤێ جودا یێ دایە پاڵ ناڤێ (هەڤاڵ)ی.

٥- درستەیا پێنجێدا ئامرازێ (ێد) دناڤبەرا ناڤێ (مرۆڤ) وهەڤاڵناڤی (زیرەك) ، ئامرازێ دانەپاڵە، چونکە هەڤاڵناڤێ (زیرەك) یێ دایە پاڵ ناڤێ ناڤێ (مرۆڤ)ی.

* درستەیێن پشکا (ب)دا:

١- درستەیا ئێکێدا ئامرازێ (ی) دناڤبەرا ناڤێ (گول و باخ)دا، دزارێ کرمانجییا خواریدا ئامرازی دانەپاڵە، چونکە ناڤێ (باخەکە) یێ دایەپاڵ ناڤێ (گول)ێ.

٢- درستەیا دووێدا ئامرازێ (ی) دناڤبەرا ناڤێ (برادەر) وجهناڤێ (ئێوە) ئامرازی دانەپاڵە،چونکە جهناڤێ (ئێوە) یێ دانەپاڵ ناڤێ (برادەر)ی.

٣- درستەیا سێیێدا ئامرازێ (ی) دناڤبەرا ناڤێ (گول) و هەڤاڵناڤێ (سوور)دا، ئامرازێ دانەپاڵە، چونکە هەڤالناڤێ (سوور) یێ دایە پاڵ ناڤێ (گوڵ) .

دەستوور:

ئامرازێ دانەپاڵ (خستنەسەر):-ئەو پەیڤە دڕستەیێدا ناڤەکی یان جهناڤەکی یان هەڤاڵناڤەکی ددەتە پاڵ ناڤەکێ دی و بڤی شێوەیێ خوارێ:-

★ د کرمانجییا ژووریدا:-

١- ئامرازێ (ێ) ناڤەکی یان جهناڤەکی یان هەڤاڵناڤەکێ چەوایی ددەتە پاڵ ناڤەکێ نێرێ تاک.

٢- ئامرازی (ا) ناڤەکی یان جهناڤەکی یان هەڤاڵناڤەکێ چەوایی ددەتە پاڵ ناڤەکێ مێ یێ تاک.

٣- ئامرازێن (ێت - ێن - ێد) ناڤەکی یان جهناڤەکی یان هەڤاڵناڤەکێ چەوایی ددەتە پاڵ ناڤەکێ نێر و مێ یێن کۆ.

* د کرمانجییا خواریێدا :-

- ئامرازی (ی) ناڤەکی یان جهناڤەکی یان هەڤاڵناڤەکێ چەوایی ددەتە پاڵ ناڤەکێ دی یێ نێرێ و مێ ب تاک و کۆڤە.

ڕاهێنان (١)

پێنج ڕستەیان بینە ئامرازێ دانەپاڵ تێدابیت، سێ ژوان بۆ ناڤێ تاك بن و دوو ژوان بۆ ناڤێ کۆ بن:

ڕاهێنان (٢)

جوداهی دناڤبەرا ئامرازێ (پەیوەندی و دانەپاڵ) داچییە؟ ب نموونە ڕوونبکە.

ڕاهێنان (١)

دڤێ ڕستەیا خواریدا:

(دەسکەفتێن سەرهلدانێ دێ پاریزن).

أ – (یێن) دناڤبەرا پەیڤا (دەسکەفت) و (سەرهلدان) چییە؟ ئەرکێ وی چییە؟

ب – ئەرێ ئەم دشێین ئامرازێ (یێن) بگهۆرین بۆ تاك؟چەوا؟

ج – بکەرێ ڕستەیێ دیاربکە، بۆچی کەفتییە ویرێ؟

د – پەیڤا (دەسکەفت) شرۆڤەبکە.

هـ – (دێ پاریزین) چ جۆرە کارەکە ل دویڤ دەمی؟چەوا هاتییە دروستکرن؟

و– ژکارێ (دێ پاریزین) کارێ بۆریێ راگەهاندنێ ل دویف دەمی دروستبکە.

ز – ژ کارێ (دێ پاریزین) کارێ بۆریێ نێزیکێ دانانی دروست بکە. درستەیەکێدا بکاربینە.

ح – ژ کارێ (دێ پاریزین) کارێ نەبۆریێ ئایینده (داهاتی) دروست بکە.

ڕاڤەکرنا پەیڤان

نێ بوونە کۆم	: خرڤە بوون ، کۆمبوون
ئینا بۆم	: بۆ من ئینا
ئەندەروونم	: هناڤێن من
ئاتەش	: ئاگر

ژتە سەر تاب قەدەم حەیرانم : ئەز قوربانی تەم ژ سەرێ تە هەتا پێیان.

پشکا ئەدەبێ

١- ئــەدەب.
٢- جۆرو مەبەستێن هەڵبەستێ.
٣- فۆلکلۆر چییە؟
٤- داســتــان.
٥- میـژوویـا داستانـێ ل جیهانێ.
٦- داستانا رۆژهەلات.
٧- ژ فولکۆرێ بۆ نڤیسینێ.
٨- داستانا کوردی و پشکێن وێ.
٩- گۆتنێن مەزنــان.
١٠- ڤەکۆلینا نوی یا ئەدەبێ کوردی.
١١- مەلایێ جزیری.
١٢- حاجی قادرێ کۆیی.
١٣- وەلـی دێوانە.
١٤- پیرەمێـرد.
١٥- گــۆران.
١٦- هەژار موکریـانی.
١٧- دیــلان.
١٨- سەبری بۆتـانی.
١٩- مقداد مەدحـەت بەدرخان.
٢٠- شـاکـر فـەتـاح.

پشکا ئـەدەبـی

ئـەدەب:

پەیڤا (ئەدەب) کو (ویژە) ژی پێ دهێتە گوتن، ب دوو رامانێن جودا بکاردهێت، یائێکێ رامانا تایبەتییە کو مەبەست پێ ئەو ئاخفتن و گوتنێن بژارەنە یێن خوشی و شادیێ دئێخنە دلێ گوهدارو خواندەڤانیدا ڤێجا ئەڤ گوتنە هەلبەست بیت یان پەخشان، هەلبەستا بژارە و هوزانا پایە بلند و چیروکا خوش وگوتارێن گرنگ و گەلەك پشکێن دی دکەڤنە بن سیبەرا ئەڤێ پێناسەیێ، چونکە دهێنە خواندن و گوهلێ بوون، و تام و خوشییا هوزانەری ژی دهێتە وەرگرتن.

رامانا دووێ ژی رامانا گشتییا (ئەدەب)ێ یە، ئەو بەرهەمی مێشکێ مرۆڤی ڤەدگریت کو دشێوەیێ ئاخفتنێدا خو نیشا ددەت، و دبەرپەرێن پەرتووکان دا دهێتە نڤیسین، ودڤی بیاڤیدا پەرتووکێن ریزمان و پەرتووکێن وەرزشی ویێن سروشت ناسی هەمی بەرهەمێن ئەدەبینە ب رامانا وێ یا گشتی.

چونکی بەرهەمی هەمەرەنگ یێ مێشکێ مرۆڤی نیشاددەت مەرج نینە د دەمێ خواندنا واندا ئەو خوشی و تام ژێ بهێتە وەرگرتن ئەوا ژ بەرهەمی ئەدەبی ب رامانا تایبەتی دهێتە وەرگرتن.

ئەدەب لسەر چوار توخمان هاتیە دامەزراندن، کو ئەڤەنە :-

١ – سـۆز: کارتێکرنێ دکەتە سەر ئەندیشە و دلی، وب حەزەکا خوشەویستی جهێ خو دگـریت.

٢- بیر(هزر) : هزرو بیرو بۆ چوونێن نقیسەری توخمێ بنەرەتێ بەرهەمی ئەدەبییە.

٣- ئەندێشە (ئاشۆپ) : ئەو ژی خەیالەکا کویر و تیژو ڤەشارتییە، ئەگەر ئەڤ خەیالا بەرفرەه نەبیت ئەدەب دێ راوەستیت.

٤- ڕامان و واتا : ڕامانا مەبەستا نقیسینێ ڕوون دکەت. و ژلایێ پەیڤ و رستەیان ب جوانی دهێتە دارشتن داکو سۆز و خەیالێ روون بکەت.

مێژوویا ئەدەبی :

مێژوویا ئەدەبی پشکەکە ژ مێژوویا گشتییا نەتەوەی و ب هەڤرا دکەڤنە بەر بەرنامەکێ مێژوویی ، ددیرۆك و مێژوویا دروستدا هندەك ڕاستی هەنە دهێنە بەحسکرن کو ب سەر دەمەکێ بۆریڤەنە و دگەل نەهۆ پەیوەندی نەمایە.

لێ دمێژوویا ئەدەبیدا، هەڵبەست و پەخشان هەر دکاریگەرن و زیندینە، چونکی شیان یێن هەین (هزرو سۆز)ان ساخ بکەتن.

مێژوویا ئەدەبییا هەر مللەتەکی هینگێ پەیدادبیت دەمێ وی مللەتی سامانەکێ ئەدەبی ل نك پەیدادبیت کو هەژی نڤیسین و مێژوویا دانانێ بیت. مێژوویا ئەدەبێ زانستەکە بەحسێ چەواییا زمان و هۆزان و پەخشانێن جوان دکەت کو بۆمە بجھ مایں، بلندی و نزمییا وان دەردئێخیت، هەردیسان بەحسێ کاروبارو ژیانا هۆزانڤان و نڤیسەر و ئەدیبان دکەت و بەرهەمێن وان دهەلسەنگینیت.

رەخنەیا ئەدەبی :

دیارە هەر ل دەمێ خەلکی گوھ ل هەلبەست و خوتبە و تشتێن دی بووین، هندەك ژوان بیرو بۆچوونێن خۆ دەربرینە، ستایشا(پەسنا) بەرهەمێن وان کرینە، یان ژی کێم و کاسی دەرئێخستینە، کو ئەڤە ئێکەمین شێوەیێ رەخنەیا ئەدەبی بوویە، پشتی هینگێ پیچ پیچە گەشە کرییە وپێشکەڤتییە هەتا وەلێ هاتی کو ببیتە خودان چەند رێ و رێباز و شێوەیێن تایبەت هەتا گەهشتییە وی رادەی کو ببیتە هونەرەکێ بژارەیێ سەربەخۆ.

دیارە رەخنە دگەل پەیدابوونا ئەدەبی پەیدابوویە، کو ژ ڤی بیاڤی بەری میژوویا ئەدەبی یا پەیدابووی، چونکە وەسا دەرکەڤتیە کو هۆزانڤانێن کەڤنێن عەرەب و نەتەوەیێن دی هەر ئەو ب خۆ رەخنەگر ژی بوون، بۆ نموونە (ئەرستۆڤان) ئێکەمین رەخنەگرێ یۆنانی هۆزانڤان بوو. وروّمانەکا دوور و دریژ ب ناڤێ (بەقان) تەرخان کرییە ژبۆ رەخنەگرتنێ ل هەرسێ هۆزانڤانێن تراژیدی یێن یۆنانی (سۆفۆکلیس) و (یۆروپیدس) و (ئەشیل)، ژبەر هندێ دشیێن بێژین رەخنەگریّن بەرێ هۆزانڤان بوون.

دەسپێکا رەخنەسازیێ دئەدەبێ کوردیدا ڤەدگەریێت بۆ سەدێ هەڤدێ زایینی، ودڤی بیاڤیدا (ئەحمەدێ خانی)یێ هۆزانڤان پێشەنگ بوویە، هەردیسان (حاجی قادرێ کۆیی)ژی جهی خۆ درەخنەیێدا گرتییە.

رەخنەیا ئەدەبی بریتی یە ژ هونەرێ ڤەکۆلین و دویڤچوون و ژێك جوداکرنا شێوازان، وریبازێن گشتی نڤیسەر و جورێ دەربرینێ و هزرکرن و هەست و سوزێ ڤەدگریت، رامان ئەڤەیە شێوازێ تایبەتێ نڤیسەری وان هەمی توخمان ڤەدگریت یێن مە بەحس کرین.

دابەشکرنا ئەدەبێ

ئێکەمین دیاردەیا ئەدەبی کو خەلك پێ ئاگەهدار بووین و تام و خۆشی پێ کەفتییە ناڤ دل و دەروونێ وان هەلبەست بوویە، هەلبەست ژی ئەو ئاخفتنەکو دەربرینا وێ ب کێش و سەروا و مۆسیقا و ژ چەند بەشێن یەکسان ددرێژی و کورتی و لڤین و نەلڤینێ دا پێك دهێت، و د رامانێ ژیدا ل سەر وێنەکیشان و نیشادانا سۆز و حەزا خەلکی دهێتە دامەزراندن و ئاڤاکرن، کو ل ڤێرێ خەیال و ئەندێشەیێ(ئاشۆپ) دەستهەلاتەکا مەزن هەیە، و ژبلی کێشێ دهەلبەستێدا سەروا ژی هەیە، لێ هەلبەستا ئازاد هند گرنگی و بایەخێ ب سەروایێ نادەت. هەلبەت ئێکەمین رێك بوویە کو مرۆڤ خۆشی و نەخۆشی، شادی وخەم و کۆڤانان، هیڤی و بێ هیڤییا خۆ پێ دەببرێت، دمێژوویا هندەك نەتەوەیاندا هەمی سامانێ ژیریێ وان ب هەلبەستێ هاتییە گۆتن کو سۆزا خۆ پێ نیشاددەن و زانست و زانیاری پێ دەر برینە، دیارە دگەل پێشکەفتنا رۆژانەدا شارستانیەتا گەلان پێش دکەڤیت، ودەسکەفتان دئینن کو ئەوژی ڤەدیتنا (نڤیسین)ێ بوویە، بۆ هندێ مرۆڤ بشێت هندەك ژ ڤەدیتنێن خۆ یێن زانستی و کارەساتێن سەر دەمی دشێوەیێ ئاخفتن و گۆتنێن بێ کێش و سەروا تۆماربکەن، و ل ڤێرێ دووەمین دیاردەیا ئەدەبی پەیدادبیت کو پەخشانە، کو ئەو ئاخفتن و گۆتنن یێن کێش و مۆسیقا و سەروا وان گرێ نەدەن، بەلکی تنێ هەر ب نڤیسینێ دهێتە گرێدان و پتر پشت بەستنێ ب هزرکرنا هویر دکەتن.

جۆرو مەبەستێن هەڵبەستێ :

مە زانی هەڵبەت کەڤنترین جۆرێ ئەدەبییە، و ئەگەر ب چاڤێ ڤەکۆلینێ سەحکەینە بەرهەمی ئەدەبی یێ جیهانی دێ بینین کەڤنترین پاشمایێ ئەدەبی هەڵبەست بوویە، د ئەدەبێ یۆنانیدا هەڵبەستێن (هۆمیرۆس)ی دکەڤنە پێش هەر جۆرەکێ پەخشانێ، دئەدەبێ عەرەبی ژیدا بەری هاتنا ئایینێ ئیسلامێ هەڵبەست ل کۆرو کۆمبوون و بازاراندا دهاتنە گۆتن ئەڤە ل دەمەکی پەخشان گەلەك یاکێم بوویە. ئەڤ دیاردەیە د ئەدەبێ کوردیدا ئاشکراترە، چونکی هەڵبەستێن (بابا تاهیرێ هەمدانی ٩٣٥ - ١٠١٠ز) کەڤنترین بەرهەمی مەیێ ئەدەبییە کو هەتا نهو مابیتە ل بەر دەستێ مە، پەخشانا کوردی ژی گەلەك پشتی وێ پەیدابوویە.

گرنگترین جۆرێن هەڵبەستێ ئەڤەنە :

١- هەڵبەستا (گۆرانی)

ئەڤە جۆرێ زمانێ وژدانێیە. ومل ب ملێ ستران و دیلانان چوویە، دیارە ستران و دیلان ژی ل نك

هەمی نەتەوەیان کەس ژێ بێ بەهر نینە، بۆ نموونە نالی (١٨٠٠ - ١٨٧٣ز) دبێژیت:

چاوی من دەم دەم دەرێژێ ئاوی ساف و خوێنی گەش

تابڵێن دەریای عومانە دوڕو مەرجانی هەیە (نالی)

(بۆ ژبەرکرنێیە)

٢- هەڵبەستا شەڕو شۆڕیێ :

ئەوان جۆرە هەڵبەستان ڤەدگریت کو پەیوەندیی ب شەڕو جەنگ و پێك دادان و زیرەکی فیداکاری و تۆڵ ڤەکرن و شانازی کرن ب خزم و کەس و کارو عەشیرتێ ڤە هەیە، لڤێرێدا هۆزانڤان بەحسێ خۆ ناکەت . بەلکو پتر بەحسێ وان قارەمانان دکەت یێت رۆڵ و پیشەنگی دچەپەرێن شەڕیدا هەین، وەکی ئەڤان چەند دێرێن خوارێ کو زیرەکییا (شەریف هەمەوەند) ی نیشا ددەت د وی شەڕێ دگەل بابانیاندا کری:

یـــاخـــوا سەربازان پەنجەیان بشـــکێ
گـــوللەکیان دا بوو لەگۆیێ مەمکێ
لە جێی ئەو گـــوللەی زوخـــاو دەتکێ
قەلغانی زەردە ماینی بـــاڵـــەکـــان
دەنگی تەپڵیان دێ لەگردی ســـەیوان
هـــاوار وەرگەرێ، تالان وەرگـــەرێ
پاش شەریفی کەس، با، نەکا شـــەرێ

(هەمی بۆ ژبەر کرنێیە)

٣- هەڵبەستا زارڤەکرنێ (لاسایی) :

ئەڤ جـــۆرە ژی وەکـــو دان وستاندن و گفت و گۆیەکێیە دناڤبەرا دوو کەساندا، ودیمەنەکێ هاتییە دیتن ژی دگەلدایە، چونکی هەڵبەستا سەر شانۆیێیە، هەڵبەستا زارڤەکرنێ ژی دبیتە دوو جۆر، بەزمەسات (کومیدیا) و مەرگەسات (تراژیدیا) نموونە ژی

د ئەدەبێ کوردیدا ئەڤ هۆزانا هەژار موکریانییە:

★ مام بایز ڕۆژباش

- (علیک السلام)

★ ئەمە یانی چێ؟

- جیرانی مەلام

★ نەم دی دوێنێ و پیر

- بەخوا چوومە شار

★ چیت فرۆشت بەخێر؟

- یەک دووبارە دار

★ نرخەکەی چۆن بوو؟

- بۆتە چوار قیمەت

(هەمی بۆ ژبەرکرنێیە)

٤- هەڵبەستا فێرکرنێ:

ئەڤ جۆرە چونکی سۆزو ئەندێشە تێدا یا بێ هێزە و دارشتنا وی نەل ئاستەکێ بەرزادیە، ژبەر هندێ ب تمامی ناکەڤیتە بەر ڕامانا هەڵبەستێ، و هەر بۆ مەبەستا فێرکرنێ بکاردهێت، وەکی ئەڤێ هەڵبەستا (بێکەسی ١٩٠٥ – ١٩٤٨):

شتێکی بێ خوێن و گیان

ئەفرێت و ئەچێتە ئاسمان

هەڵدەگرێ گەلێ ئینسان
دوو باڵی پێوەیە جوان
ناویان ناوە تەیارە
زۆر مەحکەم و بەرکارە
لە شەڕا مەسیبەتە
لە ئاشتییا نیعمەتە
لە سایەی حیرفەت و فەن
شتی وا دروست ئەکەن

یان ئەڤهەڵبەستا (ئەحمەدێ خانی)[1]

(نار)ە ئاگر (حر)ە گەرمی (برد)ە ساردی

(ثلج) بەرفە (ماء) و (سلسل) هەردوو ئاڤ

(رجل) پێ و (ركبة) ئەژنۆ (بطن)ە زك

(صدر) سنگە (جيد)ە ئەستۆ (عين)ە چاڤ

(فخذ) ڕانە (ضرس) ددانە (شفة) لێڤ

(ظهر) پشتە (سرة) ناڤك (جوف)ە ناڤ

(كبد) جەرگە (كلية) گورچك (كدنة) بەز

ڕوڤینە (أمعاء) و (مرارة) هەم زەراڤ

(قوتابی ئێك ژڤان هەردوو نموونەیان دێ ژبەركەت)

(١) نۆبەهارا بچووكان یا ئەحمەدێ خانی، تویژاندنا حمدی عبدالمجید – بەغدا ١٩٩٠

ڕاڤەکرنا پەیڤان

مەبەست	: ڕامان.
میشك	: مەژی.
نەم دی	: من نەدیت.
دوێنێ	: دوهی
نرخەکە	: بها.
گەلێ ئینسان	: گەلەك مرۆڤ.
مەحکەم	: لاو ، ڕێك و پێك.

مەبەستێن هەڵبەستا کوردی ژی ئەڤەنە :

١- نیشتمان پەروەری و نەتەوایەتی :

ئێکە ژ گرنگترین مەبەستێن هۆزان و هەڵبەستا کوردی، ئەڤ جۆرە دگەل سەرهلدانا هەستێ نەتەوایەتی ونیشتمان پەروەری پەیدابوو، ڕابەرێ ئەڤێ مەبەستێ ئەحمەدێ خانی (١٦٥٠ - ١٧٠٦ ز) وپاشی حاجی قادرێ کۆیی (١٨١٧ - ١٨٩٧ز) نە، ئەڤ جۆرە هەڵبەستە سۆزەکا نەتەوایەتی و نیشتمانپەروەریێ دئێخنە دل و دەروونێ خواندەڤانیدا . ئەڤە ژی نموونەیەکە ژڤێ مەبەستێ:

خانی دپێشەکیا مەم و زینێدا دبێژیت:

قەت مومکنە ئەڤ ژ چەرخی لەو لەب؟
تالیع ب بتن ژبۆ مە کەوکەب؟
بەختێ مە ژبۆ مەرا ببت یار
جارەک ب بتن ژ خابی هشیار

رابـــت ژمـــەژی جـــهـــان پەنـــاهـــەک
پەیـــدا ب بـــتـــن مـــە پـــادشـــا هـــەک
ئـیـــدی هـــونـــــەرا مـــە بێتـــــە دانیـن
قـەدری قـــــەلەمـــا بـــیـــتـــە زانـــیـــن

(هەمی بۆ ژبەر کرنێیە)

راڤەکرنا پەیڤان

ژخـــابـی هـــوشـیار : ژخـــەو هـشـیـار بوو.
ژبـــۆ مـــەرا : بـــۆمـــــە.
تالیع : دەربکەڤیت.

۲- دلداری و ئەڤینی :

ئێکە ژ مەبەستێن هەرە بلند و جوانێن هەڵبەستا کوردی، ولوتکـەیا (کوپیتکـا) هەستێ مرۆڤی نیشاددەت بەرامبەر خۆشتڤیاوی، نموونەیا ڤێ مەبەستێ ژی هەڵبەستا (تایـەربەگێ جافە ۱۸۷۵- ۱۹۱۸ز)

تـابکەی قـــوربـــان بنالم من بـــە ئێش و دەردەوە
دەس بە ئەژنۆ قور بەسەر دایم بە رەنگی زەردەوە
رۆژی ئـــەوەل بوو کەزانیم من ئـەبـێ دیـۆانە بم
عاشقی تۆ نەوعـی مـەجـنـوون وا بەکێوو هەردەوە

(هەمی بۆ ژبەر کرنێیە)

٣- شانازیکرن و دلێری:

ئەڤ مەبەستە ژی تایبەتە ب کاروبارێن شەرو چەنگان، پەیڤێن وێ پێدڤیە دگەل سروشتێ هەلبەستێ بگونجن، هەروەك دڤێ هەلبەستا حاجی قادرێ کۆیی (١٨١٧ - ١٨٩٧ز)دا دەردکەڤیت:

لە گاوان و شوانی کوردەکان یەک
بەسە، بۆ لەشکری سەد کەرەلەک
فیدای گاوان و شوانتان حاتەمی تەی
بەقوربانی سەپانتان ئالی بەرمەک
مریشکی ئێوە صەییادی شەهێنە
لەکن عەنقا فرووجە حاجی لەقلەق

(هەمی بۆ ژبەر کرنێیە)

٤- پێ گوتن:

تایبەتە ب بەحسکرنا مرنێ و چەواییا وەغەرکرنێ و نیشادانا دلتەنگیێ، پەیڤێن وێ ژی پێدڤییە دگەل مەبەستا هەلبەستێ بگونجن.

پێرەمێرد (١٨٦٧ - ١٩٥٠ز) دپێ گوتنا (مستەفا خۆشناو) و (محمد قودسی)دا، کو دوو بوون ژ چوار ئەفسەرە شەهیدێن سالا (١٩٤٧ز) دبێژیت:

دیسان وا کۆستی نوێمان کەوتەوە
گەرێ گەردوونە کوردی گرتەوە
ئەم دوو دار تەرمە دوو نەرە شێرە

زنجیریان پچڕان گەینەوە ئێرە
لەڕێی ئێمەدا گیانیان فیداکرد
ناوی بڵندیان وا بۆیان برد
ئەو پەتەی لە ملی ئەمانە خرا
ئەوانی خنکان بەڵام پەت پچڕا

یان (ئەحمەدێ نالبەند) ب هەڵکەفتا وەغەرکرنا کوڕێ خۆ دبێژیت:

من هەبوو ژ ملکێ دنێ ئەو کورتنێ
من ڤیابوو بۆ کەلام و خواندنێ
دێ چ لێ کەم پاشی وی مالێ دنێ
شبهێ سەرادێ مە میلاک مایە کون
ئەو هونەر نینە نهۆ ئەز باخڤم
ڕۆژو شەڤ چەندن دوو لەحزا نانڤم
شبهێ ئاڤا لبەر کەلێ دێ لڤلڤم
ئاگرێ دەردێ دلی بەربوویە من

(قوتابیان هەڵبەستا پێرەمێردی یان یا نالبەندی دێ ژبەرکەن)

ڕاڤەکرنا پەیڤان

ژملکێ دنێ	: ژ ملکێ دنیایێ.
زنجیرا پچران	: زنجیرێن وان قەتیان.
خنکان	: خەندقین.
حاتەمی تەی	: زەلامەکێ مەردێ ب ناڤ و دەنگ.
سەپان ٣	: خولام.

٥- داشۆرین و پێداهەلگۆتن :

دوو مەبەستێن دژی ئێکن، ئێك ژوان بۆ نزمکرن و دەرئێخستنا لایەنێ کێم، یێ دووێ ژی بۆ ڕێزلێ گرتن و حەز ژێ کرنێیە، نموونەیا هەلبەستا داشۆرین ئەڤ پارچەیا شێخ ڕەزایێ تالەبانییە:

هەزار ئەفسون و جادووی پیوە ئاوێزانە ئەم ڕیشە
عیلاجی گەر ببێ یا گوزەیا گوێزانە ئەم ڕیشە
بە تەحریکی تەلێکی سەد هەزار نەفسی بە کوشتن دا
ڕەئیسی حیلەکاران، شای قومار بازانە ئەم ڕیشە

(هەمی بۆ ژبەر کرنێیە)

٦- وەسف:

مەبەست پێ وەسف کرنا سروشت و مرۆڤی و تشتێ جوانە، ب ڤێ دیتنێ دشێین بێژین هەلبەست هەر هەمی وەسفە، لێ دەلبەستا کوردیدا د ڤێ مەبەستێدا دچیت، بۆ نموونە (مەولەوی ١٨٠٦ - ١٨٨٢ز)د وەسفا بهاریدا دبێژیت:

نازک تەدارەک فەسلی وەهاران

زەریف ئارایش[1] هەردەو کۆهساران

گۆل چون[2] ڕووی ئازیز نەزاکەت پۆشان

وەفر اوان[3] چون سەیل دیدەی[4] جۆشان

(هەمی بۆ ژبەر کرنێیە)

---

(١) زەریف ئارایش : جوان هاتیە خەملاندن.

(٢) چون : وەکو

(٣) وەفر اوان : ب فرەهی.

(٤) دیدەی من : چاڤێ من.

٧- مەینۆشی:

مەبەستەکێ کێم بهایە دهەلبەستا کوردیدا، پەیڤێن وێ پتریا وان ل دەوروبەرێ روینشتنێن مەی ڤەخوارنێ و سەرخۆشیێدا دزڤرن. نموونەیا ڤی مەبەستێ ئەڤ هەلبەستا (بێکەسی)یە.

ساقی ئۆبالّی منت بە ئەستۆ
دنیایە، وەسیەت ئەکەم لە لای تۆ
کە مردم توخوا هەر بە مەی بمشۆ
بۆم مەکەن شین و گریان و رۆ رۆ
لەجێی یاسین و تەلقین و شینم
بێن جیێ یاسین و تەلقین و شینم
بێن کۆرێ بگرن لە ژوور سەرینم

(هەمی بۆ ژبەر کرنێیە)

فولكلۆر چییـه؟

بۆ هندی ٚ ئەم باش دبابەتێ خۆ بگەهین، پێدڤییە ب هویری دراما پەیڤا فۆلكلۆر بگەهین.

پەیڤا فولكلۆر:

ئەڤ پەیڤە، پەیڤەكا لێكدایە ژ دوو پەیڤان (**Folk.lore**) یێن ئینگلیـزی هاتییە، كو یا ئێكێ رامانا (خەلك – گەل) ڤەدگریت، ویا دووێ رامانا (چیرۆك ، ژیری ، هونەر ، زانست)ڤەدگریت، ئانكو سامان یان كەلەپوورێ خەلكێ، ب ئەڤێ چەندێ فۆلكلۆر ب هەمی وی سامان و كەلە پوورێ كەڤن دهێتە گۆتن كو ب درێژاهیا مێژوویێ دەستكرد و بەرهەمی خەلكی بوون و یێن ماین، وەك:

پاشماییێن جل و بەرگێن میللی یێن كەڤن ونوی، ئامان (كەچك ، ترار ، سێنیك ، قازان)، گەلەك ئامیرێن پیشە سازی، نەقش و نیگـار و جۆرێن خوارنێ و گەلەك تشتێن دی كو مۆرا تایبەتییا كەڤنا مللەتی دبەرهەمێن دەستكرد و بەرهەمێن هزریدا هەمیان ب خۆڤە دگریت.

هندەك جاران دناڤ فولكلۆریدا پشكا هزرێ یان پشكا ئەدەبی دهێتە جوداكرن كو دبێژنێ (بەرهەمی سەرزارێ خەلكی)، ئەڤ بەرهەمە ئەوە یێ كو ل سەر زاری دهێتە گۆتن، و ژ زاری بۆ زارەكێ دی..

و كور ژبابی.. وزارۆك ژ دایكێ گوهـ لێ دبیت و دهێتە ڤەگوهاستن و پاراستن، ژبەرڤێ چەندێ ئەدەبێ فۆلكلۆری ب بەرهەمی تاكە كەسی ناهێتە هژمارتن، بەلكو یێ مللەتی هەمیێ یە، و خـەلكی هـەمیێ ئافراندییە، بەرهەمی فۆلكلۆری

شێوەیەکێ سادە هەیە هەمی خەلك تێ دگەهن، وموٚرا تایبەتا وی خەلکی پێڤەدیارە.

بەرهەمی فۆلکلۆری ب ئێکجار زۆر دناڤ خەلکیدا یێ بەلاڤە، هەتا دەمێ بەلاڤە بوونا خوێندەڤانیێ و شارەزابوونا خەلکی و تێکەلیێ دگەل ئەدەبێ نڤێسیدا کێم کەس هەنە تشتەکی ژ فۆلکلۆرێ گەلێ خۆ نەزانیت و ژبەر نەکربیت و ب گۆتن ڤەگێران نەشێت دەربـڕیت.

ئەدەبیاتێن فۆلکلۆری دناڤ هەر مللەتەکیدا چەند پشك و جۆر هەنە، ئەڤ پشك و جۆرە ڕەنگە هندەك ژوان دناڤ فۆلکلۆرێ هەمی مللەتاندا هەبن، وڕەنگە هندەك ژوان دجودابن، وتایبەتن ب هندەك مللەتان ڤە، ژبەر هندێ هەر مللەتەك دشێت جۆرێن بەرهەمی ئەدەبێ فۆلکلۆرێ خۆ دەستنیشان بکەت.

ئەم دشێین د ئەدەبێ فۆلکلۆری کوردیدا ئەڤان چەند بابەتان ببینین:

١- ئەفسانە : بەرهەمێ وی دەمییە کو مرۆڤ یێ بێ دەستهەلات بوو، ول بەرامبەری سروشتی ڕاوەستیایە، ژبەر هندێ دشیاندایە بێـژین ئەفسانە بەرهەمێ دەسپێکا ژیانا مرۆڤایەتییە.

٢- چیرۆك یان سەرهاتی : پشکەکا مەزنا ئەدەبێ فۆلکلۆرێ کوردییە، بەرەڤ پێشڤە چوونا ئەفسانێیە ژلایێ ڕۆخسار و دارشتنێڤە وەك وێیە، لـێ کەرەستە یێ ئەفسانەیی پتر د خەیالێدا دچیت، لێ کەرەستێن چیرۆکێ ژ ژیانێ دهێنە وەرگرتن.

٣- داستان:

٤- گۆرانی (ستران): ل سەر دەمەکێ گەلەك کەڤن ژ ژیانا مرۆڤایەتیێ پەیدابوویە، دەربارەی هۆکارێ پەیدابوونا ئەڤی جۆرێ فۆلکلۆری دوو بۆچوون هەنە:

أ – بۆ چوونا ئێکێ هۆکارێ پەیدابوونێ ڤەدگەرینیت بۆ کارێ زبارێ و کۆمبوونا کەسان دکاریدا.

ب – بۆچوونا دووێ هۆکارێ پەیدابوونێ ڤەدگەرینیت بۆ لایەنێ ئایینی، ودبێژیت (سروود) یێن ئایینی کەڤنترین جۆرێ ڤی بابەتییە.

٥- گۆتنێن مەزنان و ئاخفتنێن لێکدای:

٦- پێکەنین وگالتە (ترانەپێکرن): هەردەم ب شێوەیێ چیرۆکا کورت دهێتە دارشتن، مەرج نینە قارەمانێن ئەڤان چیرۆکان مرۆڤ بن گەلەك جاران ل سەر زمانێ گیانەوەرو بالندەیان ژی دهێنە ڤەگێران، قارەمانێ پێکەنین و گالتەیێ کەسەکێ راستەقینەیێ ئاخفتن خۆش و نوکتە بێژە، نموونەیێن ئەڤی جۆرێ ئەدەبێ فۆلکلۆری چیرۆك و سەرهاتیێن (مەلا مەشهوور)ینە.

٧- مەتەل: مەتەل پتر بۆ دەم بۆراندنێ بکاردهێت، بەرهەمی سەر زارێ خەلکییە، ب شێوەیەکێ نەدیار و ئالۆز دهێتە دەربرین.مەبەستا وێ ژی هزرکرن و هویر بینی یە د رامانێدا.

٨- یاری :

ئەڤ بابەتێن ئەدەبێ فۆلکلۆری هەمی پێکڤە ب سەرۆکانی و ژێدەر و بناغەیێ (ئەدەبیاتێن نڤیسی) دهێنە دانان، و هەتا ئەڤرۆ ژی کارتێکرنێ دکەنە سەر ڤان ئەدەبیاتان، نڤیسەر و هۆزانڤانێن ڤی سەردەمی ژ گەلەك لایەنانڤە مفایەك تمام ژ وان بابەتێن فۆلکلۆری دبینن، لەێ ئێك ژ ئەڤان بابەتان گوهۆرینەکا تمام ب سەردا دهێت، و تاما خۆ یا فۆلکلۆری دشێوەیێ ئەدەبیاتێن نڤیسی وەردگریت و قالبەکێ وەسا هەیە کو دیمەنێن ئەدەبیاتێن کوردی ب ئەدەبیاتێن رۆژ هەلات و ئەدەبیاتێن جیهانی ڤە گرێدەت ، ئەڤ بابەتەژی داستانە.

داستان : بەرهەمەکە ب چیرۆکێڤە دچیت، دەربرین و ڤەگوهاستنا رووداندکێ یان سەرهاتیەکێ ڤەدگێرێت کو ب ژیانێڤە یا گرێدای بیت، راستیا ژیانێ ژ دەروونێ خودان بەرهەمی دئینیتە دەرێ، ئەڤ چیرۆکە ژی کارو کریارێن قارەمان و پالەوانان ڤەدگێرێت. وگەلەك جارا ژی بەحسێ شەرو و شۆرو جەنگان دکەت، گەشەکرنا میژوویا داستانێ یا گرێدایە ب گەشەکرنا میژوویا گەلیڤە.

دیارترین لایەنێن جودا کەرێن داستانێ ئەڤەنە:

١- چیرۆکا داستانێ گەلەك رووداندێن ترسناك وب سەهم تێدا هەنە کو پتریا وێ بەحسێ پالەوانەکێ (قارەمانەکێ) ناڤدار دکەت.

٢- زمانێ ڤێ چیرۆکی، یێ موکم و بهێز و شێواز جوانە، پتریا هەلبەستا داستانێ ئێك کێش هەیە، و ژێ دەرناکەڤیت.

٣- پشكا زۆرا رووداو و سەرهاتیێن ناڤ داستانێ دكێم وێنەنە و نەد ئاسایینە، كەسانێن نــاڤ داستانێ ژی پالەوانێن مەزن وب ناڤ و دەنگن، جار هەیە هندەك ژ خوداوەندان دبنە پالەوان بۆ ڤان داستانان.

جورێن داستانێ:

ئەو داستانێن جیهانی بێن ل بەر دەستێ مە دبنە دوو جۆر:

جۆرێ ئێكێ: ئەون یێن دەمێ دانانا وان ڤەدگەرییت بۆ سەردەمەكێ گەلەك كەڤن، وتشتەكێ وەسا ئەم ل سەر بابەتێن وی سەردەمی نزانین، ئەڤ جۆرە ژ نەوەیەكی (بەرەبابەكی) بۆ نەوەیەكی و ژ سەردەم بۆ سەردەمی یێن ماین ب ماوەیەكێ زۆر پشتی دانانا وان ژ نوی هاتینە نڤیسین، وەرەنگە دانانا ئەڤان جۆرە داستانان چەند سەدەیەك پێڤە چووبن، پتریا پالەوانێن ڤان داستانان خوداوەندان، چونكی وی سەردەمی خەلكی باوەری ب چەند خوداوەندان هەبوویە، كو هزرو بیرو حەزێن مرۆڤان هەبوون، هەردیسان ئەڤە كەڤنترین جۆرێ هەلبەستا مرۆڤایەتییێیە.

جۆرێ دووێ: ئەون یێن ڤان سالێن دوماهیێ كەسانێن هۆزانڤان دانایین، وهەر هەمیان ددانانێدا ژلایێ كێش وشێواز و بۆ چوونان چاڤ ل داستانێن كەڤن كرییە، لێ سەرەرای شیان وزیرەكییا ڤان هۆزانڤانان داستانێن وان نەگەهشتینە ئاستێ داستانێن میللی یێن كەڤن.

میژوویا داستانێ ل جیهانێ

ئەگەر بەحسێ میژوویا داستانا جیهانی بکەین، پێدڤییە ژ کەڤنترین داستان دەست پێ بکەین کو گەهشتبیتە دەستێ مە، پاشی پیچ پیچە د میژووییدا بهێین هەتا دگەهینە سەردەمێن نوی، و ب ڤی رەنگی:

١. داستانا سۆمەری:

سۆمەری ل سێ هزار سالێن بەری زایینی ل ژێریا عێراقێ ژیاینە و خودان شارستانیەت بوون، ژبەر هندێ پاشمایەکێ زۆر ل دویڤ خۆ هێلاینە، پشکنین و لێ گەریان ل دویڤ پاشمایێن وان بوون ئەگەرا ڤەدیتنا گەلەك داستانێن سۆمەری، شرۆڤەکرنا جۆرێ نڤیسینێ ل نك سۆمەرییان دەسپێکەك بوو بۆ زانینا نهێنییێن وان داستانان وبوویە دەسپێك بۆ ڤەکۆلینێن میژوویا داستانا جیهانی.

داستانا سۆمەری پتر دشێوەیێ ئەفسانێ دایە، قارەمانێن پتریا وان خوداوەندێن سۆمەری بوون وەك (ئینلیل ، ئانکی ، ئۆتو ، دموزی) ، ئەوا داستانا سۆمەری ب داستانێن مللەتێن پشتی وان گرێ ددەت ئەون یێن کو بەحسێ قارەمانیەتیێ و زیرەکیێ و خۆگوری کرنێ دکەن، ئەڤە ژی د داستانا (گلگامش) دا دیار و ئاشکەرایە.

داستانا گلگامش ئێکە ژ ب ناڤ و دەنگترین داستانێن سۆمەری، گلگامش ل دویڤ (نەمریێ) دا دگەریێت کو ئێکە ژسیفەتین

بنەڕەتێن خوداوەندان، لێ ئەوا ئەڤێ داستانێ ژ داستانێن دی یێن سۆمەریان جودا دکەت ئەڤەیە کو پاڵەوانێ داستانێ خوداوەندەکێ تمام نەبوویە، هەر ژ بەر هندێ ل دویڤ نەمریێ گەریایە کو خوداوەندان هەبوویە، وگەلەك قارەمانان شیانێن خۆ مەزاختینە ژ پێخەمەت ڤێ مەبەستێ لێ نەگەهشتینێ.

٢- داستانا یـۆنانی:

کەڤنترین نموونەیا داستانا یۆنانییان(ئەلیادە و ئودیسا)یێن هۆمێـرۆسن، کو کەڤنترین جۆرێ هەلبەستێنە هەتا نهۆ گەهشتبیتە بەر دەستێ مە.

ئەلیادە بەحسێ ئێك ژ رووداناێن وی شەڕێ خویناوی دکەت کو دناڤبەرا گریك و تەرواەدا ڕووداى،

شەڕی دەھ سالاێن ڤەکێشا، لێ ئەلیادە بەحسێ هندەك ژ رووداناێن سالاێ ئێکێ دکەت.

ب ئاخفتنا میـژوونڤیس (بیـر Bury) رووداناێن ڤێ داستانێ ڕەنگە ل سالا (١٩٩٠)ێ بەری زایینێ رووداە بیت، تەرواەدە و یۆنان هەر ژ کەڤن وەرە دۆژمناتی و دووبەرەکی دگەل ئێك هەبوویە، وەسا چێبوو کو پادشاهێ تەرواەدە، (هێلانە) کو ژنا پاشایێ ئەسپارتەیە ڕەڤاند ئەوی ژی هاوارا خۆ گەهاندە یۆنانییان، تەرواەدەیان ژی هاریکاری ژ میـرێن ئاسیا بچووك خواست، وژبەر هندێ دەھ سالان شەڕەکێ خوێنا وی دناڤبەرا واندا رووێدا، دئەنجام ژی خۆ دانە دەستی تەرواەدە و، پالەوانێن ئەڤێ

داستانێ هەمی مرۆڤێن نەئاسایی بوون، هندەك ژ وان نیڤ خوداوەندبوون.. ئەوێن دی ژی خوداوەندێن راستەقینە بوون.

داستانا دووێ یا هۆمیـرۆسی کو (ئۆدیسا) بوو، بەحسێ سەرهاتیێن ئێك ژ پالەوانێن ئەگریکییان دکەت کو ناڤێ وی (ئۆدیسۆس) بوو، پشتی تەروادەیا خۆ دایە دەست ئەڤی پالەوانی ریز ل دلسۆزی و میهرەبانیا خێـزانا خۆ (بنـۆلۆپیا) دگریـت، کو چەوا پشتی چەند سالان ژ بێ سەروشینیا ئۆدیسیۆسێ میـرێ وێ هەر ل سەر دلسۆزیا خۆ مایە هەتا ڤەگەریای.

ئەڤ هەردوو بەرهەمە ل سەدەیێن نەهێ و هەشتێ بەری زایینێ هاتینە نڤیسین.

٣- داستانا هندی:

هندستان وەلاتێ ئەفسانە و داستانێیە، ژبەر هندێ دبیاڤێ میـژوویا داستانا جیهانیدا ئەڤی وەلاتی رۆلەکێ گرنگ هەبوویە، ل سەدێ پێنجێ بەری زایینی ل ڤی وەلاتی دوو داستان دهێنە دیـتن، (مەهابەهاراتا) و (رامایانا) ئەڤ هەردوو داستانە چونکی ددەمەکێ درەنگدا پەیدابوون لەوا مۆرا تاکەکەسیێ پێڤە دیارە.

داستانا (مەهابەهاراتا) کو ژلایێ (ویاس) هاتیە دانان، بەحسێ وی شەرێ دریژ دکەت ئەڤێ د ناڤبەرا خوداوەندێن تائیفەیا (ئاسۆرا) رویدای، و هەر لایەنەکی سەرکردە و پێشەوایێن خۆ هەبووینە،سەرکردێ ئاسۆرا ناڤێ وی (سۆکەر ئەچاریا) بوو، شیانیێن ساخکرنا کوشتیێن شەری هەبوون،

ژبەر هندێ خوداوەند گەلەك ژێ دترسیان، وهەولْ ددان بکەنە دۆست و هەڤالێ خۆ، ئەڤ داستانە یا پـرە ژ بەحسکرنا شەرو شۆرو پیلان گێـرانێ ، هەر دڤێ داستانێدا ول سەر زمانێ (ویاس) هندەك پەندو ئاموژگاری دهێنە ڤەگێران وەك (هەر کەسەك ل بەرامبەری دۆژمنکاری دەست دریژیـیا هەڤسوییان خۆراگریت و وان ئازا بکەت، هەمی خەلکێ ڤێ دنیایێ دێ کەتە بەندەو کویلەیێن خۆ).

٤- داستانا ئەنیادە :

ئەڤە داستانە ژ دانانا (ڤیـرجیل)ێ هۆزانڤانێ بلندێ رۆمانییە، سەردەمێ دانانا وێ ڤەدگەریێت بۆ سەدێ ئێکێ بەری زایینی، بەحسێ (ئینیاس)ێ پالەوانێ تەرواده دکەت، کا چەوا دگەل گریکییان کەڤتە شەری وپشتی تەرواەیان خۆ دایە دەست، بابێ وی یێ پیـر ل باژێر ولاتێن دنیایێ لێدگەریێت و چ جهان ناهێلیت هەتال ئیتالیا دمینیت وەرەنگە (دۆمۆلۆس)ێ دامەزرێنەرێ باژێرێ رۆما نەڤیێ وی بوویە.

٥- داستانا شانامە :

شـانامە شاکارێ هۆزانڤانێ ب ناڤ و دەنگێ ئیـرانی فیـردەوس بوو، دانانا ڤێ داستانێ ڤەدگەریێت بۆ سەدێ دەهێ زایینی، ئەڤ داستانە ژ شێست هزار دێرێن هۆزانێ پێکهاتیە ، بەحسێ میـژوویا کەڤنا ئیـرانێ دکەت هەتا سەردەمێ موسلمانەتیێ ل سەدێ حەفتێ زایینیدا، ئەڤ داستانە ب مەزنترین

ژێدەرێ زمانێ فارسی دهێتە دانان، بەحسێ وان جەنگ و شەڕو شۆڕێن ئیرانێ یێن کەڤن دکەت کو ل سەر دەمێ ساسانی وغەزنەوییاندا دگەل دۆژمنێن خۆدا کرین هەتا هاتنا ئایینێ ئیسلامێ ، کو تێدا ب گیانەکێ نیشتمان پەروەری و نەتەوە خوازی وزیرەکی قارەمانەتیا جەنگاوەرێن ئیرانی ڤەدگێریت وەك رۆستەمێ زاڵ وسوهراب و هندەکێن دی، ئەڤ داستانە ژێدەرەکێ گرنگە بۆ زانینا میژوویا کەڤنا ئیرانێ.

ژبلی وان داستانێن ب ناڤ و دەنگێن مە بەحس کرین، هژمارەکا داستانێن نویتر هەنە کو ڤەدگەرێن بۆ سەدەیێن ناڤەراست وەك داستانا (سرووی تاریکی) کو داستانەکا کەڤنا ئەلمانییە، وبەحسێ کارو کریارێن عەشیرەتێن ئەلمانی دکەت ل سەر دەمێ کەڤن، هەڵبەستێن ئەڤێ داستانێ ل سەدێ دوازدێ زایینی هاتینە کۆمکرن، هەروەسان داستانا (کۆمیدیا پیرۆز) یا دانتی، هۆزانڤانێ مەزنێ ئیتالی ل سەدێ چواردێ یێ زایینی کو ئێکە ژ شاکارێن ئەدەبیاتێن سەدێ ناڤەراست.

داستان دیاردەیەکا میژوویی یە، ژبەر هندێ ل نك هەمی مللەتان وەك ئێك ناهێتە بەحسکرن، بەلکو دگەشەکرن و بەرەڤ پێش ڤە چوونێدا جوداهی هەیە، وهەر ئەڤ چەندە دبیتە هۆکارێ هندێ کو هندەك دیمەن د داستانێن کوردیدا هەبن دگەل داستانێن مللەتێن دی ئێك بگرن هەروەسان هندەك دیمەن هەنە ژ داستانێن دی جودا بکەتن.

داستانا رۆژهەلاّت:

دناڤ مللەتێن رۆژهەلاّتدا گەلەك داستانێن هەڤپشك هەنە، ئەو داستان هەڤپشكن چونكی:

١- ب چەند زمانێن رۆژ هەلاّتی هەنە.

٢- دناڤ چەند مللەتاندا ب شێوەیەكێ جیاواز دهێنە ڤەگێران.

٣- هیچ مللەتەك ژ مللەتێن رۆژ هەلاّتی نەشێن بكەنە مولكێ تایبەتی یێ خۆ، بلا رووداننێن ناڤ وێ داستانێ ژی ل وەلاّتێ وی مللەتیدا رووداین و ناڤێ قارەمانان ژی سەر ب وی مللەتی ڤە بن.

٤- دناڤ هەر مللەتەكێ رۆژ هەلاّتیدا، دەمی وێ داستانێ ڤەدگێرن نیشان و موّرا وی مللەتی دێ پێڤەبیت.

بۆ نموونە، داستانا (لەیل و مەجنوون) ناڤ و شینواریّن وێ سەرب ئاخ و زمانێ عەربینە، بناغێ وێ ژی هەر وێ چیرۆكا فۆلكلۆرییا عەرەبییە، كو دناڤ عەرەباندا بارێ ڤیانا (لەیلا) یێ و (قەیس)ی ڤەدگێرن، بەلێ ئەڤ داستانە دناڤ كوردو فارس و ئازەران و گەلگ مللەتێن دی یێن رۆژ هەلاّت بەلاّڤەیە وب جۆرێن جودا جودا ڤەدگێرن.

هەروەسا داستانا (شرین و فەرهاد) یان (شرین و خەسرەو) شینواریّ وێ ل چیایێ (بێستوون)ە.ل ئاخا كوردستانا ئیرانێ، ناڤێن قارەمانێن داستانێ كوردینە، بەلێ ل پاڵ كوردی ب فارسی و تورکی و ب چەند زمانێن دی ژی دهێنە ڤەگێران.

هەر ب ڤی شێوەی، چیرۆكێن دناڤ داستانا (شانامەی فیردەوسی)دا بەحسێ قارەمانێن وێ چیرۆكی ژی، بەری فیردەوسی دا بریژیت

دنـــاڤ مللەتێن رۆژهەلاتێدا دبەلاڤەبوون، فیـردەوسی سەر ژ نوی ل شێوەیێ داستانا داریتییە وگیانەکێ فارسی پێ بەخشییە.

ژ فۆلکلۆری بـۆ نڤیسینێ:

مەزانی کو پشکا هەرە زۆر یـا داستانێن رۆژ هەلاتی، ئەوەن کو سەرەتا دناڤ خەلکیدا بەلاڤەبوون و بەشەك بوون ژ ئەدەبیاتا فۆلکلۆری هەتا دسەدەیەکی و سەردەمەکیدا، شاعیـرەك دهێت و ئەڤێ داستانا فۆلکلۆری دئێختە قالبـێ ئەدەبیاتا نڤیسیی، چیدبیت هۆزانڤان گەلەك بیـروگیانێ سەدە و سەردەمێ خۆ دناڤ دارشتنا خۆ یـا نوی دەربـریـت، هندەك ژڤان داستانان ب ئێك زمان، چەند جاران، بەلێ د سەدەیێن جیاوازدا، هاتینە نڤیساندن.

نڤیسینا هەر جارەکێ، نیشان و موّر و دیمەنێ سەدەیێ تازە پێڤەیە، بەلێ هەر دڤالبێ وێ داستانا کەڤندا، هۆزانڤانێ نوی ژی، تازەگەریـیا وی دهندێ دایە کو هندەك رووخسار و قالبێن کەڤن بۆ دەربرینا بیـروگیانێ نوی بگونجینیت. ئەڤ راستییە ژی ب ناڤ ئینانا، هندەك داستانێن رۆژ هەلاتی خۆیـا و ئاشکرا دبیت، ب تایبەتی داستانا (لەیـل و مەجنوون ، شیـریـن و فەرهاد یـان شریـن و خەسرەو و شێخێ سەنعان) کو ب ڤی رەنگینە:

١- داستانا (لەیـل و مەجنوون) ب زمانێن فارسی و تورکی و کوردی و عەرەبی چەند جاران و ژلایێ چەند هۆزانڤانان سەر ب چەند سەدەو سەردەمەکی ڤە هاتییە نڤیسین، نیزامی گەنجەوی

ب فارسی، فزولی بەغدادی ب تورکی، حارسێ بەتلیسی ب کوردی و ئەحمەد شەقی ب عەرەبی.

٢- داستانا (شرین و فەرهاد یان شرین وخەسرەو) ژی ب چەند زمانان و چەند جاران ژلایێ چەند هۆزانڤانانڤە، دچەند سەدە و سەردەمێن جیاوازدا هاتییە نڤیسین، نیزامی گەنجەوی ب فارسی، ئەمیر خەسرەوی دەهلەوی و خانای قوبادی ب کوردی، نازم حیکمەت د چەرخێ بیستێدا ب تورکی.
ژبلی هەڤپشکییا ددastانێدا، وەرگێران ژی هەیە، ئەوە کو ئەو داستانا ب ئێك ژ زمانێن رۆژهەلاتی، نڤیساندییە، هۆزانڤانێن مللەتێن دی یێن رۆژهەلاتی، وێ داستانا نڤیسی وەکی خۆ بێ دەستکاریێ تێدابکەت دێ وەرگێریتە سەر زمانێ خۆ و ب ڤی رەنگی ئەو داستان وەلێ دهێت کو ب چەند زمانان بهێتە ڤەگێران، نیشان و موّرا وی مللەتی وەرناگریت ئەوێ داستان بۆ زمانێ وی مللەتی هاتیە وەرگێران.
ئەگەر داستانا رۆژ هەلاّت ل ئەدەبیاتا فۆلکلۆریدا دشێوەی هۆزان و بابەتێ داستانێ و بەیتێن کەڤن بیت و پاشی بوویە داستانا نڤیساندی، نهۆ دڤی سەدەیدا هەمی دەست ددەن ببنە کەرەستێ نڤیسینا رۆمان و شانۆگەری و سیناریۆ یا سینەمایێ، هندەك ژی ژوان دقالبێ ئۆپێرا یان بالێدا گەهشتنە سەر شانۆیێن گەورە یێن جیهانێ.

ڕاڤەکرنا پەیڤان

هـاوبەش : هەڤپـشـك.

دەیْتە ڤەگێران : دەیْتە گوْتن.

ل پــال : ل رەخ.

داریْتی : داریْـژتی.

پێ بەخشییە : پـێ دایـــە.

هاتییە نڤیساندن : هاتییە نڤیسین.

تــازە : نـــوی.

خویا بوون : ئاشکەرا بوو.

داستانا کوردی:

وەکو مەگوٚتی، گەلەك داستان هەنە هاوبەشن دناڤ مللەتێن رۆژ هەلاتدا، بەلێ گەلەك داستان هەنە، کو تایبەتن ب مللەتەکیڤە و گەلەك جاران هەیە کو داستانەك ل دەڤەرەکا وەلاٚتەکیدا بەلاٚڤ دبیت و ب شێوەزارەکێ وی زمانی ل دەڤەرێ بتنێ هەیە، بەلێ هندەك داستان هەنە، دناڤ هەمی ئەڤی مللەتیدا بەلاڤن وب چەند شێوەزارێن وی زمانی وب چەند رەنگا یان ب رەنگەکی ڤەدگیرن و دمینن دناڤ مللەتیدا، هەتا د سەدەیەکیدا دێ ئێخنە قالبێ ئەدەبیاتا نڤیساندی و ئەڤ نڤیسینا داستانێ ب زمانێ ئەدەبی یێ وی مللەتی وێ داستانێ دکەتە بەهرا هەمی گەلی.

ئەگەر ژ داستانا رۆژ هەلاٚتی بهێنە سەر داستانا کوردی، دێ بینین گەلەك داستانێن هەڤپشك دگەل میللەتێن رۆژ هەلات هەنە و گەلەك داستان ژی هەنە، کو تایبەت یێن مللەتێ کوردن و بەهرا مللەتێن دی تێدا نینە.ئانکو، ئەگەر ئەو داستان ل دەسپێکێ یا راستەقینە و رووداں بیت، ل کوردستانێ رووداٚیە و قارەمان کوردن و هەرب زمانێ کوردی ژی ڤەدگێرن یان هاتینە نڤیسین و دناڤ کورداندا دبەلاڤن. نموونەیێن ئەڤان داستانان، داستانا (مەمێ ئالان یان مەم و زین ، خەج وسیامەند ، خانزاد و لەشکری ، دوانزە سوارەی مەریوان ، گەنج خلیل) و گەلەك داستانێن دی.

پشکێن داستانا کوردی:

دڤێرێدا پەیڤا (داستان) ب واتا یەکا بەر فرەه دێ بکارهینین، دبیت دقوناغەکا دی یا خواندنێدا ئەڤ واتایە بهێتە گوهۆرین و هەر رەنگەکێ داستانێ ناڤەك لێ بهێتە دانان. دکوردیێدا ل پاڵ پەیڤا (داستان) پەیڤا (بەیت و لاوك و لاڤژە) ب ڤێ واتایا نهۆ دهێنە بکارئینان.

ب ڤی رەنگی دشێین داستانا کوردی ب تایبەتی (داستانا فۆلکلۆری) بکەینە دوو بەش:

١- داستانا قارەمانی.

٢- داستانا دلداری.

١- داستانا قارەمانی:

قارەمانی و ئازایی دوو پەیڤێن خۆشەویستن دناڤ کورداندا، دبیت هەر ژیانا تژی ئێش و ئازار و نەخۆشی و خەباتا چەندین چەرخێن مێژوویا کەڤن و نوو وەل مرۆڤێ کورد کربیت کو حەز ژ ئازادیێ و مێرخاسیێ بکەت، گرنگیێ ب مروڤێ قارەمان و خۆگۆریکەر بدەت، قارەمانی جهەکێ بلند هەبیت ل جەم وی، دەمێ مرن دهات خۆ ژێ پاراستن نەبوو، مرۆڤ دڤێت ب ئازایی بمریت، ئەڤ راستییە چەندین سەدە، هەزاران جاران هاتییە پێشییا گەلەك کورێن مللەتی و وی خەلکی و وەلێکر، کو ئەڤ ئازایی و مێرخاسی و خۆگوریکرنە ببیتە پشکەك ژ ژیان و رەوشتێ کوردان.

ل دەمێ ئاورەك ددا چیایێ سەر بلندێ ل پشت خۆ، ب پشت و پەناو پشتەڤان دیتییە، ترساوی ژ هیچ هێزەکا ترسناك نەدما.

ئەڤ ڕاستییە، کو گەلەك جاران دووبارە بوویە، وەکی مەگۆتی دبیتە بەشەك ژ ژیان و ڕەوشتێ کوردان و دبیتە ئێك ژ تایبەتمەندیێن گەلی، هەر ژبەر هندێ،ئەدەبیات چ (فۆلکلۆر) بیت چ (نڤیساندی) خودیکا (ئاوێنە) خاسیەتێن گەلینە، ژبەر هندێ ب دروستی وتمامی ئەڤ ئازایی وقارەمانییە دهەردوو ئەدەبیاتاندا ب تایبەتی د (فۆلکلۆری) دا دیار بوویە و ئەو شێوە گرتییە کو دڤێرێدا ناڤێ (داستان)ێ دانینە سەر.

ب ڤی جۆرەی ل هەر دەڤەرەکێ چەند (لاوك و بەیت) دێ هێنە بەرگوهێ تە، ناڤێ چەند پیاوێن ئازاو ب میـرانی شەهید بووینە، دبنە سەرناڤ بۆ وێ لاوکێ و بەیت و لاوژێ، ژبلی ئەو هەمی داستانێن کەڤن دەربارەی قارەمانێن ئاشۆپی (خەیالی) وەکی (ڕوستەمێ زاڵ ، زۆراب ، گیوو فەلامورز ..... هتد) دناڤ کورداندا بەلاڤن، ناڤێ گەلەك قارەمان و شەهیدێن ڤان چەند سەدەیێن دوماهیێ سەر ناڤێ لاوکێن ڤێ دوماهییێنە. وەکی (سوارۆ) و(خانزاد) و (شەریف هەمەوەند) و (ئەمینێ پەریخانێ) و (خەلیلێ خۆشەڤی) و (کەریم بەکێ فەتاح بەگێ هەمەوەند).

ژ لاوکێن ڤی سەدەی ناڤێ (شێخ سەعیدێ پیـران) و (شێخ مەحمود) و (قازی) دبرسڤن.

هەروەسا قارەمانی و مێرخاسییا تاکەکەسەکی د داستانا کوردیدا دیارە و ئەو کەس کوردن مللەتینە و وێنەیێ خۆشمێرێن چاڤ نەترسێن وی نەتەوەینە.

هەروەسا گەلەك داستان هەنە، ئازایی و مێرانی و بجەرگی و خۆگوریکرن ب کۆم نیشاددەن. دگەلەك داستاناندا مللەت دیارە و ئەڤ راستییە وێ بۆ تە دەردئێخیت، کو گەل ب خۆ دیرۆکا خۆ دنڤیسیت و ب خۆ نەخشەیا دیرۆکا خۆ دکێشیت.

هەڤرکییا خەلکێ کوردستانێ ب تێکرایی و دەڤەرا (بابان) ب تایبەتی بەرامبەر ئۆسمانییان، دهندەك داستانداندا دیارە، د داستانا (کەلا دمدم)یدا هەرچەندە (خانێ لەپ زێرین) بوویە قارەمانێ وێ داستانێ، بەلێ هەڤرکییا هەمی خەلك و شەرکەرێن دناڤ کەلێدا بوونە دێرێن هەلبەستاوێ داستانێ، داستانا (دوانزە سوارەی مەریوان) ژی وەکی (کەلا دمدم) یيە، ئەڤ مێرانی ومێرخاسییە بەهراپتر د داستانا فۆلکلۆریدا دبینین، بەلێ هندەك هەر ل سەردەمێ خۆ بوونە داستانا فۆلکلۆری و دهۆزانا نڤیساندیدا رەنگڤەدایە بۆ نموونە: ئازاییا کوردان د هەڤرکییا ئۆسمانییاندا دپاڵ فۆلکلۆریدا د شعرا مللی یا (عەلی بەردەشانی)دا ب تایبەتی د بەیتا (ئەو رەحمان پاشای بەبە) دا دیارە، هەر وەکی وێ هەڤرکییا دگەلەك هۆزانێن (سالمێ ساحێبقران)دا ب تایبەتی، د داستانا (عەزیز بەگی بابان)دا نەخشە بۆ هاتییە کێشان، ژبلێ ڤێ، بەحسێ ئازایی و قارەمانی و خۆگوریکرن بوویە بەشەکێ مەزن ل هەمی ئەدەبیاتێن کوردی، بەلێ ئەو بەرهەمێن بەحسێ مێرخاسییێ و قارەمانییێ دکەن (داستان) نینن، بەلکی دبابەتێن ئەدەبی

یێن دی ژیدا، هۆزان گۆتارا ئەدەبی و چیرۆکێ .....هتد ئازایی و قارەمانی و حەق پەرستی و نیشتمانپەروەری و خۆ بەختکرن رەنگڤەدایە

نموونەیەك ژ داستانا قارەمانی:

مە داستانێن وەسا هەنە قارەمانییا جڤاکی و هەمی گەلی نیشا ددەن، ئەڤەژی نموونەیەکە ژ داستانا (سوارۆ) ڤی وێنەی دیار دکەت:

لەشکرێک هەڵستاوە لە شکری (شام) و (شیرازان)
پێشی دەشتە سەر عەسکەران دوایی رادەوەستان
لە سەر چۆمی (کافۆر و ئارازان)
دەپەریەوە بە حوکمی کەڵەک و گەمیان
کێژ دەلێ دەستی من و دامێن بێ
زینان بەرنە کن سەراجان
شیران بەرنە کن شییر گەران
تفەنگان بەرنە کن چەخماخ سازان

٢- داستانا دلداری:

هۆزانڤانێ مەزنێ کورد (ئەحمەدێ خانی) د (مەم و زین)یدا بەرسڤا ڤێ پرسیارێ ددەت، ئەرێ بۆچی (مەم و زین) نڤیسییە؟ یان بۆ چ ئەو داستانا ل سەر زارێ خەلکی، ئینایە ناڤ دیرا هەلبستێ؟ ئانکو ژ

داستانا فولکلۆری، کریيه شا بەرهەمی ئەدەبياتا نڤيسی يێ کوردی خانی د بەرسڤا وێ پرسياريێدا چەند ئەگەران ديار دکەت، ئێك ژوان ئەگەران ئەوە کو دبێژيت:

هەم ئەهلی نەزەر نەبێن کو کرمانج
عەشقی نەکرن ژبۆ خوە ئارمانج
تێکدا نەد تالبن نە مەتلووب
ڤێکرا نەموحيبن ئەو نە مەحبووب
بێ بەهرەنە ئەو ژ عەشقبازی
فاريغ ژ حەقيقی و مەجازی
کرمانج نەپر دبێ کەمالن
ئەمما ديەتيم و بێ مەجالن
بيلجومله نەجاهيل و نەزانن
بەلکی دسەفيل وبێ خودانن

بەڵێ، خانی کارەك ب شێوەیەکی دروست و رێکوپێك و گەلەك باش کرییە، خانی دڤێرێدا بۆ هندێ دچیت بەرسڤا ئەوان کەسان بدەت، کو دوژمنێن کوردانن وب درێژاهیا دیرۆکا خەباتا کوردان دەڤێ پرۆپاگەندەیان، ل کوردان ڤەکرییە، ئەوان کورد ب خوێنرێژ نیشادانە و وەسا ئێخستیە بەرچاڤێن خەلکی کو کورد مللەتەکێ درندەبیت و حەز ل خوین رشتن وپیاو کوشتن و دووبەرەکیێ بکەت و ڕامانا ئێك دلی و خۆشەویستێ نزانیت.

خانی د چەند دێرێن دی یێن (مەم وزین)یدا ئەوێ بۆمە دەردئێخیت، کو کورد هەمی دەما ژ پێخەمەتی پاراستنا ئاخا خۆ هاتییە کوشتن و نەچوویە سەر ئاخ و مالاْ کەسێ، دڤێرێدا ئەوێ ژی نیشا مەددەت، کو کورد گەلەك باش ڕامانا خۆشەویستیێ دزانن و زۆر خۆشەویستی و دڵداریا کویر وگەلەك چیرۆکین دلداری ل کوردستانێ رووداینە.

ئەگەر لێنێرینەکێ دبەرهەمی داستانا کوردیدا بکەین. ڕاستیا ئەڤێ ئاخڤتنا (خانی) بۆ مە دەردکەڤیت، سترانبێژێ کورد د گەل داستانا قارەمانیدا ب سەدان چیرۆکێن دلداری و خۆشەویستیێ ژسۆزا دلداریێ و ژهزرو بیرێن بەرزێن مرۆڤی بەحس دکەت، دبەیتا دڵداریا کوردیدا دەروونێ خوین گەرمی و حەزێن جوان و پاقژیا ژن و زەلامێن کوردان ڕەنگڤەدەت.

داستانا دلداری ل هەمی جیهانێ، ب تایبەتی ل رۆژهەلاتێ سۆزەکا تایبەت و هەستەکێ کویرو ڕاستگوییەکا رووداین تێدایە، بەلێ

داستانا دلداریيا کوردی سەرەڕای سۆز و هەست و خۆشەویستی و وەفاداری و ڕاستگۆیێ، جۆرەکێ ئازایەتیێ و خۆ گۆریکرنێ ژی دەردئێخیت، بەلکی ل پتریيا ئەوان داستانان وێنەیێ گیان بەخشینێ دریکا عەشقا پاکدا ب سەر هەمی وێنەیەکی دکەڤیت و دلدار وەکی خۆ گۆریکەر و شەهید خۆ نیشاددەت، ئەڤە د داستانا (خەج و سیامەند) و (مەم و زین)یدا گەلەك ئاشکرایە.

دبەیتا دلداریيا کوردیدا، گەلەك روخساریّ کۆمەلایەتی و ڕەوشت و تیتالێن کوردی ژی ب جوانی ڕەنگڤەددەت، هەتا هەستێ کویرێ زەحمەت کێشان و زلم لێکریان ل پشت پەردەیا خۆشەویستیێ و دلداریێ دبیتە هەوارا نەرازیبوونێ بەرامبەر وان کەدخۆر و زۆرداران، کو خۆشەویستی ژی کرییە مولکێ وێ دەستەیا ڕەنجخۆر و دڤێت پیرو هەژارو ڕێنجبەر ژێ بێ بەهر بن. د داستانا دلداریيا کوردیدا وێنەیێ پاقژ و ڕوویێ سوور و ڕەنگینێ ڕێنجبەران نەخشە بۆ دهێتە کێشان.

بێگومان تانهۆ پشکا زۆرا داستانا کوردی (چ داستانا قارەمانی چ داستانا دلداری) نەهاتیە تۆمارکرن، ئانکو هێشتا دسینگێ وان گۆرانیبێژا دانە ئەوێن ڤەدگێرن و هێشتا ب نڤیسین نەهاتینە چاپکرن، بەلێ ب بهیستن و ب وان داستانێن کێم کو هاتینە چاپکرن، ئەم دشێین وان دیمەنێن سەری ببینین و داستانا وەکی (خەج و سیامەند ، لاس و غەزال ، بارام و گولەندام، میرۆ و وەفا ، حەسۆ و زخ ، کەریم و ستی ، ناسر و مالْ مالْ ..... هتد)بکەینە نموونە.

ل قۆڕێ دشێین چەند نموونەیەکا ژ داستانا کوردی بێخینە بەرچاڤ و بکەینە بەڵگە بۆ ئەوان پێنگاڤێن داستانا کوردی، ئانکو پێنگاڤ هاڤێتن ژ ئەدەبێ فۆلکلۆری بۆ ئەدەبیاتا نڤیسی، هەروەسا دوان بەحساندا ل پشکا بەرنامە و خوێندنا هەوە یا چەند سالاڵندا، ئەم دبینین و ب ڕێکا وان دبەشەکێ گرنگێ بەرهەمی سەرزارو نڤیسییێ کوردی بگەهن، کو داستانە.

چەند نموونەیەک:

١- شرین وخەسرەو

داستانا شیـرین و خەسرەو ئێکە ژوان داستانێن، کول ناڤ گەلێن رۆژهەلاتێ بەلاڤە و چەند هۆزانڤانەکا ب چەند زمانێن رۆژ هەلاتی داریژتییە و ژ شێوەیێ فۆلکلۆری دەرچوویە و ئێخستیە سەر شێوەیێ نڤیسینێ.

ئـەڤ داستانە کو بەحسێ ڤیانەکا بێ وێنە دکەت دناڤبەرا خەسرەوێ کورێ پەرویزی کورێ نەوشێروانی و شرینا کـچا شۆخ و جوانە و برازایا (شەمیـرا) یێ شاژنا دەڤەرا (مەهستان) ل دەوروبەرێ گۆلا (دەریاچە)یا خەزەر.

ئەوا داستانا دلداری ب ئەنجامەکێ تراژیدی و نەخۆش ب دووماهی دهێت، کو ب کوشتنا خەسرەوێ پەرویز ژلایێ کورێ ویڤە، کو ناڤێ وی (شێرەوەی) بوو، ب دوماهی دهێت هەر وەسا ب خۆ کوشتنا شرینێ ب دوماهی دگەهیت، ئەڤ داستانە وێنەیێ خۆ ئەڤینیەکا راست و پاقژ بەرچاڤ دکەت. هەر ب دریژاهیا چیرۆکێ ناڤێ (فەرهاد)ی ژی دهێتە گۆرێ، کو ئەو ژی دکەڤیتە داڤا عەشقا شرینێ،دا ئەنجامێ ئەڤێ عەشق و ئەڤینێ مەرجێن وەسا ب سەردا دسەپینن، کو دشیانا مرۆڤیدا نەبیت وەکو کونکرنا چیایێ (بێستۆن) کو دکەڤیتە دەڤەرا (قەسرشیـرین)ێ ل کوردستانا ئیـرانێ.

ئەڤ داستانە ب زمانێ کوردی – شێوەزارێ گۆران – ژلایێ (خانای قوبادی) و (ئەمیـر خەسرەوی دەلهەوی) هاتییە نڤیسین، ئەڤ نموونەیە ل دەمێ ئاورەك ددا چیایێ سەر بلندێ ل پشت خۆ، ب پشت و پەناو پشتەڤان دیتییە، ترساوی ژ هیچ هێـزەکا ترسناك نەدما.

ژداستانا خانای قوبادییه، کو شاکارەکێ ئەدەبییە وب (٥٥٢٦) بەیتا ڤەهاندییە.

ئەڤەژی چەند دێرەکن ژ وێ داستانێ:

شیرین جەی گوفتار دەروونش جۆشا
چۆن بەحری قولزم جەقین خرۆشا
پەنجەی رەنگین بەرد جەخیشم پەرویز
پارەکەرد یەخەش چۆن غونچەی نەوخیر
جەجامی نێرگز ئەو سیمین عوزار
بەرگی سەمەن کەرد بەلالەی بەهار
بەتووندی بەخشیم واتش بە شاپوور
خوسرەو بێ شەرمەن هەم جە خودا دوور

(هەمی بۆ ژبەرکرنێیە)

راڤەکرنا پەیڤان

هاوبەش : هەڤپشك.
چەرخ : سەدە.
نوو : نوی.
ترسناك : ب ترس . ب سەهم.
خودیك : قودیکا روناهیێ ، ئاوێنە.
ئاشۆبی : خەیالی.
سەرناڤ : ناڤ و نیشان.
تاکەکەس : کەسەکێ ب تنێ.
خۆبەختکرن : خۆگۆریکرن.
هەڵستاوە : رابوویە.
دەپەریەوە : دەرباز بوویە.

ئەهلی نەزەر : عاشق – سوفی و خودێ نیاسن.
نەبێژن : نەبێژن.
کرمانج : کـورد
ترسناك : خۆشەویستی – خودێ نیاسن.
جاهیل : نەخواندەڤان – نەخوێندەوار.
سەفیل : سڤککـری.
جەی : ئـەڤ.
گـوفتار : گۆتار ، ئاخافتن.
دەروونش : هناڤێن وی.
جۆشـا : کـەلی.
چـۆن : وەکی.
بەمری قولزم : دەریایا سوور.
جەقین : ژ کەرب کینا.
خرۆشا : ئازریا.
بەرد : بـر.
جەخشیم : پرت پرت کـر.
سـیم : زیـڤ.
وەهار : بەهار.
واتش : وی گۆت.
بێ شەرمەن : هیچ شەرم ل نك وی نینە.
جەخودا درروور : دویرە ژ خودێ.
گۆرێ : مەیدان.
داو : داڤ.
شـاخ : چیـا ، کیـو.

٢- مەم و زین

مەم و زین د جیهانا ئەدەبیاتا کوردیدا هەمی گاڤا دگەل ناڤێ (ئەحمەدێ خانی) دهێت، چونکی خانی ناڤەرۆکا مەم و زینێ ژ (مەمێ ئالان)ا فۆلکلۆری یا سەر زارێ خەلکی وەرگرتییە، پشتی دەستکاریەکا زۆر د ناڤەرۆکا وێدا هاتییە کرن.

خانی رووداندێن ناڤ داستانا مەم و زینێ سەرو ژ نوی ب پتر ژ (٢٥٥٥) دێرێن هۆزانێ دارێژتینە کو ئەم دشێین بکەینە سێ پشك:

١- دیباجە (پێشەکی)، کو (١٨٨) دێرە شعرن، تێدا بەحسێ ئایین و فەلسەفە و خودێ نیاسین (تەسەوف) پەسنا پێغەمبەری دکەت، ژ ئەڤانە ژی (١٧٣) بەیت دەربارەی کوردایەتیێ و ئەگەرێ دانانا پەرتووکا خۆ ب زمانێ کوردی داکو داستانا مەم و زینێ بۆ خوێندەڤانی بدەتە نیاسین.

٢- ناڤەرۆکا وێ چیرۆکێ، کو تێدا بەحسێ چیرۆکا ئەڤینیێ دکەت و رووداندێن وێ (١٩٤٨) دێرێن شعری بخۆڤەدگریت.

٣- دووماهی، کوپێکهاتییە ژ (٢٤٦) دێران.

مەم و زینا خانی چەند سیفەت و تایبەتمەندی پێڤە دیارن کو ئەڤەنە:-

١- پەیڤێن بیانی (ب تایبەتی عەرەبی) گەلەك تێداهەنە. کو ئەگەر خانی ڤیابا دشییا پەیڤێن رەسەنێن کوردی ل شوینا پتریا وان بکار بهێنیت.

٢- گەلەك پەیڤێن شێوەزارێن کرمانجییا ژووری تێدا هەنە، ئەڤەژی وێ چەندێ دیاردکەت کو خانی شارەزایی دهەمی لقێن شێوەزارێن کرمانجییا

ژووریدا هەبوو و مفا ژهەمیان وەرگرتییە، ئەڤەژی یەکگرتنا زمانێ ئەدەبی کرمانجییا ژووری دیار دکەت.

٣- مەم و زین ب زمانەکێ سادە و ساناهی و رەهوان نڤیسییە، تا ئەو خوێندەڤانێ کو ب کرمانجییا خوارێ ژی دئاخڤیت، لێ تێبگەهیت، ئەڤەژی دەستهەلاتییا ئەحمەدێ خانی نیشاددەت ب سەر هەمی شێوەزارێن زمانێ کوردی.

٤- سەروا شعرێن (مەم و زین)ێ ل بابەتێ شعرا جووت سەروا (مەسنەوی) یە، ئانکو دوو نیڤە دێرێن هەر بەیتەکێ ل سەر ئێك سەروایە، ئەڤ قالبێ هۆزانێ ژ هۆزانڤانێن فارسی وەرگرتییە.

وەکی دڤێ نموونەیا شعرا ویدا دەردکەڤیت:

مەم شەمع دکر ژبۆ خۆ دەمساز
کای هەمسەرو هەمنیشن و هەمراز
هەر چەندە ب سوهتنی وەکی من
ئەممانە ب گوهتنی وەکی من
گەر شوبهەتی من تەژی ب گوهتا
دێ من ب خوە دل قەوی نەسوهتا
دەردێ من وتە ژیەک ب فەرقە
ئەو فەرق ژ غەرب تا ب شەرقە

خانی دەستکارییەکا زۆر د ناڤەرۆکا داستانا فۆلکلۆرییا (مەمێ ئالان)دا کرییە ب ڤی رەنگی:

١- خانی گەلەك دیمەنێن ئەفسانەیی ژ چیرۆکا فۆلکلۆری لادایە.

٢- دەستکاریا دەم و جهێن رووداناں کرییە، چیرۆکا خۆ ل روژا جەژنا نەورۆزێ دەستپێکرییە، باژێرێ (جزیرێ)یێ کرییە جهێ رووداناں کو سالەکێ ڤەکێشایە، مەم و زین هەر دوو کرینە خەلکێ جزیرێ.

٣- ناڤێ پتریا کەسانێن داستانا فۆلکلۆری گوهۆرینە، بۆ نموونە (میر ئەژین) کرییە.

٤- داستانا فۆلکلۆری ئینایە سەر شێوەیێ داستانەکا شعری و چوویە رێزا ئەدەبیاتا کلاسیکی یێ رۆژهەلاتی و، بوویە گۆپیتکا ئەدەبییاتا کلاسیکیێ کوردی.

دیارە مەبەستا خانی ژ دانانا داستانا مەم و زینێ دوو تشتێن سەرەکی بوویە:

١- ب رێکا وێ بەرگریێ ل بیرو باوەرێن خۆیێن تەسەوفی و فەلسەفی و نەتەوەیی بکەت، مەم و زین بکەتە بەهانە (هێجەت) بۆ دەربرینا هەر چ ددلی دایە لدۆر بارێ ژیانا کوردان و دۆزا نەتەوەیی.

شەرحا غەمێ دل بکەم فەسانە

زینێ ئو مەمێ بکەم بەهانە

٢- بۆ هندێ وێ موکم بکەت کو کورد ژی خودانێ میراتەکێ گیانییێ وەسایە کو ژ میراتێ گیانییێ نەتەوەیێن دی کێمتر نینە.

نموونەیەک: ئەڤە نموونەکە ژ داستانا (مەم و زین)ێ، ل سەر ئەزمانێ زینێ هاتییە گۆتن، کو زین ژبەرخۆ، پشتی زیندانکرنا (مەم)ێ، دل و گیانێ خۆ ددەتەئاخڤتن.

ئەی دل، تۆ ژ قەلبێ من ب دەرکەڤە

وەی جان، تو ژی بۆ دلی ب بەرکەڤە

هون هەردوو هەرن مەمێ ببینن

لێ یەک خەبەری ژ بۆمە بینن

ئەی دل، تو کو لێ دکەی سەلامی

زو بینەڤە، بۆ مەرا پەیامی

کـــــانێ ب چه حاله ئەو گـــرفتار؟!

دانین چه خیـــاله ئەو دڵ ئەڤگـــار

کـــــانی ل مه ئـــــاشه، یـانه زیره

بـــاخێ وی بەهـــــاره یـــــا پەییزه

خۆش ڕەنگ و لەتیفه شوبهی سۆر گول

یـــــان، ژارو زەعیفه میسلی بولبـــول؟

(هەمی بۆ ژبەرکرنێیه)

ڕاڤەکرنا پەیڤان

دیباجه : پێشـــەکی.

ستایش : مـــەدح.

لـــق : تـــا (طـــا).

سەروا : قافیه

قەلب : (قالب) لەش.

ب بەرکەڤە : بکەڤە بەراهیێ.

هـــون : هوین ، هنگـو.

ئـــاش : ئـــاشـــت.

زیـــز : تـــۆرە.

پەییز : پـــایـــز.

میســـل : وەکی.

گۆتنێێن مەزنان (پەندی پێشینان)

پەندی پێشینان: بەرهەمەکێ فۆلکلۆرییێ گەلەك کەڤنێ باب و باپیرانە، ژ ئەنجامێ کارەسات و سەرهاتییان ژ هەمی لایێن ژیانێڤە کو ب سەرێ وان هاتینە، جۆرە پەندەك ژێ وەرگرتییە وب چەند پەیڤان یان چەند رستەیێن کورت و روهن و ئاشکرا، ب هەلبەستەکا سادە و ساناهی زیرەکییا خۆ و یاسایا ژیانا وی دەمی و پاش وی دەمی نیشاددەت و رێك ئێخستینە و وەکی یادگارەکێ بۆ بەرەبابێ پشتی خۆ ب جھ هێلایە، دا دژیانا خۆدا لسەر بچن و ب وی رەنگی رەفتارێ بکەن.

هەر نەتەوەیەك پەندێن تایبەتیێن خۆ هەنە کو داب و نەریتێن سالە ها سالە کورێن مللەتی دکەنە ناڤ پەیڤان و ..... ب چەند پەیڤێن ساناهی و ئاسان و رستەیەکا کورت سەربۆرو سەرهاتییان چەندین کەسان نیشا ددەت و ناڤەرۆکا چەندین رووداتا و سەرهاتییان رووون دکەت و هێڤێنێ گەلەك ئەزموونان ددەتە دەست و ..... ب ئامۆژگاریێن گەش و پر مفا، واتایا کویر و پرشنگدار، مەیدانەکا بەرفرەها ژیانێ رووون دکەت.

نەتەوەیا کورد ژی وەکی نەتەوەیێن دی یێن جیهانێ پەندێن واتا دار و پر مەبەست یێن وەسا هەنە،

کو چەواییا ژیانا باب و باپیرێن مە دەردئێخن.

دیارە پەندا کوردی ژی هندەک سیفەت و تایبەتمەندییا ب خوڤە دگریت وەکی:

١-پەندا کوردی بەڵگە نامە و ئاوێنەیا دیرۆکا هزاران ساڵێن نەتەوەیا کوردە.

٢- پتـرییـا پەندێن کوردی، پیڤەرن بۆ پیڤانا هوشیاریێ و زانین و تێگەهشتن و شیانێن کورێن نەتەوە یا کورد.

٣- پەندا کوردی گەلەك جاران بوویە رابەرو رێبەرو رێنیشاندەرێ خەلکی و چارەیێن باش بۆ کێشە و ئاستەنگێن ل پێشییا ئەوی خەلکی دیتینە.

٤- هەمی دەما پەندا کوردی خورەوشت و رەفتارا باش دناڤ مللەتیدا موکمکرییە و چەسپاندیە و تۆڤێ گیانێ خۆشەویستیێ و هەڤکاری و زبارە و هاریکاریێ ددلێ ئەواندا چاندییە.

٥- ب گشتی پەندا کوردی پەیڤێن رەسەنێن کوردی ب خۆڤەدگریت و ژ ڤی لایڤە دشیاندا هەیە مفایەکێ زۆر ژێ بهێتە وەرگرتن بۆ دارشتن و هەلسەنگاندنا پەیڤێن تازە و رەسەنێن کوردی.

ئاشکرایە کو ماوەیەکێ گەلەك دریژ. ئاخا کوردستانێ هاتییە پارچە پارچە کرن، گەلێ کورد ژی ب سەر چوار دەولەتاندا دابەشکرییەو کو تا نهۆ ئەو بارێ نە سرۆشتی هەر د ئارا (هەبوونێ)دایە. پێشتـر ژی دوژمنێن ئێککگرتنا کوردان دلێ خۆ بریـیە خێـرو بێـرو دەرامەت و سەرو سامانێ ئاخا ب بەرەکەتا کوردستانێ و ..... ژبەر گەلەك ئەگەران کورێن مللەتێ کورد ژ ئێك دوور ئێخستینە، کو ئەنجامێ ئێکێ یێ ڤی کارێ نارەوا پەیدابوونا چەند دیالێکتێن زمانینە، بەلێ خۆش بەختانە ئەڤ دیالێکتانە رەهوریشـالین

کوردیيا رەسەن هەر مایە و ..... بەرو ڤاژی خواست و حەزێن دوژمن و ناحەزان، زمانێ مەیێ شرین ب ئەڤان شێوەزاران پتر زەنگین بوویە و، فەرهەنگا پەیڤ و زاراڤان مەزن و بەرفرەهتر بوویە.

دیارە باپیرێن مە بۆ راگرتنا هەڤسەنگییا تەرازییا ژیانێ ژیرانە پەندا کوردی داریژتییە و بارێ بەڵگەنەویستێ سروشتێ ئەوان ئێخستییە ناڤ پەیڤین خۆ، بۆ کورێن خۆ ب جھ هێلاینە، کو مەبەستاوان پەروەردەکرنا بەرەبابەکێ رەسەن و خودان نەژادێ بێگەردێ کورد بوویە.

ژبەر هندێ یێ گۆتی:

(چ بچینی دێ وی هەلینی)

کو د روالەتێدا (گوهدار و خویندەوار) ئەڤێ پەندێ ب بەڵگە نەویستەك ددانێن و، دیارە ژی ئەوێ گەنمی بچینیت هەر دێ گەنمی هەلینیت، نە نۆك و نیسك و ماشان، بەڵێ دناڤەرۆکێدا مەبەست پەروەردەکرنا زارۆکانە، ب ئەڤان چوار پەیڤان پرۆگرامەکێ گشتگرێ پەروەردەو فێرکرنا وان رووں دکەت، کو قوتابخانەیێ رۆلەکێ کاریگەر هەیە.

بەرامبەر ڤێ پەندێ ژی و هەربۆ وێ مەبەستێ مە پەندەکا دیتر هەیە دبێژیت:

(چ بکەنە کارێ ئەو دێ هێتە خوارێ)

ئەم هەمی دزانین، کو ژیانا باپیرێن مە یێن مەزن گەلەك ب ساناهی و ئاسایی بوو، شێوەیێ خانیێن ئەوان ژی لدویڤ پێدڤییا ئەڤێ ژیانێ بوویە، هەر دناڤ خانیدا کۆگایەك دروست دکر کو خانە خانە بوو، ئەڤ خانانە ل بنی دکون بوون، هەر خانیەك ژوان بۆ جۆرەکێ دان و دکاکی دهاتە تەرخانکرن، ناڤێ ئەڤان کۆگایان (کار - کوار) بوو.

وەکی بەری نھۆ، د روالەتیدا ئەو (کارا) برنج دکرێ هەر ئەو برنج د چاڤکێ کارێدا دهاته خوارێ، بەلێ دمەبەست و ڕامانێدا ئەڤ پەندە وەکی پەندا بەری ڤێ، پەروەردە و فێرکرنە.

بۆ پەسەندکرنا کارێ باش و ڕێزگرتنا دەمێ هەلدکەڤیت، باپیرێن مە دیار کرییە، کو پێدڤیە دەم و دەلیڤا ژ دەست خۆ نەدەین، بەری دەمێ وی ئامادەباشییێ بۆ بکەین و هەل و مەرجێن سەرکەفتنا کارێ خۆ ل دەمێ خۆدا بەرهەڤ ودابین بکەین، هەکە نە ئیش و کارێن مە یێن سڤك دێ گران بن و دەلیڤا کاری ژی دێ بۆریت و نازڤریتەڤە، ژبەر هندێ یێ گۆتی:

(ئەو گرێیا ب دەستان ڤەدبیت، نە هەوجەی ددانایە)

دیارە ژی کورد ل دەسپێکا ژیانا خۆ ئاشتیخواز بووینە، هێمن و ل سەرخۆ بووینە، ژیانا تەبایی دگەل ئێك و کەسێن دی ژی پێ خۆشی بوویە، مافێ کەسێ نەخواریە، ئەگەر ڕاپەڕی بیت و شۆرەش بەرپاکربیت هەر ژ پێخەمەت وەرگرتنا مافێن خۆ یێن خواری بوویە، ڕیھ سپی وماقوول و هۆشمەندیێن کورد هەمی دەما کەرب و کینا خەلکێ خۆ ئینایە خوارێ، بزاڤا وەسا کرییە ناکۆکییێ و دوژمنایەتییێ دناڤ خەلکیدا نەهێلن و ئاگرێ مرۆڤێن بێهن تەنگ ڤەمرینن.

ئەڤ پەندا جوان دمێشکێ کورێن خۆدا جهگیر کرییە:

(خوین ب خوینێ ناهێتە شویشتن)

مرۆڤێ کورد ڤیایە بەرێ دەستێ خۆ بخۆت و خوها ئەنیا خۆ ڤەخۆت، ژبەر هندێ هەمی گاڤا بەرێ وەستیاناوی پێ خۆشتر بوو ژ منەتا خەلکی و، ژپێخەمەت نان و ژیانێ کارو خەبات کرییە و وەستیان و ماندیبوون نەزانییە، ژبەر هندێ گۆتییە:

(نانێ خۆ بخۆ ب ئاڤێ ، منەتا خەلکی پاڤێ) یان،

(گۆشتی رانی خۆت بخۆ ، منەتی قەساب هەلمەگرە)

هەرب ڤی شێوەی کوردان مرۆڤێ رێنجبەر خۆش ڤیایە و رێز لێ گرتییە و ب چاڤەکێ بلند تەماشەی کارێ وی کرییە لەورا گۆتییە:

(دەستی ماندوو لە سەر زکی تێرە) یان،

(شوولکەرێ خۆبە خۆشتڤێ خەلکی بە)

هەر وەسا باب و باپیرێن کوردان هەمی تشتێن ڕاست ل جهم وان باش بووینە، دکارێن خۆدا دلسوز ودئاخفتنێن خۆدا ڕاستگۆ بووینەو، دهیچ دەمەکی و جهەکی و هەلویستەکێدا ژ ڕاستییان خۆ نەدایە پاش و ژ گۆتنا ئاخفتنێن ڕاست و ژکرنا کارێ ڕاست نەترسیاینەو، دلێرانە بەرگری ژ ڕاستیێ کرییە، چونکی ئەوان باوەری هەبوویە کو:

(ڕاستی دناڤ ئاگریدا ناسوژیت)

هەر ئەڤ (ڕاستی)یە هێزەکا وەسا ددەتە خودانی کو ئازا و دلێرانە رێیا شێری بگریت و ژێ نەترسیت:

(ڕاست بەو رێی شێر بگرە)

ڤێجا ب سەدان پەندێن زیندی وکاریگەر بۆ مەماینە و ، وەکو شەمالکەکا گەش تاریا شەڤێ ڤەدرەڤینیت و رێکێن ژیانێ بۆمە ڕوون دکەن، ب ڕاستی:

(گۆتنێن مەزنا نەخشێ ل بەرینە)

راڤەکرنا پەیڤان

پەندی پێشینان	: گۆتنێن مەزنا.
یادگار	: بیرهاتن.
داب و نەریت	: تیتال ، خوێرەوشت.
سەر بۆر	: سەرهاتی.
ئاموژگاری	: شیرەت.
چەسپاند	: موکمکر.
رەسەن	: خومالی.
دئارادایە	: دهەبوونێ دایە.
نارەوا	: نەل جهێ خۆ.
ماندوو	: ماندی ، وستیای.
پر مەبەست	: پر ڕامان.

دیالێکت : شێوەزار.

بێگەرد : پاقـژ.

کاریگەر : کارتێکەر.

کۆگا : مەخزەن (عمبار).

هەڵەگرە : هەلنەگرە.

ئاوێنە : خودیك ، قودیکا ڕۆناهیێ.

بەڵگە نەویست : چ بەڵگە پێ نەڤێت.

ڕەنـج : کــەد ، وەستیان.

قەکۆڵینا نوێ یا ئەدەبێ کوردی

بەری نهۆ مە زانی کو بنیات و سەرۆکانییا ئەدەبیاتا کوردی وەکی ئەدەبیاتا گەلانێن دی دچیتە سەر فۆلکلۆری. ئەڤە هندێ دیاردکەت، کو ئەدەبێ فۆلکلۆریێ کوردی ژ ئەدەبێ نڤیسی کەڤنترە و سەروکانییا وێ یە،بەڵێ ئەم دشێین بپرسین، ئەدەبێ نڤیسییێ کوردی ژ کەنگی وەرە دەست پێکرییە؟

بۆ بەرسڤا ڤێ پرسیارێ دشێین پشت ب پیرو بۆچوونێن چەند کەسان ژ شارەزایێن ئەدەبیاتا کوردی و زانایان ببەستین. دبیت جاروباران بۆچوونێن وان شارەزاو زانایان هندەك جیاواز بیت و هەر ئێك هۆزانڤانەکی ب هۆزانڤانێ ئێکی دانیت، هندەك ژوان دەسپێکا ئەدەبیاتا کوردی دبەنە بەری پەیدابوونا ئیسلامێ و هندەك ژوان کو نکۆلیێ (حاشاتیێ) ناکەن کو کوردان بەری ئیسلامێ هۆزان هەبیت، بەڵێ بەڵگەو نموونەیەکا ئاشکەرا بۆ وان هۆزانان نابینن.

ژبەر هندێ سەردەمێ سلجووقی ب سەرەتاییەکا ڕوون و بێ گومانا هۆزانا کوردی دادنێن.

هەر ل وی سەردەمێ کو چەند دەولەتێن بچووکێن ئیسلامی پەیدابووین، نەتەوێن موسلمانێن نەعەرەب چوونە سەر زمانێ زکماکیێ خۆ. زمانێ کوردی ژی ئەو ڕێ گرت و دناڤ کوردان ژی دا ئەدەبیاتا نڤیسی ب ئاشکەرایی پەیدا بوو.

دڤێرێدا دڤێت ئەوێ بزانین کو شارەزایێن ئەدەبێ کوردی هەر ل دەسپێکێ پلەیێن ئەدەبیاتا کوردی ب چەند جۆران دابەش دکەن:

١- لدویف زاراڤان (شێوەزاران): هندەك تەماشەی وی زاراڤی دكەن یێ كو بەرهەم پێ هاتییە نڤیسین، كو ئەڤێ ژی چەند ئەگەرێن دیرۆكی هەنە و دگرێدایینە ب دیرۆكا كورد و میرگەهێن وان و دیرۆكا ژ نهۆ پێڤە.

پلەیێن ئاشكەرا بۆ ئەدبیاتا كوردی دكەنە چوار جۆر كو ئەڤەنە:

ئـ : ئەدەبیاتا شێوەی لورِی.

ب : ئەدەبیاتا شێوەی گۆران (گۆرانی)

پ : ئەدەبیاتا شێوەی كرمانجییا ژووری (بۆتانی - بادینانی - هەكاری)

ت : ئەدەبیاتا شێوەی كرمانجییا خوارێ كو ل سولەیمانییێ دەست پێ دكەت و شێوەیێن

(ســـنــه - موكریان - ســۆران) ڤەدگریت.

٢- لدویف سالاْ ژ دایكبوونێ: هندەك میژوو نڤیسێن ئەدەبیاتا كوردی هەنە كو لدویف سالێ و ئێك لدویف ئێك و لدویف سالاْ ژ دایكبوونێ و مرنێ ب ریز بەحسێ هۆزانڤانان و نڤیسەران و بەرهەمێن وان دكەن.

٣- لدویف قوتابخانەیا ئەدەبی: هندەك ژ میژوو نڤیسێن ئەدەبیاتا كوردی، لدویف قوتابخانەو پەیرەوێ ئەدەبی سنوورەكی بۆ جۆرێن ئەدەبیاتا كوردی ددانن.

قوتابخانەیا ئەدەبی (ریبازا ئەدەبی)، ئەوە كو كۆمەلْەكا هۆزانڤانان و نڤیسەران ئێك ریباز هەبیت ژلایێ بیرو وان بەحسێن كو

دەردبڕن نێزیکی ئێك بن و گەلەك دیمەنێن ئەدەبی ب ئێك دووڤە گرێ بدەت، بلا هەر ئێك تامەکا تایبەتی ژی دبەرهەمێن واندا بهێتە دیتن.

ب شێوەیەکێ گشتی د ئەدەبیاتا کوردیدا سێ جۆرە قوتابخانەیێن ئەدەبی دهێنە دیتن کو ئەڤانە:

ئ : قوتابخانەیا کلاسیکی (ڕێبازا کلاسیکی) : ئەوە کو کۆمەلەکا هۆزانڤان و نڤیسەران ل سەر ڕێکەکێ دچن کو گەلەك کەس ل بەری وان ل سەر وێ ڕێکی چووینە، هەتا وەلێ دهێت نەشێن ب هیچ شێوەیەکی خۆ ژڤێ ڕێکی لادەن، بەلکی چاڤ ل ئەوان دکەن، پەیڤ و دەربڕینێن ئەوان دووبارە دکەن، پتر بهای ب روخسارێ ووشەکاریێ ددەن، کێشا عەروزی و سەروایا هۆزانا عەرەبی بکاردئینن.

ب شێوەیەکێ گشتی ئەدەبیاتا مە یا (مۆرفۆلۆجی) نڤیسی هەر ژ وی دەمی پەیدا بوویە و مایە، ئانکو ل سەردەمێ سلجووقی هەتا سەردەمێ شەرێ ئێکێ یێ جیهانی فبەر قوتابخانەیا کلاسیکی دکەڤن.

هەروەسا داستانێن کەڤنێن کوردی کو ب شێوەزاری گۆران (هەورامی) یان ب شێوەزارێ کرمانجییا ژووری (بۆتانی) هاتینە نڤیسین، پێکڤە هۆزانا کلاسیکییا کوردی، نالێ دبێژیت:

هەر چەندە کە عومری خدرو جامی جەمت بوو

چونکە ئەمەلت زۆرە چ عومرێکی کەمت بوو

ئەی جامیعی دونیاو قیامەت بە خەیاڵات

ئەو ڕۆژە کە مردی نە ئەوت بوو ئەمت بوو

بێزارە لە تۆ ئێستە هەم ئاغووشی عەدووتە

دونیا کە لەکن خۆت حەرەمی موحتەرەمت بوو

دوێنێ ژ بوو دەتدا بەزمانی لافی کەرامەت

ئەمرۆ نە دەمت بوو نە دەمت بوو نە دەمت بوو

عومرت نەفەسێکە لە هەموو عالەمی بااڵ

بمرە لە غەمی دا کە هەموو سەرفی غەمت بوو

وەک شەلتە پەیین گەهـ پڕو گەهـ خاڵییە بەتنت

سەوم ئەمەت باعیسی نەفس و شکەمت بوو

نالی چییە وا میسلی جوعەل غەرقی شیاکەی

خۆ تۆ بە حیسابێ وەکو پەروانە شەمت بوو

(پێنج دێر بۆ ژبەر کرنێنە)

ب – قوتابخانەیا ڕۆمانتیکی (ڕێبازا ڕۆمانتیکی): پێکهاتییە ژ هیڤی و حەزو بێ ئومێدیێ و روندك رشتنێ. د ئەدەبیاتا ڕۆمانتیکیدا هزرەکا بەرفرەه دهێتە دیتن، پتر گرنگیی ب ناڤەرۆکێ دهێتە دان، دڤێرێدا ئەوا پێدڤی بهێتە گۆتن ئەوە کو ئەدەبیاتا ڕۆمانتیکییا کوردی ژ هیڤییا و دەربرینا حەزان وبێ ئەمێدیێ و ڤەگەڕیان بەرەف پاش جیاواز بوویە ل گەل ئەدەبیاتا ڕۆمانتیکییا ئەوروپا، چونکی یا وان یا گرێدایە ب تەخەکا دیارکری یـــا جڤاکی، کو تەخەیا بۆرژوازی بوو، ئەڤ تەخەیە ل پشـــــتی

شۆڕەشا پیشەسازی وەکی تەخەیەکا نوی پەیدا بوو، بەڵێ ئەدەبیاتا رومانتیکییا کوردی گرێدایە ب هەمی گەڵێ کوردڤە، هیڤی و حەزێن هۆزانڤانێن کورد سەرکەفتنا گەڵێ کورد بوو، ددەمێ سەر نەکەفتنێ و شکەستنێ و چەوساندنێدا بێ ئۆمێدی و ڕەشبینی و ڕۆندك ڕشتن دبەرهەمێن واندا دەرکەفتینە.
ئەدەبیاتا ڕۆمانتیکییا کوردی پشتی شەڕێ ئێکێ یێ جیهانی وەکی ڕێبازەکا ئەدەبی پەیدا بوویە و هەتا شەڕێ دووێ یێ جیهانی و پشتی هنگی بەردەوام بوویە.

ئەڤەژی نموونە یەکە ژ هۆزانا ڕۆمانتیکییا کوردی، کو دڵدار دبێژیت:

خەندەکەی بایی
لە ئافاقی ژیانی نا ئومێدیم خەندەکەی بایی
فریشتەی پاکی هیوامی نیشاندام وا کە بیدوێنم
پڕیشکی تیشکی ئەستێرەی جوان ئیمەشەو بە ئەسپایی
بە سۆزی هاتە نێو کونجی دڵی تاریکی پڕ خوێنم
دەسا ئەی مەسدەری هەستی
دەخێرا لادەری پەستی
وەرە تامن بە ڕازی تۆ نەمامی شادی بڕوێنم

جوانی غونچەیێ بوو وا کە پەنجەی ڕازی ڕاکێشای
دە سەیری چەند بە وەسلی زولفی خاوت شادو مەسروورە
لە ڕووی ڕاستی ئەتۆش وەک ئەو گوڵێکی چیمەنی دونیای
کەچی تاجی دڵی هێشتا دڵت لەم حالە ڕەنجوورە
بەخەندەی نەرمی دڵ پاکیت
ئەخۆم سوێندێ بە ڕووناکیت
ئەگەر هەستێ بە ژین وابێ لە جەرگی ڕاستیا دووڕە.

★★ ★★

هەمووی نووری ژیانە فەیزو نووری ئسمانی شین
هەموو چەپلەی گوشادی لێ ئەدەن هەرچی کە ئەی دینی
لە سەر ئەم خاکە گەردێکین دە ئێمەش ڕوو لە شادی بین
فەرامۆش بکەین جارێ چەژی تاڵاوی غەمگینی
بەدڵ ڕوونی و ڕوو خۆشی
بەخەندە نەک بەخامۆشی
بنۆشین جامی دڵدارێ لە بەرکەین بەرگی نەمرینی

(کوپلەیا ئێکێ بۆ ژبەر کرنێیە)

پ - قوتابخانەیا ڕیالیزمی (ڕێبازا ڕیالیزمی) : ئەگەر پێناسەیەکا کورت یا ڕیالیزمی بکەین، دشێین ب وی هەنەرو ئەدەبیاتا دانێین، کو ژیان ب هەمی دیمەن و ئانکویا کویرو بەرفرەه، ب چاڤێ ئەڤی هونەرمەندی یان وی نڤیسەرو هۆزانڤانی نیشاددەت، ئانکو ژیان و چەواییا هەمەڕەنگی و فرەه هەیە، کو چاڤێ هەر هەنەرمەندەکی

ب جۆرەکی دبینیت و دمێشکێ هەر کەسەکیدا ب جۆرەکی ڕەنگ ڤەدەت و ل نك هەر کەسەکی دبیتە جورەك ژبەرهەمی.

ریالیزم ئاوێنەیا ژیانێیە، هەر هونەرمەندەك ب ڕەنگەکی ئەوێ ژیانێ نیشاددەت، بەڵێ هونەرمەندێ دروست ئەوە کو هونەر و بەرهەمی خۆ ب خەلکیڤە گرێددەت، ئاوێنە یا خەباتا درێژا خەلکییە ژ پێخەمەت ئازادیێ و دژی چەوساندنێ ب هەر ڕەنگەکی بیت، د ئەدەبیاتا ریالیزمیدا بها ب روخسارو ناڤەرۆکێ دهێتە دان.

ئەگەر ب ڤی چاڤی تەماشەی ڕیالیزمی بکەین د ئەدەبیاتا کوردیدا، ب ئاشکەرا ڕاستییا ئەوێ بۆ مە دەردکەڤیت، کو ئەدەبیاتا کوردی هەر ژ بەر هندێ، کو پێدڤییەکا ژیانێ ل دەسپێکی ئێنایە گۆڕێ .

کو پێدڤییا ڤەگەڕیانێ بۆ سەر زمانێ زکماکێ کوردییە، ژبەر هندێ هەر ل وێ دەستپێکێ هندەك ڕەگەزێن دەربرینا ژیانا خەلکی تێدا بووینە و ڕیالیزم دئەردێ وێ ئەدەبیاتێدا ڕەهێن خۆ، داهێلاینە ئەڤە ژی ب تمامی دهۆزانێن (بابە تاهیـرێ هەمەدانی و فەقیێ تەیران و ئەحمەدێ خانی و حاجی قادرێ کۆیی و نالی و سالم)یدا دبینین، بەڵێ ڕیالیزم گەلەك ڤەکێشایە هەتا بوویە قوتابخانەیەکا ئەدەبییا دیارو وسەربەخۆ، ریێك و جهێن دیار هەبیت و دەستی ب سەر هەمی ئەدەبێ کوردیدا بکێشیت.

کەنگی قوتابخانەیا ریالزمییا کوردی سەرهلدایە :

دشێن بێژین سەردەمێ جەنگا ئێکێ یێ جیهانی، سەردەمێ ب دوماهی هاتنا ئەدەبیاتا کلاسیکییا کوردییە و دەسپێکرنا ریڤازەکا تازەیا قێ ئەدەبیاتێیە کو ئەو ژی ریالیزمە وەکی دەسپێکەکێ، ئەڤە ژبەر هندێ بوو کو ژیانا گەلێ کورد پێدڤی ب بەرهەمەکێ ئەدەبی هەبوو، کو هیڤی و داخوازین مللەتێ کورد تێدا رەنگڤەدەت، ب ڤی جۆرەی دشیاندا هەیە بهێتە گۆتن، ئەدەبیاتا ریالیزمییا کوردی دناڤبەرا جەنگی ئێکێ و دووێ یێ جیهانی سەرهلدایە و پەیدا بوویە و پشتی جەنگا دووێ یێ جیهانێ ب تمامی چەسپایە و جهگیربوویە و دەستێ خۆ ب سەر ئەدەبیاتا کوردیدا کێشایە، ئانکو د وێ ململانا دناڤبەرا ریڤازێن ئەدەبیدا ریالزم سەرکەفت.

ئەگەرێن سەرکەفتنا ئەدەبیاتا ریالزمییا کوردی :

گومان تێدانینە کو کێشەیا سەرکەفتنا ریالیزمێ، تشتەك نینە ژ نك خۆ هاتبیت و نەگرێدای بیت ب بارێ کۆمەلایەتی و رامیاری و ئابووریا کوردستانێ و دەڤەرێ، بەلکی بارێ وی سەردەمی یێ جیهانی ژی کارەکێ تمام کرە ل سەر ڤێ کێشەیێ و ئەنجامێ وێ، ب تایبەتی ئەو گوهۆرینێن ب سەر گەلەك لایێن ژیانا مرۆڤایەتێیدا هاتین ژ ئەنجامێ جەنگا دووێ یا جیهانێ، ئانکو ئەگەرێن دەرڤە وەکی:

١- کەفتنا بەرەیێ فاشیزمێ.

٢- سەرکەفتنا بەرەیێ دیموکراسیێ.

٣- سەربەخۆ بوونا گەلەك وەلاتان وەکی هیندستان و ئەندەنووسیا.
٤- خۆڤەکێشانا سوپایێ بیانی ژ سووریێ و لوبنانێ.
٥- سەرکەفتنا تەخەیا پالا ل رۆژهەلاتا ئەوروپا و چینێدا.
٦- پێکهاتنا بەرەیەکێ مەزنێ سوشیالیستێ.

دکوردستانێ ژیدا دروستبوونا کۆمارا کوردستان ل مەهابادێ و ژناڤچوونا وێ کۆمارێ ب دەستێ ئیمپریالیزما جیهانی و کەڤنە پەرستێن ئیرانێ، ئەڤانە کارەکێ گرنگ کرە سەر ئەدەبیاتا کوردی و وەلێهات کو بشێین ماوەیێ پشتی جەنگا دووێ یا جیهانی ب سەردەمێ بەرز بوون و بەرەڤ پێش چوونا ئەدەبیاتا کوردی دانێین، ب تایبەتی رێبازا ئەدەبیاتا ڕیالیزمی کوردی.

بابەتێن ئەدەبیاتا ڕیالیزمێ کوردی:

ئەگەر بچینە ناڤ ئەدەبیاتا ڕیالیزمێ کوردی و چاڤەکی ب وان بەحساندا بخشینین کو هۆزانڤان و نڤیسەران ل سەر ئاخفتینە و کرینە کەرەستەیێ خەملاندنا بەرهەمێن خۆ، ئەوێن بەرهەمی ئەدەبیێ ڕیالیزم نڤیسین، هەر ل سالێن پشتی جەنگێ ئێکێ یێ جیهانی هەتا سالا (١٩٦١ز) ئەڤان چەند بابەتێن خوارێ ڤەدگریت:

١- بەحسێ ئاریشێن جڤاکی و ئەگەرێ پاشکەفتنا کوردەواریێ ژڤی لایڤە، ئانکو ژلایێ پیشکەفتنا جڤاکی و هندەك دیمەنێن شارستانی یێن نوی.

٢- ژیانا جۆتیارێ کورد و دیمەنێ رەنج کێشان و ئێش و ئازار و کێشەیا دناڤبەرا جۆتیاری و دەربەگیدا و خەباتا جۆتیارێ کورد.

٣- ژیانا کرێکاران و رەنگڤەدانا پەیدابوون و پێشکەفتنا تەخەیا کرێکار دناڤ کورداندا و ل هەمی عیراقێ ، هەروەسا رەنگڤەدانا بەلاڤبوونا بیرو باوەرێن تەخەیا کرێکار و دەستهەلات وەرگرتنا وان بیرو باوەران، کو دبیتە ئەگەرێ موکم بوونا رۆلێ رابەرانەیێ کرێکاران دجڤاکیدا.

٤- خەباتا ئازاد یخوازانە یا نەتەوەیا کورد ژ پێخەمەتی مافێن خۆ یێن نەتەوەیی یێن رەوا، کو ئەڤە پشکەکا مەزنە ژ بەرهەمی ئەدەبیاتا ڤی سەردەمێ مە و هندەك ژ شارەزایان ناڤێ لێنای (هۆزانا سیاسی د ئەدەبیاتا کوردیدا)، یادیارە ژی خەباتا نەتەوەیا کورد خۆ ژ خەباتا ئازادیخوازانەیا گەلێن ئەڤێ دەڤەرێ و هەمی جیهانێ جودانەکرییە و پشکەکە ژ خەباتا رەوایا مرۆڤێ ڤی سەردەمی بەرامبەر کەڤنە پەرستیێ سەرمایە داریی و زۆر داریێ و ئیمپریالیزمێ، هەروەسا ئەڤ رەنگە بەرهەمە ژی دئەدەبیاتا کوردیدا بەحسێ خەباتا نەتەوەیا کورد ژ وێ خەباتا کویرو بەرفرەه جودا نابیت.

هەر ئەڤ گیانێ بلند و ب بهایێ مرۆڤی وەکریە کو بهادان ب مرۆڤی د ئەدەبیاتا ڤی سەردەمیدا رەنگڤەدەت و مرۆڤ ب بەرزترین و بهاترین مالْ و سامان و سەر مایەیێ جیهانێ بهێنە نیاسین، هەر ژبەرڤێ چەندێیە دیمەنێ ئافرەت و سرۆشتی د ئەدەبیاتا ڤی سەردەمیدا و یْنەیەکێ تازە هەیە، کو ب راستی بەرەف هندێ دچیت کو دگەل ریْبازا ریالزمییا ئەدەبیاتا جیهانی ئێك بگریت.

ئەڤ ریبازا نوییا ئەدەبیاتا مە و ئەڤ چەندە د هۆزانا کوردیدا بتنێ دا ناهێن بەلکی دپەخشانی ژیدا ددیارن، دپەخشانا کوردیدا دیمەنێ ریالیزمێ و گرێداناوێ ب ژیانێڤە ژ دیمەنێ هەمی ریْبازێن دی ئاشکەراترە.

ئەڤەژی گرێدایە ب سەردەمێ پەیدابوون و پێشڤە چوونا هەمی جۆرێن نڤیسینا پەخشانێ د ئەدەبیاتا کوردیدا کو پتریا وی د سەدەیێ بیستێ دایە، یان پشتی دەنگی ئێکێ یێ جیهانی، کو ئەڤەژی سەردەمێ گەشبوونا ریالیزمێ بخۆیە، ددەمەکیدا کو ناڤەرۆك و بەحسێ ئەدەبیاتا کوردی نوی بوویەو، بێگۆمان روخسارێ ئەدەبێ ژی بەرەف نویبوونێ چوو.

نموونه: (١)

محەمەد شێخ حوسێن بەرزنجی کو ب (ع – ح – ب) هاتییە نیاسین دڤێ هۆزانێدا ژیانا زەحمەت کێشان دئێخیتە بەرچاڤ.

پەندی برسی

شەوو رۆژ من عەرد ئەکێلم
بە دوای ئیش کردنا وێلم
لە دەست برسێتی رائەکەم
ئەم لا ئەکەم، ئەو لا ئەکەم
نەنان، نە ئیش هیچیان نییە
نازانم هۆی ئەمە چییە
هێزو تواناو تینی گەنجم
هەوڵ ئیش کردن و رەنجم
بیرو لێکدانەوە و هۆشم
بە نانە سکێ ئەفرۆشم
کەچی هێشتا لێم ناکرن
دوای سووڕانەوەم نابڕن
ئەم خاوەن پارە زۆرانە
ئەم سەردارە خوێن خۆرانە
واتێ ماوم نازانم چۆن
پارووێەک نان، بەرگێکی کۆن
پەیدا کەم، ئەم ژەهری مار کەم

بەویش ئەم ڕووتی یەم چار کەم
کـــــــــاکە تۆ نازانی چیمە
هەرچی پـــــــارەو پوول بێ نیمە
ڕووتم عوریـــــــــــانم برسیمە

(هۆزان هەمی بۆ ژبەر کرنێیە)

دڤێ هۆزانێدا هۆزانڤان ژیانا هەژاران و زەحمەت کێشان ئێخستییە بەرچاڤ، دیمەنێ چەوساندنێ و ئێش و ئازارێن بێ ئیش و کارا نیشادایە، بۆ مەرەما چارەسەرکرنا دەردێ نەبوونیێ و برسییاتیێ.

راڤەکرنا پەیڤان

چەوساندن : تەپەسەرکرن.
خەندە : کەنی.
ئاوات : هیڤی (خۆزی).
کلاسیکی : کەڤن.
رامیاری : سیاسی.
دەرەکی : دەرڤە.
جەنگ : شەڕ.
ئادەمیـزاد : مرۆڤ.
بنیات : شەنگستە – بناغة.
فریشتە : ملیاکەت (ملائکة).
خـــدر : مەبەست پی خدر ئلیاسێ پێغەمبەرە.
ئەمەل : هیڤی.
کەم : کـــێـــم.

خەیاڵ : هزر.
مردی : مری.
ئاغوش : باوەش.
نەمام : شتل.
برۆینم : بچینم.
غونچە : بشکۆژ.
پەنجە : تل – تبل.
خاو : خاڤ.
فەراموۆش بکەبن : ژبیر بکەین.
بنۆشین : قەخۆین.
جام : پەرداغ.
بالا : بلند ، بەرز ، بەژن.
شەلتە : جوهاڵ.
پەین : زبل.
پەروانە : پەلاتینك.
خاڵییە : ڤاڵایە.
پر : تژی.
وێڵ : بەرزە ، دەربەدەر.
رائەکەم : دکەمەغار.
هو : ئەگەر.
توانا : شیان.
خاوەن : خودان.
بەرگ : جلك.
کۆن : کەڤن.
چارکەم : چارەبکەم ، چارەسەربکەم.

٢- حەمدی

کارەستا رەشا شەشێ ئەیلوێنێ سالا (١٩٣٠)ێ یا باژێرێ سولەیمانیێ، یان سەرهلدانا وێ رۆژا خەلکێ باژێرێ هەلەبجەت و قوربانی بوویە ئەگەرێ هندێ گەلەك هۆزانڤانێن وی سەردەمی هۆزانان بۆ بێژن، ئەو رووداندا کو ژلایەکیڤە وێنەیێ قارەمانییێیە و ژلایەکیڤە ژی وێنەیێ قوربانی دانێ و درندەییا دوژمنییە، ب بەرفرەهی و هەمەرەنگی چوویە ناڤ هۆزانا سیاسییا کوردی، ئێك ژ نموونەیێن ئەڤێ مەبەستێ ئەڤ چەند دێرێن (ئەحمەد حەمدی ساحیبقران) ینە کو دبێژیت:

١- بۆ هەوا ئالۆزە؟ بۆچی لێل و سوورە ئاسمان؟
گێژە لووکەی نەگبەتە یا فیتنەیی ئاخر زەمان؟

٢- ئەم هەموو لاوە نەمامن، نێژران لەم باخچەیە
ریشەیی کوردایەتی بوو، یەعنی بۆ مان نێژران

٣- جەژنی قوربانە، سلێمانی بە مەزبەح دانرا
کورد مەرن، بۆیە بە جارێ هەر لەوێدا سەر بران

٤- بۆ شەریفی کورد خەلاتە هاتوو سەر تابەپێ
یا کەلەپچەی دەست و تۆقی گەردن پێوەندیان

٥- بۆچ مەغۆل هەلساوە یاخود دەوری نەحسی(جەن - گیز)ە
قەتل و عامی ئەرمەنە یا حادیسەی رۆم بەبان

٦- جـــــــارێ تەئریخی بنووسە، جـــــــا بگۆرە قافیە
تـــــا بەیانـــــــــاتم بنووسی، لێت نەبێ حەرفێ نیهان..

٧- بێ (هەزار) نـــــــاوی سلێمانی بە تەئریخ (مەشهەدە)ە
ئەم حیسابە عـــــــاقیبەت رۆژێ ئەبێ بیکـــــــا زەمان

٨- مەقسەدی ئەسڵی و ئەساسی هەر دوعـــــــاکەی پێشووە
ئێستە تیکراری بکە بەڵکە بکـــــا مەبحەس ڕەوان

٩- (ڕەبی مووی لێبێ زمـــــــانی، پەنجەکـــــانی هەڵوەرێ
هەر کەسی گوڵشەن بەدەردی گوڵخەنی دۆزەخ بەرێ)
(پێنج دێر بۆ ژبەر کرنێیە)

ڕاڤەکرن:

هۆزانڤانی دڤێرێدا سۆزەکا دروست و ڕاستەقینە بەرامبەر شەشێ ئەیلۆنا ڕەش نیشاددەت، هەوارەکا نەرازیبوونێیە بەرامبەر رشتنا خوینا کوردان، ئەوێ نیشاددەت کو دوژمن زۆر ب بێ وژدانی و گەلەك دراندانە هێرشێ دبەتە سەر کوردان و مافێ خوینرشتنا کوردان ب هەروە دایە، ئەسمان مژو مۆرانە و ژیان بەهی و شینییە لنك هۆزانڤانی، باژێرێ سولەیمانیێ مەشهەدە و جهێ ب نەحەقی رشتنا خوینا شەهیدانە.هۆزانڤان دوژمنێن کوردان دئێخیتە ریزا هۆڤانەترین کەسانێن دیرۆکێ و خوینرێژین مرۆڤایەتیێ، ب مەغۆل و هۆلاکۆ و جەنگیزخانی دادنیت، بەڵی دووماهیك مەرەما وی دگەل واندا دەستێ دوعا بلندکرنێیە ب وی ئەزمانێ وان موی لێبهێن، تلێن وان هەلبوەرین، کو هێشتا هۆزانڤانی ئەو ریکا خەباتا شۆرەشگێرانە ب دەستڤە نەئینابیت کو هۆزانڤانێن پشتی وی ب دەستڤە ئینابیت.

پشکا نموونه‌یێن ئه‌ده‌بی

١- ملایێ جزیری.
٢- حاجی قادرێ کۆیی.
٣- وه‌لی دێوانه .
٤- پیره‌مێرد.
٥- گۆران.
٦- هه‌ژار موکریانی.
٧- دیلان.
٨- سه‌بری بۆتانی.
٩- میقداد مه‌دحه‌ت به‌درخان.
١٠-شاکر فه‌تاح.

مەلایێ جزیری

مەلایێ جزیری ئێکە ژناڤدارترین شاعـرێن کورد، ناڤێ وی (شێخ ئەحمەد)ە خەلکێ جزیرا بۆتانە.

گولی باغی ئیرەمی بوهتانم　　شەب چراغی شەبی کوردستانم

جزیری ل سالا (٩٧٥)یێ مشەختی بەرانبەری (١٥٦٥) زایینی ژدایك بوویە. بابەتێ هەرە سەرەکی یێ شعرا جزیری ب خۆڤە گرتی عەشق و ئەڤینی بوو، بەلێ ئەڤینا وی فەلسەفی و سوفیاتی بوو، ئەڤینیا مرۆڤی دگەل ئەڤینیا خودایی تێکەل کرییە، هندەك جاران ئەڤیندارێ (سەلـمـا)یێ و هندەك جاران ژی ئەڤیندارێ خودایی بوو، ئێکە ژ شاعـرێن کلاسیکی، شعرێن خۆ ل سەر عەرۆزا عەرەبی دانینە وپەیڤین بیانی زۆر تێدا بکارئینانینە.
جزیری ژبلی ناڤێ خۆ (ئەحمەد) دوو ناسناڤ دشعرێن خۆدا بکار دئینان:

١- مەلا (مەلێ) : چنکو مەلا بوو، سەیدایێ مەدرەسا (سوور) بوو ل جزیرێ.
٢- نیشانی : چنکو دلێ خۆ کربوو نیشان بۆ تیـرێن ئەڤینیا دلبەرا خۆ، یان ژی چێدبیت مەرەما وی ئەو (نیشان) بیت ئەوا ل سەر رویێ یارا وی، کو گەلەك جاران بەحسێ خەت و خال و نیشانان د شعرێن خۆدا کرییە.

جزیری دژیێ حەفتێ وپێنج ساڵیێدا، ل ساڵا (١٠٥٠) بەرانبەر (١٦٤٠) زایینی چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ، گۆڕێ وی دئاڤاهیێ مەدرەسا (سوور) دایە ل جزیرا بۆتان. دیوانا جزیری گەلەك جاران هاتیە چاپکرن:

١- چاپا ئێکێ، یا کوردناسێ ئەلمانی (فۆن مارتن هارتمان)، بەرلین، ١٩٠٤ زایینی.

٢- چاپا قامشلۆ (ژلایێ مەلا ئەحمەد زڤنگی) ١٩٥٩ زایینی.

٣- چاپا ماموًستا صادق بەها ئەدین ئامێدی، ١٩٧٧ بەغدا.

٤- شەرحا هەژار موکریانی ١٩٨٠ تەهران.

٥- چاپا دووێ ب لاتینی ١٩٩٢، ئەستنبول.

شۆخ و شەنگێ

شۆخ و شەنگێ زوهرە رەنگێ — دل ژ من بر دل ژمن

ئاوریێن هەیبەت پلنگێ — دل ژ من بر دل ژمن

وێ شەپاڵ مسک خاڵ — دێم دوڕێ گەردەن شەماڵ

جەبهەتا بسکان سەماڵ — دل ژ من بر دل ژمن

زولف و خالان نوون و دالان — وان ژمن دل بر ب تالان

گۆشەیێ قەوسێ هیلالان — دل ژ من بر دل ژمن

دێم نەدیرێ بوو عەبیرێ — خەمری دگیسوو حەریرێ

سینەکر ئامانجێ تیرێ — دل ژ من بر دل ژمن

سۆر شرینێ نازەنینێ — کوشتم و ناکت یەقینێ

وێ ب چەنگالا ئەڤینێ — دل ژ من بر دل ژمن

هەردوو چەشمان نازو خەشمـــــــان　　کێ ژبەروان عەقل و هش مان

ســـاعـــەتا من دی ب چـــــــەشمان　　دل ژ من بـــــــــــر دل ژمن

ڕوهنی یـــا چـــەهڤێن مـــــەلایێ　　ئەو تەجەللایـــــــا تەدایێ

یـــــا ژ ئـــــــەحـمەد دل ڕەڤایێ　　دل ژ من بـــــــــــر دل ژمن

ڕاڤەکرنا پەیڤان

سـینه　　: سـینگ.

ڕەڤایێ　　: ڕەڤاندی.

وێ شەپاڵ　　: وێ جـوانا.

وێ ب جەنگالا ئەڤینێ : ئەو ب چەنگالا ئەڤینێ.

بوو عەبیـرێ　　: بێـهـن عـەبیـرێ.

گـیـســـوو　　: بـســـك.

ڕوهنی یا　　: ڕوناهـیـا.

چەهـڤێن　　: چـاڤێن.

حاجی قادریٚ کۆیی

١٨١٧ - ١٨٩٧ز

حاجی قادر کوریٚ مەلا ئەحمەدە، ل گوندیٚ (گۆڕ قەرەج) سەر ب باژێریٚ کۆیە ڤە ل سالاٚ ١٨١٧ز ژدایك بوویە، ل ئەستەنبوٚل، ل سالاٚ ١٨٩٧ز چوویە بەر دلوٚڤانیا خودیٚ و هەر ل وێریٚ هاتییە ڤەشارتن.

حاجی ئێکە ژ شاعرێن مەیێن نەتەوە پەرێس و نیشتمان پەروەر. دەسپێکا ژیانا خوٚ یا شاعریێ ل کوردستانا عیراقێ و ئیرانێ دەست پێکرییە . چنکو پشتی گەشتا دەڤەرا باڵەکایەتی کو دگەل مەلا عەبدوللا جەلیزادە ل ١٨٥٣ - ١٨٥٤ز دەست پێکر بوون، ئەو، قەستا کوردستانا ئیرانێ دکەت و دەمەکێ زوٚر ل وێریٚ دمینیت. شعرێن حاجی دوی سەردەمیدا لدوٚر دلداری و ئەڤینیێ بوون، پشتی ژ گەشتا خواندنا خوٚ ڤەگەڕیای، دەمەکی دمینتە ل کۆیە، بەلێ وەسا دیارە کو مەلایەکێ رووناکبیر وەك حاجی نەشیایە دناڤ جڤاکێ وی دەمی یێ کۆیە دا ژیانەکا پشت راست ببتە سەری، هەر ژبەر هندیٚ نەچار بوویە، کو قەستا ئەستەنبولٚ پایتەختیٚ دەولەتا عوسمانی بکەت و هەمی ژیانا خوٚ ل وێریٚ ببورینیت.

هەژی گوٚتنێیە، کو حاجی هەتا نەچوویە ئەستەنبوٚلٚ گەلەك بناڤ شعرا نەتەویی و کۆمەلاٚیەتی ڤە نەچوویە، دیارە وەرچەرخانا حاجی بوٚ جوٚریٚ شعرا ڤەدگەریت بوٚ چەند هوٚکارەکان وەکو:

١- حاجی ل ئەستەنبوٚلٚ دکەفتە دناڤ ژیانەکا نوی و تازەدا، وێ ژیانا نوی گوهوٚرینەکا سەرەکی ئێخستە بیروباوەرێن حاجی،

چنکو ل وی دەمی باژێرێ ئەستەنبوڵێ جهێ کۆمبوونێن هەمی ئازادیخوازێن وەلاتێن ئوسمانی بوو، حاجی ئاگەهداری خەباتا وان نەتەوەیێن ژێردەست یێن ئوسمانی بوو، ژبەر وی چەندێ هزرا مللەتێ خۆ کرو کانیکا شعرا نەتەوەیی لنك وی پەقی.

٢- ل باژێرێ ئەستەنبوڵێ، حاجی خۆگەهاندنە بنەمالا کوردپەروەر یا بەدرخانییان و بوو ماموستایێ کوردێن وان، دیارە ئەو بنەمالە کورد پەروەر بوون و دەمەك بوو پێخەمەتی ئارمانجێن رەوایێن کوردا درێژی ب خەبات و تێکۆشان و بەرخودانێ دداو کارەکێ مەزن کرە سەر بیرو باوەرێن حاجی قادری.

٣- هەر ل ئەستەنبوڵێ مەم و زینا ئەحمەدێ خانی ب دەست حاجی قادری دکەڤیت و پێشەکیا وێ دخوینیت، ئەو پێشەکی و ب دەهان پەرتووکێن رەوشەنبیری یێن بابەتێن وان نوی کو ژ ئەوروپا دهاتن دکرنە تورکی و دهاتنە بەلاڤەکرن، وەکرن کو هزرو بیرو هەستێ نەتەوایەتی لنك حاجی سەرهلدەت،

٤- دیارە ئاوارەبوون و دوورکەفتن ژ وارێ باب و باپیران کارەکێ مەزن دکەتە سەر مرۆڤی و وەلێ دکەت کو هەردەم بیرو باوەر و هەست و هزرا وی لنك وەلات و باژێری وی بیت. ژبەر وێ چەندێ مرۆڤێ ئاوارە و دووری وەلات ب تایبەتی هەکە وەك حاجی روناکبیر ژی بیت، هەردەم سۆزو هەستێ وی دێ لنك نیشتمانێ وی بیت، هەر چەندە حاجی قادرێ کویێ ب ئێکەمین شاعرێ

نەتەوەیی ناهێتە دانان چنکو بەری وی ئەحمەدێ خانی ١٦٥٠ - ١٧٠٦ز وەك ڕابەرێ شعرا نەتەوەیی دئەدەبیاتێن کوردیدا ئێش و دەردێ کوردان دەست نیشان کرییە، بەڵێ حاجی سەرباری دەست نیشانکرنا وان دەردا، گەلەك جاران ژی بزاڤ کرینە کو چارەکێ بۆ ببینیت، بۆ نموونە:

١- حاجی دەردەکێ کوژەك لنك کوردان دەست نیشانکرییە کو دووبەرەکی و نەتەبایی و دۆژمنکاریا ئێکدوویە، دەرمانێ ڤی دەردی لنك وی تنێ هەر ڕێك کەفتن و ئێك ڕێزییە.

تارێك نەکەون قەبیلی ئەکراد

هەروا دەبنە خەرابە ئاباد

٢- حاجی دوژمنێ سەرەکی دەست نیشانکرییە کو چاڤ برسی و داگیرکەرێن کوردستانێنە، بۆ ڕوی ب ڕویبوونا وی دۆژمنی ژی (چەك) ب چارەسەر دانایە، چنکو وەسا دیارە ئەو دەم ژی زمانێ سەردەمی چەکی بوویە، ژبەر هندێ دبێژیت:

صەلاحی ئێوە ئیستێکە سیلاحە

تەماعی گەورەیی بێ چەك نەکەن نەك

٣- ژ هەمیان گرنگتر ئەوە، حاجی وەك روناکبیرەکێ نوی، زانست و چەك پێکڤە کرینە دوو مەرجێن سەرەکی و بنەڕەت بۆ خەبات و ڕوی ب رویبوونا دوژمنی ژبەر وێ چەندێ دبێژیت:

بەشیرو خامە دەوڵەت پایەدارە

ئەمن خامەم هەیە، شیر نادیارە

٤- دیسان روناکبیری و تێگەهشتن و هوشیاریا حاجی دهندێدا بوویه کو رێخستنا وان ب زمانێ ئەڤرۆ، پێك ئینانا حزب و ژیانا پارتایەتی و کارێ نهێنیی و تەکبیرکرن و پەیداکرنا چەك و ئامیرێن شەڕی ب مەرجێ سەرکەفتنێ ددانیت.

٥- ژهەمیان گرنگتر ئەوە حاجی لنك وی ئەوبوو کو پێدڤییە مللەت ل دۆر سەرکردەکی خرڤە بییت وئەو سەرکردە وەك ڕابەرو پێشرەوێ خەباتا نەتەوەیی مللەتی ل خۆ خرڤەبکەت و وان بەرەف ئارمانجان ببەت.

ئەڤژی دڤێ هۆزانێدا دیاردبیت دەمێ دبێژیت:

١- لە ڕۆما[1] کەوتە بەر چاوم کەسێکی هائیم و حەیران
بەهەیئەت تێ گەییم کوردە بەشێوەی ئەهلی کوردستان

٢- کەچوومە خزمەتی پرسیم: بڕادەر خەڵکی کام جێگای؟
لە کام لا هاتووی؟ گریا، گۆتی: بابان ! گۆتم : بابان

٣- دڵم داوە گوتم: باوکە هەموومان بێ کەسین لێرە
چ قەوماوە، گەلێ حەیفە، مەگریێ هەر وەکوو باران

٤- گوتی بۆ غوربەت و ڕووتی نیە ئەفغان و هاوارم
لە داخی حاکمی خۆمە، لە شان و شەوکەتی تورکان

٥- گەلێکم بیستووە پەستی وبڵندیی دەوڵەتان، ئەمما
جیهان نەیدیوە پەستی وا میسالی حاڵی کوردستان

(١) مەبەست ڕ (ڕۆم)ێ: باژێرێ ئەستەنبولە پایتەختێ دەولەتا ئوسمانی.

٦- لە وەقتی خۆی هەموو شابوون، سەراپا بێ غەم و شابوون
لە جوودا حاتەمی تائی، لە شەردا ڕۆستەمی مەیدان
٧- لەپیشا خاکی مەلانەی پڵنگ و شێری ئازابوو
ئەمێستا مارو میـروو، گورگ و ڕیوی لێی دەکەن سەیران
٨- لە کۆی ما نەعرەتەی تەقلە و جلیت و ڕمب و ڕمبازی !
لە کۆی ما دەنگی زورناو و دەهۆڵ و شایی و سەیران !
٩- لە هاری شەش پەرو نەرەی سوارو بەرقی شەشخانە
لە تەقەی ناڵ و شەقەی سم، لە ڕەقەی تۆز بزو قەڵغان
١٠- دەهاتە جونبوش و لەرزین لە ماهی بگرە تاماهی
لە سەحرا چەندە وەحشی بوون لە ترسان چوونە سەر کێوان
١١- لەڕیزی زەبرو زەنگی وان کەسێکی تر نەبوو هەرگیز
بەشییـر و حیشمەتی کوردە کە ماوە دەوڵەتانی ئیـران
١٢- سەراو ئەیوانیان ئێستا کەلاوەی کوندە بوو جوغدە
ئەگەر مەیدان و دیوانە سەراپا بوویتە جێ دۆمان
١٣- لە پاشی ئەو هەموو گریان و نانەو زارییە پێم گوت
عەزیزم غەم مەخۆ هێندە، لە سایەی ڕحمەتی ڕەحمان
١٤- ئەمیـرێک ماوە پاشەیە، گوتی: کێیە؟ گوتم: شـێـرە
گوتی: لێـرە؟ گوتم: لێرە ! هەتا تاران و هیندستان
١٥- بەخۆی شێرە وەکوو ناوی، لە شەردا دوژمن ئەندازە
تەمایان هەر بە ئەو ماوە جەمیعی خاکی کوردستان
١٦- هەچی جێگەی ئومێدمانە و ئەوی دڵ خۆش دەکا ئەمرۆ
کەس دی لەو بەدەر نابێتە غەمخۆری گەلی کوردان

(پێنج دێر ژ دەسپێکێ بۆ ژبەر کرنێنە)

ڕاڤەکرنا پەیڤان

گەشت : سەیران ، گەڕیان.

ئاوارە بوون : دەربەدەر بوون ، مشەخت بوون.

زێدی باوو پیران : واڕێ باب و باپیران.

تیێ گەیێم : تێگەهشتم.

بابان : مەرەما وی میرگەها بابانە ل سولەیمانیێ.

ئەفغان : فیغان و گریان.

پەستی : غەمگین.

هەموو شابوون : هەمی شاهە بوون (پادشا بوون).

بێ غەم و شابوون : بێ غەم و شاد بوون.

لانە : لاندك.

ئەمێستا : نوکە ، نهۆ.

ڕم : ڕم.

شەش پەڕ : جۆرەکێ تڤەنگەکێیە.

شەشخانە : شەشخانە (ناڤێ تڤەنگەکێیە).

جونبوش : لڤینێن هەمە جۆر.

قەلغان : مەتاڵ.

لەماهی بگرە تاماهی : ژ ماسیێ بگرە هەتا هەیڤێ.

کوندەبوو : بم .

جوغد : جۆرەکێ بمێ یە.

سەراپا : هەمی ، ژسەری هەتا پێیا.

دوژمن ئەندازە : دوژمن بەزینە.

وەلـی دێوانه

١٨٢٦ - ١٨٨١ز

ناڤێ وی (وەلید)ە، ل دەوربەرێ سالاْ (١٨٢٦) زایینیدا ل دەڤەرا (بەکراوا) نیزیکی هەڵەبجە ژدایك بوویە، ژ ئویجاخا میکاییلی و ژ هۆزاجافە، (ئەو هۆزا د چوو دەشت و زۆزانان) هەر ژ بچووکاتیێ شڤان بوویە، دەمێ مەزن بووی، ئەڤینا (شەمـە) یان (شەم)ێ کەفتە دلاْ وی، ئەڤ ئەڤینییە سەرۆکانی و ئیلهام بەخشێ شعرا وەلی بوویە، پتـریا شارەزایێن ئەدەبی د وێ باوەرێدا بوون کو یێ نەخوینـدەوار بوو، بەلێ چەند نیشانەك لێ دیار دبن کو چێدبیت خوینـدەوار بوو، شارەزاو ئاگەهداری دشعرێن حافزێ شیـرازی و فیـردەوسی و سەعدی دا هەبوو، ئەڤە ئێك بوو ژ سەرۆکانیێن زۆر یێن ئیلهاما شعرا وەلی، دهۆزانێدا پتـر بەرەف مەرەما دڵداری و ئەڤینیێ چوویە، زمانێ شعرا وی رەهوان و سادە و بساناهی بوو. هەر کەسەك تێدگەهشت و ئەڤی هۆزانێن خۆ ب کێشا برگەیی خۆماڵی دانایە و پتـریا وان هۆزانێن (دەه) برگەیینە.

ل سالاْ ١٨٨١ زایینی چوویە بەر دلوڤانیا خودێ.

یـــاران نـــەجـــەرگـــم

١- یـــاران نه جەرگم ، یاران نه جەرگم
من شـــەم شێوەیێ تیـــردان نەجەرگـــــم

٢- هەروەخت کـــــە مەیۆ ئاکامی مەرگم
ئەمـــــانەت کەفەن نەکەن وە بەرگم

٣- بەو شـــــەرت نەشۆران حاشیەی ئەندامم
نەواکـــــــم پێش بۆ زوخـــــــاو نەزامم

٤- شەهید وەبێ غەسل بێ کفن خـــــاســـەن
هەر کەس شەهیدەن هوون بێ قەساسەن

٥- بەلاّم وەســـــــــــیەتم جەلاتـــان ئیدەن
ئەر سەد دوور نە خاک گۆرخـــانەو زێدەن

٦- بـــــــــــاهەر مەزارم نـــەرای خێلان بۆ
نە گوزەرگـــــای شـــەم جەبەل گێلان بۆ

٧- میلێ وە ئەنـــــــدام بـــە ژن و بالاّی شەم
بکەن بە فـــــــەرقم بـــەبێ زیادو کەم

٨- تـــــاقێ هەر نە تەرح تـــاقی ئەبرۆی ئەو
بســـــــــــازان نە فـــەوق مەزارم جەنەو

(پێنج دێر بۆ ژبەرکرن و واتا زانینە)

راڤەکرنا پەیڤان

١- نەجەرگم : ل جەرگێ من.

نـــە : ل.

تیـردان : تیـر لێدایە.

(یاران و دۆستان ، هەر کەسەکێ ب رەنگێ (شەم)ێ یە، تیـر ل جەرگێ من دایـــە.

٢- مـەیـو : دهێن.

ئاکامی مەرگم : دەمێ مرنا من.

ئامانەن : ئەمانەت ، هیڤی.

(هەر گاڤەکا ئەز بمرم ، هیڤی ژ هەوە دکەم کفنی نەکەنە جلك بۆمن).

٣- نەشۆران : نەشۆن.

نەواکم : نە وەکو.

پێش بۆ : پێڤەبیت.

زوخاو : خویناوی ، خوین پێڤە.

زامم : برینامن.

زام : برین.

(ب وی مەرجی کو حاشیا ئەندامێن من نەشۆن، بلا خوین ب برینێن منڤە بیت و هەکە هاتنە شویشتن ئەڤ خوینە پێڤە نامینیت).

٤- خاسەن : ســـزا.

هـوون : خوین.

قەساس : باشە.

(شەهید ژی بێ شویشتن و بێ کفن کرن باشە ، چونکی خوینا شەهیدی هیچ حساب نینە).

٥- جەلاتان : ل نك هەوە.

جە : ل.

زێدەن : وار ، جهێ ژدایك بوونێ.

گۆڕخانە : گۆڕستان.

(وەسیەتا ل نك هەوە ئەوە ، هەر چەند ئەز ژ وارو جهێ ژدایك بوونا خۆ دوورم).

٦- مەزار : گۆڕ.

نەرای : ل رێ.

نەگوزەرگای : ل سەر رێکا هاتن و چوونێ.

جەبەل گێلان : گەریدێ دەڤەرێن چیایی.

(بلا ، گۆڕێ من ل سەر رێکا هاتن و چوونا هۆزابیت، ل سەر رێکا شەم و وان کەسان بیت ئەوێن گەڕیانێ ل دەڤەرێن چیایی دکەن).

٧- فەرق :کێل ، کێلیا قەبری.

(میلێ هندیێ بەژن و بالاْ شەمێ بیی کێم و زێدە ۆ من بکەنە کێلیا قەبری).

٨- نەتەرح : ژجۆرێ ، وەکو.

بسازان : دروست بکەن ، چێبکەن.

جەنەو : سەرو ژ نوی.

(تاقەك وەکی تاقێ بریێن وێ ، سەرو ژنوی ل سەر گۆڕێ من دروست بکەن).

پیرەمێرد

١٨٦٧ - ١٩٥٠ز

حاجی تەوفیقێ کوڕێ مەحموود ئاغایێ مەسرەفە، ل سالا ١٨٦٧ز ل باژێڕێ سولەیمانیێ ژدایك بوویە و ل سالا ١٩٥٠ز هەر ل وێرێ چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ، ل گرێ (مامەیار) هاتییە ڤەشارتن، ل پترییا مزگەفتێن سولەیمانیێ خواندییە، ل سالا ١٨٩٨ز دگەل شێخ سەعیدێ حەفید (کو بابی شێخ مەحموودی نەمر)ە چوو تورکیا، ل وێرێ بۆ سالا دوماهیێ چوونە حەجێ، دنڤیسینا فارسیدا یێ دەست هەل بوو، ل سالا ١٨٩٩ز دکەنە ئەندامێ مەجلیسا عالی ل ئەستەنبۆلێ، هەر ل وی دەمی دچیتە (مەکتەبا حقوق) و بروانامە حقوقێ وەردگریت، هەر زوی دەست ب روژنامە نڤیسێ کر و روژنامە (کورد) ل ئەستەنبۆلێ بریڤە بریە، بوو قایمقامێ (جۆلە میرگ)ول ١٩١٨ز بوو پاریزگەرێ (ئەماسیە)ل تورکیا،ڤەدگەرێتە سولەیمانیێ، هەتا سالا ١٩٢٦ز دبیتە سەرپەرشتکارێ روژنامە (ژیان) کو ژلایێ باژیرڤانیا سولەیمانییڤە دەردکەفت، ل سالا ١٩٣٧ز چاپخانەك و روژنامەك ب ناڤێ (ژین) دامەزراندن ، ل ١٩ خزیرانا ١٩٥٠ز دچیتە بەر دلۆڤانیا خودێ.

پیرەمێردێ شاعر، خودان بیرو باوەرێن پێشکەفتی و روونك بوو، باوەریەکا تمام ب زانست و خویندەواریێ هەبوو، لنك وی گەلەك یا گرنگ بوو کو کچێن کورد بچنە قوتابخانێ و بخوینن، پشتەڤانیا مافێ ژنان دکر و ئەو ب نیڤا کۆمەلێ ددانان،

سـەرباری ڤێ ژی بیـروبـاوەرێن نـەتەوەیی یێن ب هێـز هەبوون، هـەر هند بۆ بەسە کـو جـەژنا نەورۆزێ زیندی کر و کراسەکێ نوی کرەبەر، هەروەسا بزاڤ کرن کو نڤیسینا کوردی بکەتە لاتینی، بەلێ سەرنەکەفت، پیـرەمێرد کا چەوا یێ دەست هەلبوو د شعرێدا، هەر وەسا د (پەخشان) ێ ژیدا دەسەلاتەکا زۆر هەبوو. پەخشانێن وی سادە و بێ گرێ بوون، ل دەسپێکێ هەمی توخمێن رەوانبێـژیێ د نڤیسینێن خۆدا بکارئینایە، وەك درکەو رەگەز دۆزی و خوازە و خواستن، پەیڤێن وی خۆمالی و سادە بوون، نڤیسینێن وی ئێك زنجیـرە بوو، بابەتێن نڤیسینێن وی دپەخشانێدا نیشانا رۆمانتیکیەتێ پێڤەبوو، دنڤیسینێن خۆدا کوردیەکا پەتی و زەلاڵ بکارئینایە. ژمارەکا زۆر ژ چیرۆکێن هاتینەدانان و وەرگێـرای ژ تورکی بەلاڤە کرینە وەك (دوانزە سوارەی مەریوان) و (مەم وزین) و (کەمانجەژەن).

شعرێن پیـرەمێردی دبنە دوو بەش:

أ – ئەو کۆمەلاڵ شعرێن کو دکەڤنە بەر رێبازا کلاسیکی، ئەو پیکهاتینە ژوان شعرا ئەوێن ل دەسپێکا ژیانا خۆ یا شاعریێ ل ئەستەنبول و ل تورکیا دانایە ول ژێر کارتێکرنا شاعرێن وەك حافزێ شیـرازی یێ فارس و نالی و سالم و حاجی و مەولەوی یێن کورد ڤەهاندینە.

ب – ئەو کۆمەلاڵ شعرێن دکەڤنە بەر رێبازا رۆمانتیکی، ئەڤە ژی پێنگاڤەك بوو بۆ بەرەف پێشڤەچوونا هونەرێ ئەدەبی لنك

پیـرەمێـردی، دیارە ئەڤ ڕێبازە ژ ئەنجامێ کارتێکرنا شعرێن (عەبدولحەق حامید و نامق کەمال) یێن تورك گرتییە، هەروەسا پیـرەمێـرد شەیدایێ شعرێن مەولەوی و هەورامی بوویە، ژبەر هندێ هەمی دیوانا مەولەوی ئێخستیە سەر شێوەیێ سولەیمانی، هەر ل ژێر کارتێکرنا شعرێن مەولەوی و بێسارانێ و وەلی دێوانەدا، دێ بینین کو پتـریا هۆزانێن پیـرەمێـردی (١٠) برگەیینە، ئەڤەژی شێوەیی شعرا (گۆران)ییە دناڤ کوردەواریێدا، ب ڤی ڕەنگە ژ شعرا ئێك قافیە دوور کەفتییە، وەك ڤێ دێرێ:

گـیا / نە / وە / نەو / شەو / چـ/ نوور/ لـە/ گەل/ گۆل/ (١٠) برگە
سـەو/ دای/ دیـ/دە/نـی/تۆ/یـان/کـەو/تـە/سـەر. (١٠) برگە

هۆزانێن پیـرەمێـردی ب تایبەتی و، نڤیسینێن وی ب گشتی چەند سیماو ساخلەتەك پێڤە دیارن ئەوژی ئەڤەنە.

١- دهۆزان و نڤیسینێن خۆ (پەخشانێن خۆ)دا، کوردییەکا پەتی و زەلاڵ بکارئینایە، شارەزایی د هەمی شێوەیێن زمانێ کوردیدا هەبوو، ژبەر وێ چەندێ دێ بینین، ئەو زمانێ بکارئینای، زەلاڵ و سڤك و بساناهی و سادە بوو.

٢- دهۆزان و پەخشانێن خۆدا، بزاڤ کرییە کو نێزیکی جڤاکێن خەلکی بیت و بەرهەمێن خۆ ب زمانێ وان بنڤیسیت، دا هەمی تێبگەهن و تام و خۆشیەکێ ژ شعرو پەخشانا وی وەربگرن، هەر ژ

بەرهندێ ژی پشکەکا زۆرا شعرێن وی هەردەم ل سەر زارێ خوێندەڤانان بووینە.

٣- د هەمی مەبەستێن هۆزانێدا بەرهەم هەیە، وەك، کۆمەلاێەتی، ئەڤینی، نیشتمانی و.... هتد، ژبلێ وی ژی، پشکەکا زۆرا گوتنێن مەزنان کرینە هۆزان وبەلاڤەکرینە.

٤- پتریا شعرێن وی موورا خۆمالی پێڤەیە، چنکو ژ ڤی لایڤە کەفتیە بەرکارتێکرنا شعرێن مەولەوی، بێسارانی، وەلی دێوانە، ژبەر وێ چەندێ پشکا زۆرا هۆزانێن وی ل سەر کێشا (گۆران)ینە، ب تایبەتی وەکی مە گوتی کێشا (١٠) برگەیی.

٥- پشکا زۆرا هۆزانێن وی، دکەڤنە خانەیا رۆمانتیکیەتێ، ئەڤەژی ژبەر کارتێکرنا ئەدەبیاتا تورکی بوویە، کو پیرەمێردی شارەزایەکا تمام تێدا هەبوویە.

نموونەك ژ هۆزانێن وی:

(ئەبێ بەخشندەمل کەچ کا)

١- ئەبێ بەخشندە مل کەچ کا، لە ڕاستی مووچە خۆری خۆی

سوراحی سەرفرودینێ لە بۆ پیالّە کە تێکا بۆی

٢- کە ئاو داری لە سەر سەرگرتووە، ئەیزانی چی تیایە

لەلای نەنگەکە پەروەردەی نقوم کا، گەورەیی وایە

٣- لقی شۆڕی درەخت میوەی ئەخۆن بێ ئەرکی بەردوو دار

پەلی بەرد بۆ پەلی بەرزە، لە قەش بۆ سەر پەلی بەردار

٤- لە دەوری دووریا پەستم دەروون پڕ دەردو زووخاوم

ئەجەل دێ بمکوژێ، نامناسێ چی بکەم نامرم ماوم !!

٥-لەبەر ئاشووبی خێڵم، هیچ شەوێ خەو نایەتە چاوم

خەوی ناخۆش ئەبینم، بەم پەریشان خاوییە خاوم

٦- ئومێدی سەر لە سەر دەرکەن ئەوانەی ڕاست و ڕووناکن

قەڵەم هەر سەر قەڵەم، مۆم بۆ مقسەت، هەر بۆ ئەویش چاکن

٧- ئەڵین مورغی سولەیمان ئاو لە ژێر خاکا ئەبینێ ئەو

منیش حەوت ساڵە ڕێ دوور بێ، بەچاوی دڵ ئەبینم ئەو

٨- چرا ڕووناکی بۆ ژێر خۆی نیە، ڕەحمەت لە بابیا

ئەوی ڕووناکی کەچ بینانە گۆڕ ڕەنجی بابیبا

٩- بەجووت پەروانەوو ماسی کە دڵدادەی، چـراو گۆڵن

نزیکی ئەم ئەسووتێنێ، لە دووری ئاو ئەوان حۆڵن

(پێنج دێر بۆ ژبەرکرن و واتا زانینێنە)

ڕاڤەکرنا پەیڤان

بەخشندە : ئەو کەسێ تشتی ددەت.

مل کەچ کا : خۆ چەماندن.

لەڕاستی : ل هەمبەری وی.

سەرفرودێنێ : سەری شۆر دکەت.

لەلای نەنگە : لنك وی شەرمە ، لنك وی لەنگە.

پەروەردەی : ئەوێ وی بخودان کری.

نقوم کا : نقوکەت ، بن ئاڤ کەت.

پەلی بەرد : شیشەبەرك ، حصحاص.

پەلی بەرز : تایێن بلندیێن داری.

لــەقــە : چەلاك ، لەقاندن.

زووخاو : خویناوی.

ئاشووب : شەروفتنە ، تێکدان.

خێل : هۆز ، عەشیــرەت.

رەحمەت لەبیبا : رەحمەت ل وی بای یێ ڤەدمرینیت و دبەت.

دلداده : ئەڤیندار.

گــۆل : گــۆل ، گــۆم.

حۆلن : گێژن ، حۆلن.

نێژراوە : هاتییە ڤەشارتن.

گـۆران

١٩٠٤ - ١٩٦٢ز

ناڤێ وی (عەبدوللاڵ کوڕێ سلێمان بەگ کوڕێ عبدوللاڵ بەگ)ە، ل ساڵا (١٩٠٤) ل باژێرێ هەڵەبجەیا شەهید هاتییە دونیایێ، دەسپێکا خواندنا خۆ لنك بابێ خۆ وپاشی ل مزگەفتا (پاشا) دەست پێکرییە، ئەڤجا ل قوتابخانێن هەلەبجە خواندییە و پاشی چوویە قوتابخانەیا زانستی ل کەرکووکێ، ژبەر گرفتیاریا رۆژگارێ و دەست کورتیێ دەست ژ خواندنێ بەردا. ل ساڵا (١٩٢٥) بوو مامۆستایێ قوتابخانەیا هەلەبجەیا سەرەتایی، ل گەلەك قوتابخانەیێن دی یێن دەڤەرێ مامۆستا بوویە، پاشی بۆ کارەکێ دی یێ میـری هاتییە ڤەگوهاستن. د سەردەمێ پاشاتییدا تووشی گرتن و گرتیخانەو ئەشکەنجەدانەکا درندانە بوویە، ژ ئەنجامێ خەباتا خۆ پێنج ساڵا هاتە زیندانکرن، ل وان رۆژاندا زارۆکێن خۆ د هەمبێزا نەبوونا وی وبێ کەسییدا بجھ هێلان، بەلێ خۆ هەر وەك نموونەکا بەرز یاخاباتکەرەکێ کورد نیشاددا و خۆ و هۆزانا خۆ گۆری دۆزا ئاشتی ونەتەوەیا کورد کر.

مامۆستا گۆران د رۆژنامە گەریێدا کارکرییە، ل ساڵا (١٩٥٣) دبیتە سەرنڤیسەرێ رۆژناما (ژین) ول ساڵا (١٩٥٩) سەرپەرشتییا گۆڤارا (شەفەق) دکەت، کو ب ناڤێ (بەیان) دەرئێخستییە.

ل ناڤەراستا ساڵا (١٩٦٠)دا دچیتە بەغدا و دبیتە وانەبێژ ل پشکا کوردی ل کولیژا ئادابێ ل زانکۆیا بەغدا، هەر ل وی دەمی بوویە ئەندامێ دەستەکا نڤیسەریێن رۆژناما (ئازادی).

مامۆستا گۆران ب شارەزایا خۆ دبەرهەمێ فولکلۆرێ نەتەوەیا خۆدا و کارتێکرنا هۆزانا شێوەیێ هەورامی، پاشی ئەدەبیاتا نوی یێ (تورکی و ئینگلیزی) وەلێ کرن کو دمەیدانا هۆزانێدا گوهورینەکا بەرچاڤ بەرامبەر ریبازا کلاسیکی پەیداکەت، رامانا نوی دهۆزانێدا داهێنایە و کێش و سەروا کەڤن گوهۆڕی و ریکا کێشا پەنجەیا خۆمالێ گرت، هەر ل دەسپێکێ ریکا شاعرێن بەری خۆ گرتییە، ل ڤێرێ گۆران ئێکە ژ رابەرێن نویکرنا هۆزانا کوردی دگەل شێخ نوری شێخ صالح و رەشید نەجیب و پیرەمێرد و قەدری جان .....

بەرهەمێن وی یێن چاپکری پێکهاتینە ژ: (بەهەشت و یادگار) ، (فرمێسك و هونەر) (سروشت و دەروون) ، (لاوك و پەیام)، سەرجەم بەرهەمێ گۆرانی د (دیوان گۆران)دا ل سالا (۱۹۸۰) هاتییە چاپکرن.

هەروەسا کۆمەلەکا چیرۆکێن ئەورۆپی ژ ئینگلیزی گوهۆڕینە بۆ زمانێ کوردی وب ناڤێ (هەلبژاردە) بەلاڤەکرینە.

گــۆرانی ژبلی هۆزانێ پەخشانا هونەری ژی نڤیسییە.

ل سالا (۱۹۶۲) و ژئەنجامێ نەخۆشیەکا کوژەك دچیتە بەر دلۆڤانیا خودێ ل گرێ سەیوان دهێتە ڤەشارتن.

نموونەیەک ژ هوزانێن وی

بەرێگەدا بەرەو کۆنفراس[1]

بە هەنگاوی گـــــورج و دریژ
ئەبرین رێگەی هـــــەوراز و لێژ
بەدەم سەر گـــــــەرمی هیواوە
بـــــە بـــــاڵ ئـــــــــەفرین
لە شەقلاوەی خـــــــــانز ادنشین
(دڵە زۆر تەرەکـــــەی سەفین!)
دووەم کـــــۆنفرانس ئەبەستین
ماموّستایـــــان ئەیـــــــانەوێ
هەتـــــاوی کورد زوو دەرکەوێ
رێ بیـر بۆ مێشکمـان خۆشکەن
زمـــانمان بە کوردی گۆشکەن
ئێمەش شوێنکەوتووی کـاروانین
هەم خـــــانە خوێین، هەم میوانین
بە هەنگـــــاوی گـورج و دریژ
ئەبرین رێگەی هـــــەورازو لێژ

---

(١) مەبەست کۆنفراسێ دووێ یێ ماموّستایێن کوردە ل هاڤینا (١٩٦٠) ل شەقلاوە هاتەکرن، ل ئاریشێن خواندن و نڤیسینا کوردی ڤەکولی و نوینەرێ ماموّستایێن هەمی باژێرێن کوردستانا عێراقێ و هەمی بیرو باوەرێن نیشتمانی دناڤ ماموّستایێن کورد پشکداری تێداکر، کۆنگرێ ئێکێ ژی ل هاڤینا (١٩٥٩) هەر ل شەقلاوە هاتە کرن.

بـــەدەم ســـەرگـەرمـــی هیواوە
بـــە بـــاڵ ئـەفـــڕیـــــــن
کۆنفرانسی دووم ئـــــەگـــرین
ئـەگـەر دوینێ مـــامـۆستاکـــان
یەک ســوڵـتـــانیان پێئەگـەیان
ئەمـڕۆ ئـــەبێ مـــامۆستای کورد
دانیـــشـــێ و بـــە ڕاوێـــژی ورد
ڕێـگەی پـــێکەیـانـــدن دانـــێ
بـــۆ مـــلیـــۆنان نـەک سـوڵتانێ
کـام گەوهـــەر گـــران بەهابێ
بە زانـــســـتی کـــورد ڕەوابـــێ
لێی پـــڕ ئەکەن کـیسەی دیـاری
ئـــــەیبەن بـــۆ دەزگای، زانیاری

(ژ دەسپێکێ پێنج دێر بۆ ژبەر کرنێنە.)

هەژار موکریانی

١٩٢٠- ١٩٩١ز

بەرپەرێن ئەدەبێ مە یێ کوردی هەمی دەما دپربووینە ژناڤێن پرشنگدار و گەشێن هۆزانڤان و شاعیرێن وەسا کو هەمی دەما جهێ شانازی و سەرفەرازیا مە بووینە، هەژار موکریانی ژی ئێکە ژوان شاعیرێن مەزن، ناڤێ وی (عەبدولرەحمانێ کورێ مەلا محەمەد)یە، ل سالا ١٩٢٠ ز ل باژێرێ مەهابادێ ژدایك بوویە، ژبەرکو بابێ وی مەلا بوویە، هەر زوو دانایە بەر خواندنێ و ل مزگەفتان خواندنا خۆ تمام کرییە، هەر چەندە ب وێ هیڤیێ بوویە ببیتە مەلا و جهێ باب و باپیرێن خۆ بگریت، بەلێ وەغەرکرنا بابێ وی ئەڤ هیڤییە ژدەست دا، هەر زوو بایێ نیشتمان پەروەریێ ب سەردا دهێت و ددامەزراندنا کۆمارا سەربەخۆیا مەهابادێدا دەست دگەلدا هەبوویە. پێخەمەت وولاتێ خۆ تووشی دەربەدەریێ و ئەشکەنجەدانێ و ئێشاندنەکا زۆر بوویە، پشتی ژناڤبرنا کۆمارا مەهابادێ ل سالا ١٩٤٧ ز نەچار بوو بەرەف عێراقێ بهێت و ماوەیەکێ زۆر ل بەغدا دبیتە پەنابەر، ددەمەکیدا دناڤ کوردێن سوریێ ژی دا دبیتە ئاوارە، هەژار موکریانی دخەباتا رزگاریخوازا مللەتێ کوردا رۆلەکێ باش هەبوو، دشۆرەشا مەزنا ئیلۆنا سالا (١٩٦١ز) دا پشکدار بوویە، ئەندامێ کۆرێ زانیاری کورد بوویە، هەژار شاعیرێ دلداریێ نەبوو، عاشقێ کەڤر و دۆل و نهال و چیایێن کوردستانێ بوو، مرۆڤەکێ ئازادیخواز و پێشکەفتنخواز و ئاشتی خواز بوو، بەرهەمەکێ زۆر وەرگێرایە سەر زمانێ ئازەری و رووسی،

دژیانا خۆدا گەلەك بەرهەم هەبووینە وەکو:

١- ئالەکۆك - دیوانەکا شیعرییە. ل سالا ١٩٤٥ ل تەورێزێ چاپکرییە.

٢- بەیتا(سەرە مەرِو لاسایی سەگ و مانگەشەو) ل سالا ١٩٥٧ چاپکرییە.

٣- مەم و زینا خانی ب زارێ موکریانی ل ١٩٦٠ ل بەغدا چاپکرییە.

٤- خەیامێ هەژار ل ١٩٦٦ دا چاپکرییە.

٥- بۆ کوردستان - دیوانەکا شیعرییە. ل بەیروتێ چاپکرییە.

٦- (هۆزی گاوان) ژ عەرەبی وەرگێرایە.

٧- شەرِفنامە ژ فارسی وەرگێرایە و ل سالا ١٩٧٢ چاپکرییە.

٨- (هەمبانە بۆرینە) فەرهەنگەکا کوردی فارسییە.

ل سالا ١٩٩١ز هەر ل مەهابادێ وەغەرکرییە.

من و بولبول

بولبول ئەی یارەکە دێرین
خونچیلانەی دندوک زێرین

هاوفەردی زووم بۆ هەژاری
هاورێی پێشووم لە دڵداری

وەبیرت دێ پاییزی پار؟
رەشپۆشیی دەشت و زەردیی دار؟

گژەو گڤەت لە بادیبوو؟
هەوای پێش تەرمی شادی بوو

دەیدا خشپەی گەلاْ رێزان
خەبەری مەرگی ئازیزان

بەژن و بالای نێرگزی مەست
لە گێرەی گزرەدا پێ بەست

سوێسنەو مێلاقەی زەرد و سوور
بوونە دەستە چیلەی تەندوور

کاڤۆ بەفـــــری درشت و ورد
چۆن سەر زەوی کفن دەکرد؟

کوندە بوومـەو قەلی ڕووڕەش
کەلەپـووریان دەکردن بەش

من و تۆی برســی و بێ پەسێو
لە کـــونجێ خزیو بێ بژێو

دەگریای بە بـــانگ و هاوار
بۆ خونـچە بۆ گوڵ بۆ بەهار!

(ژ سەری پێنج دێر بۆ ژبەرکرنێنە)

راڤەکرنا پەیڤان

دێرین : کۆن ، کەڤن.

دندوك : دم.

هاوفەرد : هەڤاڵ.

سوێسنە : سووسن، جۆرەکی گولانە.

بێ پەسێو : بێ دالّدە، بێ پەناکە، بێ حەوینگەھ.

بێ بژێو : بێ ژیار.

خشپە : دەنگی بەلگێن داران دەمێ ل سەر ئەردی با لێددەت.

گەلاڤ ڕێزان : گەلاڤ بەلگ هەڤلوەرین، بەلگ وەریانە.

میلاقە : جۆرە گوڵەکا بەهاریيە.

کلۆی بەفر : پەرمیچکێن بەفرێ، کولییانا بەفرێ.

کفن دەکرد : وەك ڕەنگێ کفنێ سپی دکر.

کەلەپوور : پاشمایی و تشتێ کەڤنە.

دیلان

١٩٢٧- ١٩٩٠ز

دیلان ناڤێ وی (محەمەد سالح)ە کورێ مەلا ئەحمەدێ دیلان کورێ مەلا سالح کورێ (مەلا قادرێ شەو خۆین) ە، ل قەلاڤ چۆلان هاتییە سلێمانیێ. دیلان ل سالا (١٩٢٧)ز ل سلێمانیێ ل گەرەکا گوێژە ژدایك بوویە، دەستپێکا خواندنا خۆ ل مزگەفتا شێخ بابە عەلی و قوتابخانەیا خالدیە یا دەست پێ کری. هەتا پۆلا سێیێ ناوەندی خواندییە. ل سالا (١٩٤٧)ز بوویە فەرمانبەر، ژبەر بیرو باوەرێن نیشتمان پەروەری و نەتەوەیی هەر ل سالێن (١٩٤٧-١٩٤٨) هەتا سالاڤ (١٩٦٦)ز گەلەك جاران تووشی گرتن و دوورئێخستنێ و دەستەسەرکرنێ بوویە، ل ١٩٩٠/١٠/٢٨ وەغەرکرییە. دیلان ئێك بوو ژ شاعیرێن ناڤدارێن سەدێ بیستی یێن کورد، مەلا ئەحمەد دیلانێ بابێ وی کو زەلامەکێ ئەدەب دۆست و شارەزابوو، رێك بۆ خۆشکر کو ببیتە شاعیر. هەروەسا هەلبەستێن شاعیرێن کورد وەکی (مەولەوی، سالم، پیرەمێرد، حەمدی، گۆران، مەحوی) کار لسەر هزروبیرێن وی کرییە، دهەمان دەمدا هەلبەستێن فارسی ژی کار کرینە سەربەهرەمەندیا وی یاشیعری ب تایبەتی هەلبەستێن حافز، نیزامی، سەعدی، هەلبەستا وی یا ئێکێ د ڤەگەرێت بۆ دەستپێکا سالاڤ (١٩٥٠)ز دەمێ ل گرتیخانەیا کووت. دیمەن و جوانیا وەلاتی هێڤێنێ سەرجەم هەلبەستێن وی یێن نیشتمان پەروەری بوون. دیلان دهەلبەستێن خۆدا بهایەکی زۆر ب

ناڤەرۆك و بارێ هزری دایە و ئەڤ لایەنە ب ماندوو بوون دبەرهەمێن وێدا دیارە، ئەڤە ژی دڤەگەڕێت بۆ بارێ رەوشەنبیری و پلەیا هزری و رادەیا بەشداربوونێ دبزاڤا نیشتمانی و پێشکەڤتنخوازیا نەتەوەیدا.

دیلانی دەستهەلاتەکا باش هەبوو بکارئینانا نیشانێ (رەمز) بۆ دەربڕینا مەرەما وی یا تایبەتی، چونکو ژبەر ستەم و زۆرداریا هێزا تاریاتیا وی سەردەمی نەدڤیا مەرەمێن وی ئاشکرا و دیاربکەت، ب کارئینانا ڤێ نیشانێ جۆرە هۆنەرەکێ رەنگین و رادەیەکا بەهرەداران دبەرهەمێن وێدا گەهاندییە، هەلبەستێن دیلانی ژلایێ ناڤەرۆك و مەبەستێڤە ڤان بابەتا بخۆ ڤە دگریت:-

١-جوانیا سروشتێ: بابەتێ جوانیا سروشتێ پێشتر دهەلبەستا مەولەوی و گۆران و پیرەمێردیدا رەنگڤەدایە، دیلان ژی کو ب شێوەیێ هونەری شیعر رۆمانتیکی بوو، ئەڤیندارێ جوانیا سروشتێ کوردستانێ و دلدارەکێ کێم وێنەیێ دیمەنێن رەنگینێن گول و گولزارێ بهارێ بوو، نەخشە کێشانا تابلۆیەکێ سروشتی یان وەسفکرنا دیمەنەکێ سروشتی لنك شاعری دێ بیتە داهێنانەك و لایەنەکێ گرنگێ قوتابخانەیا رۆمانتیکی تمام دکەت، ئەڤ پەیوەندییا گیانییا دناڤبەرا شاعری و سروشتی دا ڤەدگەڕێت بۆ گیانێ ڤیانا نیشتمانی و نەتەوەیا وی.

٢-دلداری و جوانیا ئافرەتێ: دیاردەکا کەڤنە ژ بەرهەمێ شاعرێن کلاسیکیێن کـــــورد رەنگڤەدایە، دیلان ژی دبابەتێن خۆشەویستییـــــا

ئافرەتێ و جوانییا ئافرەتێدا هەستەکێ کویر و سۆزەکا گەرم و کاریگەر د هەلبەستێن ویدا دهێنە دیارکرن، هەتا گەهاندییە رادەیەکا زۆر بەرز کو هیچ جوانییەکا دی نەگەهیتێ، ژلایەکێ دیڤە وەسفا ئافرەتێ دکەت و دێ ب کۆرێ خەباتێڤە گرێدەت و دێ ب ڕوی ب ڕوی مرنێ بیت.

۳- نیشتمان پەروەری و نەتەوایەتی: بابەتێ هەستێ نەتەوایەتی و سۆزا نیشتمان پەروەریێ دهەلبەستێن هۆزانڤانێن کلاسیکیێن کوردا دیارە وەکی: (خانی، حاجی قادرێ کۆیی، نالی، سالم، ئەحمەد موختار جاف و..... هتد) دیلانێ هۆزانڤان ژی ئێك بوو ژوان هۆزانڤانێن کو پەروەردەکریێ بزاڤا نیشتمان پەروەري و خەباتا ئازادیخوازیا پشتی جەنگا دووێ یا جیهانی بوو، ئەو سالێن کو هەلبەستێن دیلانی ئاوێنەیەکا ڕوون بوون، کو خەبات و بزاڤا نەتەوەیی و ئازادیخوازیا گەلێ مە تێدا ڕەنگڤەدایە.

دیلان وەکی هەر هۆزانڤانەکێ شۆرشگێرێ کورد و خەباتا گەلێن ئاسییا و ئەفریقیا و ئەمریکا لاتینی ژ پێخەمەتی سەربەستییا وان خەبات کرییە، بزاڤێن وان ب خەباتا گەلێ کوردستانێ ڤە گرێدەت.

دیلان ژلایێ کێش و سەروایێڤە د پترپا هەلبەستێن خۆدا کێشا برگەیی (پەنجە) یی و سەروایا دێرا مەسنەوی ب کار ئینایە، چونکی هەست یان ب ڕەسەناتیا خۆمالییاوان کرییە، لەورا لێ ڤەگەڕیایە. دیلان ژبلی هۆزانڤانیێ ستێرەکا گەشا ئاسمانێ ئاواز و ستڕانا کوردي بوو، دەنگ خۆش و مقام زانەکێ کێم وێنە بوو.

ئەڤە ژی نموونەکە ژ هەلبەستا وی:

شێخ مەحموودی زیندی

١- لەکێ بپرسین سۆراخی ڕاستی

دیارە نزیک تر هەر بەرانانە

٢- بەرانان دەخیل دراوسێی دڵسۆز

ئێستا ئەو بەرت کێی لا میوانە؟

٣- هەواڵێ پرسە لە داری گەلی

شێخ لەوێ ماوە یا لە سەیوانە؟

٤- ئێستە سێبەری سەرجەستەی کفنی

هەتاوی سوورە یا ئەرخەوانە؟

٥- ئێستە پێخەفی نەرم و نۆڵێ شەو

بەردە یا خاکی کانی ئاسکانە؟

٦- بەردە قارەمان لە جێی خۆی ماوە

هەر لە دەربەندە یا لە پیرانە؟

٧- ئێستە ئاو باریک وەک بوومە لەرزە

هەر هەڵ ئەلەرزێ یا لە وەستانە؟

٨- کوا شێخ؟ کوا نەوەی ئەحمەدی کاکی؟

کوا نەبەردەکەی ئەم نیشتمانە؟

٩- بەرانان دیارە قورگت گیراوە

چاوت لیخنی خوڕی گریانە

١٠- سەرت چەپۆکی کۆچی بێ وادەی

شێخ خوولی داوە سستی فغانە

١١- بەڵام بەرانان گوێم لێ ڕاگرە

من کوردم، کوردیش گەلە، ئینسانە

١٢- هەزار ئەوەندە بخرێتە بینی

دەستی گەردوون و چنگی زەمانە

١٣- کورد شۆڕە سواری وەک شێخی بوو بێ

سەر نەوی ناکە لە بۆ بێگانە

(ژ دەستپێکێ پێنج دێر بۆ ژبەرکرنێنە)

ڕاڤەکرنا پەیڤان

شەو بەرد : ناڤێ گەرەکەکێ یە– ناڤێ تاخەکی یە.

کانی ئاسکان : ناڤێ گەرەکەکێ یە.

بەردە قارەمان : ناڤێ جهەکییە

بەرانان : ناڤێ زنجیرە چیایەکییە

داری کەلی : گوندێ شێخ مەحمودییە

دەربەندە : مەبەستاوی دەربەندێ بازیانە

ئاو باریك : ناڤێ گوندەکییە

سەبری بۆتانی
١٩٢٥- ١٩٩٨ز

سەبری بۆتانی ل سالا ١٩٢٥ز ل گوندێ (دەلۆ)ێ سەر بباژێرێ (سێرتێ) ڤە ل کوردستانا تورکیا ژدایك بوویە، ل مزگەفتێ و ل خواندنگەهێ خواندییە، بەلێ دەست ژ خواندێ بەردایە کەفتیە ناڤ خەباتا کوردینییێ و خزمەتا وەلاتی، ل سالا ١٩٤٦ ێ هاتە گرتن و دزیندانا (موسل)دا هاتە زیندان کرن، هەر ل وێرێ ژ نوو دەست ب ڤەهاندنا هەلبەستێ کر، ل سالا ١٩٦١ گەهشییە ناڤ ڕێزین شۆڕشا مەزنا ئیلۆنێ، ل سالا ١٩٧٠- ١٩٧٤ ل بەغدا د ڕۆژنامە گەرییا کوردیدا کار کرییە، ل سالا ١٩٧٥- ١٩٩٠ د ڕۆژناما (عێراق) و پاشکۆیێ عیراقدا کارکرییە.

بۆتانی چرایێ مەیدانا ئەدەب و ڕۆشنبیری یا کوردییە، بەرهەمێن وی پەخشان و هەلبەستن ئەڤێندارییا وەلات و کوردینییێ و مرۆڤایەتییێ و برایینی و وەك هەڤی ب خۆ ڤەگرتییە، نازك و ئاسان هاتینە نڤیسین دا هەموو تەخێن جڤاکی و کۆمەلێن خەلکی تێ بگەهن.

ب دریژاهیا ژیانا خۆ خەبات بۆ کوردو کوردییینییێ کرییە، و هەردەم پێنووس و خامەیێ وی دڤێ ڕێکێدا بەرهەمدار بوویە و ب دەهان ڤەکۆلین و چیرۆك و پەخشان و بابەتێن فۆلکلۆری دگۆڤارو ڕۆژنامێن کوردیدا بەلاڤە کرینە، ل ١٩٩٨/١٠/٢٥ ل باژێرێ ئۆسلۆیێ پایتەختێ نەرویج گیانێ خۆ ژ دەست دایە و هەر ل وێرێ هاتییە ڤەشارتن.

نموونه :

ئەڤ هەلبەستە ب هەلکەفتا دەست پێکرنا شۆڕەشا نویا پێشکەفتن خوازهاتییە نڤیسین.

١- عاشقان پەردە دراندن چەپ و ڕاست
نامە ل پێ نامێ شاندن چەپ و ڕاست

٢- پەیک و مزگینی دهاتن پێل و پێل
ب ئاوازەک نوو ستراندن چەپ و ڕاست

٣- جوتیار و ڕێنجبەر و پالان شەڤ و ڕۆژ
ژ دەمێ هەڤ درەڤاندن چەپ و ڕاست

٤- شلیپان دهاتن مەیدانێ کت و جۆت
وەک بازان شەپەر شەقاندن چەپ و ڕاست

٥- خورشید و شێر و شاهینان ڕاهێلانێ
کۆزک و چەپەر شکاندن چەپ و ڕاست

٦- خوەش د خوەندن قەق بوو هەی قەقە بوو
کافر دخوونێ گەڤزاندن چەپ و ڕاست

٧- ئەڤیندارا جان و دل دان دلستانێ
تەڤنا ژینەک نوو ڕاچاندن چەپ و ڕاست

٨- ترس و لەرزا ڤێ خەبات و کێڤە ڕاتێ
بەگ و دوژمن لەرزاندن چەپ و ڕاست

٩- خوە پەرستان ئەڤ سەر و ئەو سەر لەیزتن
خوە ب دۆلارا وەرماندن چەپ و ڕاست

١٠- تۆقێ ڕک و کەرب و کینا ڕەش ڕەشاندن

دوەلاتێ مەدە چاندن چەپ و ڕاست

١١- ئەڤ هەموو دەرد و خەم و زۆر ستەم

دوژمنا ل مە باراندن چەپ و ڕاست

(ژ دەستپێکێ پێنج دێر بۆ ژبەرکرنێنە)

ڕاڤەکرنا پەیڤان

شلیپان : شەپول شەپول.

کێفەرات : خەبات.

شەپەر : شاپەر.

قەق بوو : دەنگێ کەو، قەب قەبا کەوی.

گەڤزاندن : دئاخێ وەرکرن.

دخوونێ : دخوینێدا، دناڤ خوینێدا.

نامە ل پێ نامەشاندن : نامە ل دویف نامێ هنارتن.

ڕاڤەکرنا پەیڤان

کەفتیە ناڤ خەباتا کوردینیێ : پشکداری دخەباتا مللەتێ کوردا کرییە.

خورشید : ڕۆژ.

شاهین : تەسری نێچیرێ (باز).

کۆزك : چەپەرێ بچووك.

ئەڤیندارتیا وەلات : خۆشەویستی وڵات.

وەك هەڤی : وەك یەکیی، یەکسانی.

راچاندن : ڤەهاندن.

جان : گیان.

لەیزتن : سەماکرن، ڕەقسین.

مقداد مەدحەت بەدرخان

(مقداد مەدحەت بەدرخان) کوردێ (میر بەدرخان)ە، بنەماڵ وان ب (ئازێزان) دهێتە ناسکرن کو سالا (١٥١٤- ١٨٤٧) میرێن میرنشینا (بۆتان) بوون، ڕۆلەکێ گرنگ دچاندنا هەستێ نەتەوایەتی دناڤ میللەتێ کوردا هەبوو. (میر بەدرخان) پارەك تایبەت ب ناڤێ خۆ بۆ میرنشینا (بۆتان) دەرخستبوو، سەرکێشێ ڕۆژنامەڤانێن کورد (مقداد مەدحەت بەدرخان) دەمێ هەست پێکری کۆ مللەتێ کورد پێویستی خەباتەکا ڕۆشنبیرییە، ب فەر زانی ڕۆژنامەکا کوردی بەلاڤ کەت، لێ ژبەرکو سولتانێن عوسمانیان نە دهێلا ڕۆژنامەڤانان ئازادی یا هزرو بیران هەبیت و زانین و ڕۆشنبیری دناڤ جڤاکێ کوردیدا بەلاڤ ببیت، مقداد مەدحەت نەچار بوو مشەختی (قاهیرە) پایتەختێ مسرێ ببیت و

رۆژنامەکێ ب ناڤێ (کوردستان) ل وێرێ دەربێخیت. ئێکەمین ژمارا رۆژنامە (کوردستان) ل ٢٢ی نیسانا ١٨٩٨ ێ ل (قاهیرە) دەرچوو کو ئەڤ رۆژە گوهۆرینەکا گرنگ بوو د دیرۆکا میللەتێ کوردا دا. دڤێ رۆژێدا پەیڤا کوردی دگەل فیشەکا تڤەنگا خەباتکاران بوونە هەڤسۆز. سولتانێ عوسمانی د خواست رۆژنامە (کوردستان) هێشتا دلاندکێدا سەر ژێکەت داکو پێ نەگەهیت و نەبیتە ماك و نڤش ژێرا چێنەبیت، لێ خورتێن بەدرخانی ژ خوەستێن سولتانی ب هێزتر بوون لەورا شیان دریژیێ ب دەرچوونا رۆژنامە (کوردستان) بدەن و دناڤبەرا سالێن ١٨٩٨- ١٩٠٢ (٣١) ژماران ل چار باژێرێن جودا جودا دەربێخن، هەر ژمارەکێ (٢٠٠٠) دو هەزار دانە ژێ چاپ کرن و ب هەروەیی و وەشاندنە کوردستانێ و ب سەر خەلکیدا بەلاڤ دکرن ب مەرەما رۆشنبیرکرنا میللەتێ کوردو گرنگی دانێ ب زمانێ کوردی نەخاسمە (زارێ بۆتانی).

(مقداد مەدحەت)ی ژمارە (١- ٥) ل قاهیرە دەرخستن پشتی هینگێ تووشی نەخۆشییێ بوو، سولتانێ عوسمانی نەچارکر کو ڤەگەریتە ئەستەنبوولێ، برایێ وی یێ بچووك لاوێ بەدرخانی (عەبدولرەحمان پاشا بەدرخان)، نەچار بوو بەرەف (جنێف- سویسرا) بچیت و رۆژنامە (کوردستان) ژ ژمارە (٦- ١٩) ل وێرێ دەربێخت. جارەکادی ڤەگەریا (مصر)ێ و ژمارە (٢٠- ٢٢) ل (قاهیرە) دەرخستن، ژمارە (٢٤) ل (لەندەن) دەرخست، ژمارە (٢٥- ٢٩) ل (فۆلکستوون) ل ئینگلتەرا دەرخستن، ژمارێن (٣٠- ٣١) ل جنێف هاتن دەرخستن کۆ ژمارێن داویێ بوون.

بابەتێن ڕۆژنامە (کوردستان) ب خۆڤە گرتین (سیاسی، دیرۆکی، جڤاکی، ئایینی... هتد) بوون ژمارا داویێ (٣١) ل (١٤ ی نیسانا ١٩٠٢) دەرچوویە.

پارچەکا نڤیسینا مقداد مەدحەت بەدرخان

د ئێکەمین ژمارا ڕۆژنامە (کوردستان) دا بەلاڤە بوویە، و تێدا مەرەما دەرخستنا ڕۆژنامە کوردستان دیار دکەت، بێ دەستکاری تنێ ڕینڤیس هاتییە گوهۆڕین.

((سەد هزار شوکر و حەمد ژ خودێ تەعالارە ئەم موسلمان خەلق کرن و دزانینا عیلم و مەعریفەتێ دە هش و زەکادامە. دەرحەقا عەلماندنا عیلم و مەعریفەتێ ڕە گەلەک ئایەتێن جەلیلە و ئەحادیسێن شەریف هەن، دونیایێ دە چقاس موسلمان هەبن دگوندو باژێرێن هەمیادە مەکتەب و مەدرەسە و جەریدە هەن، دونیایێ دە چ دبەو چ نابە جەریدە دنڤیسن حەیفا من تیت ژ کوردارە کورد ژ گەلەک قەوما زێدەتر خودێ هش و زەکانە، جامێرن دبونێن خوە دەراست و قەوی نە، خورتن و دیسا وەکە قەومێن دی نەخوەندانە، نە دەولەمەندن، دونیا یێ دە چ دبە جیرانێ وان موسقوف چاوەیە وێ چ بکە نزان لەوما ڕیا خودێ دە من ئەڤ جەریدەیاها نڤیسی ب ئیزنا خودێ تەعالا پاش نهۆ دهەر پازدە ڕۆژا دە جارەکێ ئەزێ جەریدەکێ بنڤیسم، ناڤێ وێ من کریە (کوردستان) دڤێ جەریدێ دە ئەزێ بەحسا قەنجیا عیلم و مەعریفەتا بکم.

ل کو دەرێ مرۆڤ دعەلمە، ل کو دەرێ مرۆڤ دعەلمە، ل کو دەرێ مەدرەسە و مەکتەبێن قەنج هەنە، ئەزێ نیشا کوردا بکم، ل کو دەرێ چ شەر دبە دەولەتێن مەزن چ دکن چاوە شەر دکن تجارەت چاوە دبە، ئەزێ هەمیا حیکایەت بکم هەتا نهۆ کەسێ جەریدەک هولێ نەنقیسییە ئەڤ جەریدە یا منا یا ئەولییە، لەو ما وێ گەلەک کێمایی هەبێت، ئەز هیڤی دکم کێمایا جەریدێ ژ من رەبنڤیسن هەمی تشت وەکی نوو چێ دبن کێمن، (پاشی هینگێ دچە دکەوە رێدە) ئەڤە ئێدی ئەزێ دەست بە مەقسەدێ بکم)).

٢- هەروەسا د ژمارە (٣) یا رۆژنامەیا (کوردستان) دا کو ل ١٨٩٨ز ل مسرێ دەرچوویە، (مقداد بەدرخان) نڤیسیت:

((عالمەک ژ سۆرا هەبی سالا دی وەفات کر رەحمەتا خودێ لێ بە، خودێ گونەهێن وی بغەفرینە، ناڤێ وی (حاجی عەبدولقادر) بی، ئەڤ مرۆڤا ساغیا خوەدە دە گەلەک خەبتی دەرحەقا عەلماندنا علم و مەعریفە تێرە، گەلەک بەیت و ئەشعارێن کرمانجی دنڤیسی، رێ دکر ولاتێ خوە سۆرا، عەزمانێ وی عەزمانێ سۆرایە لۆما کورد حەمی ڤی عەزمانی نزانن، پشتا کتێبا مەم و زینی دە بخەتێ دەستێ خوە هن بەیت نڤیسینە، تەبەروکەن من ئەو ئەبیات لڤی جەریدەییدە بنڤیسین)).

تێبینی: ئێک ژڤان دوو نڤیسینان دێ هێتە ژبەرکرن:

١- نڤیسینا ئێکێ ژ (سەد هزار شوکرو حەمد... هەتا) وەك قەومێن دی نەخوەندانە).

٢- نڤیسینا دووێ ژ (عالمك ژ سۆرا... هەتا دوماهیێ).

ڕاڤەکرنا پەیڤان

دهێتە ناسکرن : دهێتە نیاسین.

سەرکێش : پێشرەو.

نە دهێلا : نە د هێشت.

جڤاك : ئەنجومەن.

مشەخت : دەربەدەر.

دیرۆك : مێژوو.

نڤش : ڕەگەز.

خورت : دلێر– گەنج.

خوەست : ڤیا.

ژ سۆرا هەبی : لە سۆران هەبوو، مەبەستا وی دەڤەرا سۆرانە.

سالا دی : سالا چووی– سالا بۆری.

ساغیا خوەدە : د ژیانا خۆ دا، کاتێ کر ساغ بوو.

گەلەك خەبتی : زۆر (گەلێك) خەبات کر.

ڕێ دکر : دهنارد، ڕەوانە دکر.

عەزمانێ وی : زمانێ وی.

لۆما : چونکه، ژبەر هندێ.

حەمی : هەموو، هەمی، گشت.

هن بەیت نڤیسینە : هەندەك بەیت یان شعر نڤیسییە.

لەورا : ژبەر هندێ.

ب هەروەیی : ب خۆرایی، بێ پارە.

مەرەم : ئارمانج، مەبەست.

چقاس : چەند.

لەکو؟ : لە کیرێ؟.

چاوە : چەوا.

نوو : نوێ، تازە.

دچەو دکەوە رێدە : دچیت و د کەڤیتە رێ.

شاکر فەتاح[1]

١٩١٤- ١٩٨٨ز

ناڤێ وی شاکرێ کورێ فەتاحێ کورێ ئەحمەدە، ل سالا ١٩١٤ز ل باژێرێ سلێمانیێ ژدایك بوویە، ژ بنەماڵەیەکا خوێندەوار بوویە، ل دەستپێکا زارۆکینیا خۆ چوویە بەرخواندنێ، ل حوجرە و مزگەفتان، پاشي چوویە قوتابخانێ و قوتابخانا سەرەتایی ل سلێمانیێ تمام کرییە، دواناوەندی و کولیژا ماف ل بەغدا تمام کرییە، ل شەڤا ١٨- ١٩٨٨/٣/١٩ هاتییە گرتن و ل ناڤەراستا ئیلوٚنا سالا ١٩٨٨ز دهێتە گوللە بارانکرن و دگەهیتە ڕێزێن شەهیدێن کوردستانێ، شاکر فەتاح ئێکە ژوان نڤیسەرێن ناڤدارێن کورد، کو دماوەیەکێ گرنگ و پڕی رووداندا ژ بزاڤا ڕەوشەبیری و ئەدەبی ڕۆلەکێ مەزن هەبوویە، خزمەتەکا بێ سنوور و گەلەك مەزن بۆ مللەتێ خۆ کرییە، چونکە بەردەوام خامەیێ وی یێ ڕەنگین ژبو مەرەما هشیارکرنا مللەتێ خۆ ئێخستیە کاری، دڤی بیاڤیدا ئێکە ژوان نڤیسەرێن کو ب ئەگەرێ بەرهەمێن خۆ وەلێ هاتی بچیتە ڕێزێن وان نڤیسەرێن کو گەلەك بەرهەم هەین.

ئەو نڤیسەرێن گەلەك کارتێکرن لسەر شاکر فەتاحی کری و جهێ شوین تبلێن وان لسەر کەسایەتیا وی دیار، ئەڤەنە:-

(محەمەد ئەمین زەکی- تەوفیق وەهبی حوسێن حوزنی موکریانی)،

---

(١) ژیانا شاکر فەتاحی ل پەرتووکا (شاکر فەتاح ژیان و بەرهەمە ئەدەبییەکان) ژ نڤیسینا مامۆستا (شوان سلێمان یابە) هاتییە وەرگرتن.

هەروەسا هەلبەستێن حاجی قادرێ کۆیی زۆر کارتێکرن لێکریە، دگەل رۆژنامێن (بانگی کوردستان، رۆژی کوردستان، ئومێدی ئیستیقلال، بانگی حەق). شاکر فەتاح ژ پیرەمێردی فێری نقیسین و خواندنا کوردي بوویە، دەمێ چوویە نك وی هاندانا وی کریە ژبۆ کومکرنا پەیڤێن کوردی یاپەتی، گەلەك جاران ب دویف ڤان پەیڤان زۆر جهان گەریایە و تو مارکرینە و بۆ وی برینە، شاکر فەتاح دگەل دەست بکاربوونا وی وەکو (کارگێرێ ناوچێ قایمقام) ل باژێرکێن کوردستانێ مژویلی دەرئێخستنا رۆژنامە و شانۆگەریا و ڤەکرنا پەرتووکخانان و بەخشینا پەرتووکان بوویە، کو ئەڤەژی دەلیڤەك بوویە دا پتر ل دویف پەرتووکان بگەرێیت، ببیتە هەڤاڵێ جیهانا رەوشەنبیری هەتا دوماهیکا ژیانا وی، پەرتووك نێزیکترین هەڤال بوویە بۆ وی بێی پەرتووك و خواندن نەڤەتاندییە. دگەل گەشبوونا ئەدەبیاتێن کوردی ل سالێن سیهان یێن سەدەیێ بیستێ، شاکر فەتاح ب هەمی شیان و هزرێن خۆ رۆلەکێ باش دبزاڤا رەوشەنبیری و ئەدەبی و رۆژنامەگەریا کوردیدا گێرایە. دگەل بیاڤێن جودا جودا و مەیدانێن دی یێن نڤیسینێ خامەیێ وی هشك نەبوویە، دشێین بێژین دهندەك بیاڤاندا ئێك ژوان پیشەنگان بوو یێن بەرهەم د مەیدانا گۆڤار و چیرۆك و گەشتنا مە و ژیانا مەیادا هەین و، ئەدەبێ کوردی یێ خەملاندییە.

شاکر فەتاح دگەلەك بیاڤاندا بەرهەمێن ئەدەبی هەبووینە، ژوانا:

١- هەلبەست: پتریا هەلبەستێن وی ل دۆر مەبەستەکا جڤاکی و وەسف و دلداری و نامێن شیعری نە، دەردێ هەژاریێ و زۆرداریێ و نەخۆیندەواریێ و پاشکەفتنا جڤاکێ کوردەواری و

وەسفا سروشتێ كوردستانێ و ئافرەتێ دناڤەرۆكا هەلبەستێن وى دا رەنگ ڤەددەت.

٢- گۆتار: ل دەستپێكێ گرنگى ب گۆتارا ئەدەبى دايە، پاشي پتر گرنگى ب گۆتارا جڤاكى دايە، ب كويرى گيروگرفتێن جڤاكى بەرچاڤكرينە، هند پێ هاتييە كرن كو چارەسەريێ بۆ ببينيت، هەروەسا هندەك گۆتارێن سياسي نڤيسينە.

٣- چيرۆك: كۆمەلەكا چيرۆكا نڤيسييە، دناڤەرۆكاواندا بەحسێ گەلەك دەردێن جڤاكى و گەلەك ديمەنێن پاشكەڤتنا جڤاكى كرييە.

٤- چيرۆك بۆزارۆكان: چيرۆكێن زارۆكان نڤيسينە، هەروەسا چەند چيرۆكەك بۆ زارۆكان وەرگێرانە سەر زمانێ كوردى.

٥- ژيانناما: چەند ژيانناما نڤيسينە، وەكى (ئاوێنەى ژينم، خەباتى رۆشنبيران، يادنامە).

٦- گەشتنامە: چەند گەشتنامەك نڤيسينە، وەكى (گەشتى پێنجوين، گەشتى شار باژێر، گەشتى سروچك، گەشتى هەلەبجە و هەورامان).

٧- دان و ستاندن (گفتوگۆ): دناميلكەيا ئاهەنگا روشنبيراندا سێ دان و ستاندنێن جۆرا و جۆر ل دۆر (جڤاكى، ميژوويى، ئايينى) بەلاڤەكرينە.

٨- ڤەكۆلينێن ئەدەبى: ل دۆر بەرهەمێن ڤان هۆزانڤانان ڤەكۆلين كرينە (ئەحمەدێ خانى، داماوى موكريانى، زێوەر، بێكەس، حاجى قادرێ كۆيى، مەلا كاكە حەمە).

٩- وەرگێران: دبيانێ وەرگێرانێدا رۆلەكێ گرنگ گێرايە، گەلەك پەرتووكێن نڤيسەرێن ناڤدارێن جيهانى بۆ زمانى كوردى وەرگێرانە.

شاکر فەتاح نیشتمان پەروەرەکێ دلسۆز بوو، کوردایەتی و دۆزا نەتەوەیا خۆ، ئارمانجا وی یا سەرەکی پێگەهاندنا میللەتێ وی یێ بن دەست و تەپەسەر بوویە، ژلایێ نەهەقیێ و زۆرداري و بێ دادەوریێ دیار دەبێن نە د جهێ خۆدا بێ خودان هەلویست بوو نە دما بێ لایەن و ، بێ دەنگ نەبوو، سەرێ خۆ شۆر نەدکر بەرامبەر گەڤ و بزاڤێن دوژمنی.

ئەڤ هەلویستە ب دریژاهیا ژیێ وی دگەلدا مەزن دبیت و ژ ئەنجامێ ڤێ چەندێ ژبەر هەلویستێ وی یێ دووماهیێ هاتە شەهیدکرن.

نموونەیەک ژپەخشانا شاکر فەتاح

بەرخەکە!

کورەکەم لە تەمەنی دوانزە سالاندا بوو، رۆژێک هەستی کرد بە ئاوارەیی و تەنیایی، ئەگەرا بۆ شتێک دلی خۆی پێ خۆش بکات، خۆشەویستی و دلسۆزی و چاودێریی خۆی تیا بەخت بکات، نا چاری کردم بەر خۆلەیەکی بۆ بکرم لە مەرسەربرێک (قصاب) زۆری پێ نەچوو کورەکەم بوو بە دۆستێکی بەگیانیی بەرخەکە، بەرخە بەسەزمانەکە وا هۆگری بوو بوو کە کورەکەم ئەرۆیشت رای ئەکرد بە دوایا، لێی ئەچووە پێشەوە، خۆی تێ هەلْ ئەسوو، یاریی لەگەلْ ئەکرد، کورەکەمی لە جێگای دایکی دانابوو، ئەو دایکەی کە خواپەرستی و ناپەسەندی نەوەی ئادەم لەوی جوێ کردبووەوە!

هەر چەند بەرخەکە بە تەنیا بمایەوە ئەیبارانـد: کوڕەکەمی بانگ ئەکرد پێویستی جێ بەجێ بکات، هاو دەمی بکات، دڵی خۆش بکات، جا کوڕەکەم بەختیار بوو بوو بەو بەرخە بە سە زمانە! بەرخەکە هەموو کاتێ کی، هەموو بیـرەوەرییەکی کوڕەکەمی داگیـرکردبوو، کوڕەکەم ئەوەندەی بەتەنگ دڵی ئەو بەرخەوە بوو، بەتەنگ دڵی کەسی ترەوە نەبوو!

بەڵام بە لای منەوە باراندنی بەرخەکە لە بانگ کردنی کوڕەکەم زۆر تری تیابوو، شتێکی گرنگ تری تیابوو، دیلیی و بەندەیی و بێ دەسەڵاتیی بەرخەکە شی ئەنواند بەرامبەر بە هێـزێکی وا کە نەی ئەتوانی بەرەنگاری بکا! بەرخەکە لە خۆشەویستی و دڵسۆزی و چاودێریی دایکی بێ بەش کرابوو، لە لە خۆشەویستی و دڵسۆزی و چاودێریی کوڕەکەم دڵنیا نەبوو، بەشتێکی دەست کردی ئەدایە قەڵەم ئەو حەزی ئەکرد بچێتەوە لای دایکی، حەزی ئەکرد سەربەستی خۆی دەست کەوێتەوە، لە زۆر داری دوور کەوێتەوە، لە بەر ئەوە هەستی بە ترس ئەکرد، ئەترسا لەوەی شتێکی بەسەر بێ! لە ڕاستیدا بەرخەکە بە هەڵە نەچوو بوو...

چۆن ئەبوو باوەربکا بە دۆستایەتیی کوڕەکەم و ئەو مەڕ سەر بڕەی کە ئەو بەسە زمانەیان لە دایکی خۆی کردبووەوە؟!... بەرخەکە بە دڵ هەستی ئەکرد بە جیاوازییەکی گەورە لە ناوەند خۆشەویستیی دایکی کە پڕ بوو لە دڵسۆزی و خۆبەخت کردن و خۆشەویستیی کوڕەکەم و مەڕ سەر بڕەکە کە پڕ بوون لە خۆ پەرستی ! لە بەر ئەوە چەند بە

تەنها بمایەوە ئەیبڕاند، ئەڵا ڵایەوە چونکە خۆی لە تەنگ و چەڵەمەدا ئەدی، دەترسا لەوەی لەناو بچێ، وا تێ گەیشتبوو کە ئەگەر بە هۆی کەم تەرخەمیی کورەکەمەوە لەبەر بێ ئاوی و خۆراکی نەمرێ، دوور نییە سەگ و گورگ لە پەرژینی خانووەکەوە باز بدەنە ژوورەوە پەڵا ماری بدەن بیخۆن، یا خوت دزو درۆزن و زۆردار بەشەو بیدزن و سەری بڕن و گۆشتەکەی بفرۆشن! بەڵکو بۆی هەیە کورەکەم خۆی سەری بڕێ و بیبرژێنێ و بیخوا، ئەمە ڕاستە کورەکەم دۆستێتی، دڵسۆزێتی، بەڵام تەق و ئارەزووی چووە سەر گۆشتەناسکەخۆشەکەی؟! کێ ئەڵێ سەری نابڕێ؟ بۆ چ هەموو ڕۆژ هەزاران بەرخی وەک خۆی سەر نابڕێن بۆ خۆشیی بن دانی کورەکەم و هاوتای کورەکەم؟!..

لەبەر ئەوە بارەباری ئەوە بەرخە لە باوک و دایک بڕاوە کڵۆڵە، کە وەک هاوارێکی بێ دەسەڵات و بێ چارانم ئەهاتە بەر گوێن کە سێ دارە لە نزیکیانەوە هەڵخرابێ، دڵمی ئەسوتاند، جەرگمی ئەبڕژاند!

تەنانەت ئەوەشی لە بیر ئەبردمەوە کە کورەکەم و هەموو خێزان نازیان ئەکێشاو چاودێرییان ئەکرد! بەڵام منیش بە هەڵەدا نەچوو بووم، زۆری پێ نەچوو دۆستایەتی و نازکێشان و دڵسۆزی بەرانبەر بەرخەکە لەبیر کورەکەم و خێزان چووەوە کاتێکم زانی بەرخی بەسەزمانیان داوە بەزەویدا و ئەیانەوێ سەری بڕن و گۆشتەکەی بکەن بە چێشت کە لە سەیرانێکا دەرخواردی چەند میوانێکی زۆرداری وەک خۆیانیان بدەن! باش بوو فریاکەوتم و بەرخی

بەسەزمانم لە دەستیان ڕزگار کرد! ... گەلێک لە نەتەوەکانی ڕۆژهەلاتیش داخەکەم لەو بەرخە بەسەزمانە ئەکەن! ئەوانیش هەر چەندە سەرۆکە خۆپەرستەکانیان خۆشەویستییان بۆ ئەنوێنن و یارمەتییان پیشان ئەدەن و چاودێرییان پێشکەش ئەکەن... بەڵام هەی هوو! تازە چاویان کراوەتەوە، قەد چەواشە نابن، لە ترسی گیانی خۆیان ناچارن هەر هاوارو فریاد بکەن تا خوا دەرگایەکی ڕزگاربوونیان لێ ئەکاتەوە!.

(ژ کوردەکەم لە تەمەنی ..... هەتا.. بەتەنگ دڵی کەسی ترەوە نەبوو! بۆ ژبەرکرنێیە)

ڕاڤەکرنا پەیڤان

ئەلالاێیەوە : لاڤەلاڤ دکــر، زارِە زارِ دکر.

پەرژین : پێــژان.

چەواشە : سەرداچوون ، هندابوون.

ژێدەرێن هەردوو پشکێن رێزمان و ئەدەب:

١- رێزمانی کوردی - جێناو - د. ئاورحمانی حاجی مارف.

٢- رێزمانی کوردی - ئاوەلکردار - د. ئاورحمانی حاجی مارف.

٣- رێزمانی کوردی – نوری علی أمین.

٤- دەستوور زبان پێنج استاد - رشید یاسمی و هاورێکانی - بەفارسی.

٥- رێزمانی کوردی - صادق بهاء الدین.

٦- دەستوور زبان فارسی - دکتور نادر و زین پور.

٧- مەم و زین لێکۆڵینەوە هەلسەنگاندنی - علی فەتاح دزەیی.

٨- دیوانی حاجی قادری کۆیی لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی - سەردار حمید میران و کریم شارەزا.

٩- دیوانی پیرەمێرد - محمد رسول هاوار.

١٠- باغێ کوردا - دیوانا ئەحمەدێ نالبەند - کۆمکردن و تویژاندنا - طه مائی.

١١- دیوانی گۆران - چاپی ١٩٨٠ - بەغدا.

١٢- کاروانی شعری نوێی کوردی - ١٩٧٨ - کاکەی فەللاح.

١٣- دیوانی دیلان - ١٩٦٩.

١٤- دیلان شاعیرو ئازادیخواز - ١٩٨١ - دڵشاد عەلی.

١٥- نوبارا ئەحمەدێ خانی - تویژاندن حمدی عبدالمجید السلفی - بەغدا.

١٦- مجلة ثقافة الهند - المجلد الخامس - سبتمبر ١٩٥٤ - العدد الثالث.

١٧- الاسطورة والتاريخ في التراث الشرقي القديم.

١٨- زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی سێیەمی ناوەندی – د. عزالدین مستەفا رسول و هاورێکانی.

پـشـکـا خواندنێ

١- دوازده سواری مەریوان.
٢- بهایێ سەربەستیێ.
٣- رەواندز.
٤- دارگویز.
٥- بەرزەبوون.
٦- گورگ و هێستر.
٧- سەرهەلدان.
٨- هونەرێ شانۆگەریی پێدڤی ب زبارێیە.
٩- نامق کەمال.
١٠- هەژاری.
١١- ئەز دزانم ئاڤ لسەر چ رادچیت بەلێ نابێژم.
١٢- ژیانا کۆچەری.
١٣- قازی محەمەدێ پێشەوا و کۆمارا کوردستانێ.

دوازده سوارەی مەریوان

باژێر قەڵا چۆڵانە، حاکمدار ئەحمەد پاشای مەزنە کو ب (شـاه غازی ئەحمەد لەشکرشکێن) بناڤ ودەنگە، شیـرو و مەتاڵ چەکێ دەستێ سوار چاکێن مەیـدانە، ئێڤاران ل کەناری رووباری قەڵاچۆڵان دیـوان دهێتە گرتن، ماقویـل و رە سپی کۆمەڵ کۆمەڵ ل رەخێ ئاڤێ درویـنن.

ئێڤاریـەکێ زەڵامەکێ بەرکەفتیـێ ئەسمەر، رەهەکا سپی یـاتەنك هێلابوو ب ریـدا دهات و ئێکێ بەژن بلندێ تژی ومل پەحن ل پشت بوو، ژنوی موی لێ هاتبوون چاڤێن وی وەك ستێـرەکا گەش دتەیـسین، دەمێ گەهشتییـە پێشیـێ، ب شەرمڤە پرسیارا پاشای و سالم بەگێ مامێ وان کر، دەمێ ئەحمەد پاشا نیـشادای گەلەك ب ریـزگرتنڤە سلاڤ کرنێ و پێشڤەچوون، ئەحمەد پاشای ژی پرسیار ژێ کرن دابزانیت کیـیە، ئەوژی دئاخڤیت و دبێـژیت: پاشایێ من ئەز هەمزەی ئەفغانم و ئەڤەژی (ئەکرەم)ێ هەوە یێ بچووکە.

سەرەرەدەریا دلاوەریێ و چەکبازیێ دسەریـدایـە، ناڤ ودەنگێن هێـزو شیانێن سەلیـم بەگی گولێ بوویـە، سۆزدایـە خۆ هەکە سەلیـم بەگ بشێت شیـرێ وی بادەت و داوەشینیت، هندی مابیت دێ خولامینیا وی کەت. ئەحمەد پاشای دەمێ دیـتی کو کورەکێ بەژن بلند و تژیـیـە و مل پەحنە و شیـرێ وی گەلەك گرانە، بلەز فەرمانێ ددەت کو سەلیـم بەگی ئاگەهدار بکەن میهڤان ییـت هاتین. پشتی چەندەکێ سەلیـم بەگ پەیا دبیت و بخێرهاتنا میڤانا دکەت دەمێ چاڤێ وی ب شیـرێ ئەکرەمی دکەڤیت دلێ وی تێك دچیت و دەستویـریـێ وەردگریـت

کو سەحکەتێ، دەمێ دەستێ خۆ دهاڤێتێ، گەلەك ب ساناهی ژ ژکڤانێ وی دکێشیت، و بۆ ڤی ملی و ملێ دی باددەت وبلند دهاڤێت، دەمێ ئەحمەد پاشای دیتی کو ئەو شیـرێ دلاوەرەکێ ئەفغانی شانازیێ پێ دبەت و دگوت کەس نەشێت ب هەژینیت، بەلێ ئەڤە سەلیم بەگە یێ ب حەزا خۆ یاریان پێ دکەت، وەکی گولەکێ گەشبوو، ئەکرەم ژی گەلەك دلخۆش بوو دەمێ زانی هوسا روی ب روی مەزنێ خۆ بوو.

سەلیم بەگی ژی گوتە پاشای: ئێدی ئەڤە دەستە برایێت منن، ئەڤە بوونە هەڤالێن رح ب رح. رۆژ هاتن و چوون، دەمێ نێچیـرا بەرازان هات و لسەر گەهشتنا هاوارا گازیا موختارێ (بەکراوا) و (گولەنبەر) بۆ پاشای کو بەرازان تشتەك بۆ نەهێلایە. پاشای گوت: کانێ شیـر وەشێن، حنێـر ئەونینە کو لنك مە بادەن، سەلیم بەگ تێگەهشت کو پاشایێ بۆ وان دبێژیت، بەرێ خۆ دا هەردوو موختارا و گوت: هوین ل بەراهیا مەهەرن. هەکە خودێ حەز بکەت سوبەهی ئێڤاری ئەم مێڤانێن هەوەینە، ئێدی ژ دیوانێ رابوو، ودگەل ئەکرەمی قەستا مالا وان کرد هنارتە دویف.

١- جوامێر ئاغایێ رەنگینەو.

٢- ئـــاغـــایێ سیوەیلی و.

٣- زەینەل بەگی مەسرەف و.

٤- مەحموود بەگێ قەدیمێ باش چاوەش و.

٥- دارا ئاغایێ میـرەدێ و.

٦- فرامەرزێ زەنگەنەو.

۷- سوار ئاغایێ بلباس و.

۸- مەمەند ئاغایێ میـر اودەلی و.

۹- شاپوور ئاغایێ بەختیاری و.

۱۰- زەلّ ئاغایێ مەرگەیی و.

۱۱- میـران بەگی وەلەد - بەگی و.

۱۲- چەلەبی قەدیمێ هەمەوەند.

ژڤان سواران دوازده جەنگاوەرێن دلێر کۆمکرن و گۆتێ، سوبەهی زوی ب هینکاتیی دێ ژڤێـرە سواربین. ژ دۆلاگەلاّلە و بۆسەر ئاڤا سبحان ئاغادا ژبنێ سەید سادقی دێ دەست ب نێچیـرا بەرازان کەین و راهێنیێ هەتا بەرەف ژێریا بەکراوا دبەین. بەرێ سپێدێ هەر دوازده سوار کۆمبوون و ب رێ کەفتن بۆ نێـچیـرا بەرازان. پشتی ئەڤ سواره‌چاکە بریڤە چووین، گەلەك پێ نەچوو دەنگ و باس گەهشتنە ئەحمەدێ پاشا کو لەشکرێ ئیـرانێ گەهشتە مەریوان، دگەل بەلاڤەبوونا ڤی دەنگ وباسی شاهی فەرمان دا لەشکرێ ئامادەکری و ئەو بخۆ ژی سوار بوو، بەرێ خۆ دا سوپای وب دەنگەکێ بلند گۆت:

هندی ئەڤ سەره بمینیت پشتا خۆ نادەته دوژمنی، سوار بن رۆژا مەیدانێیە. ئەڤجا ب رێ کەفتن، پشتی چەندەکێ ریڤە چووین، شاهی دیت دەستە سوارەك دیاربوون، مامەند ئاغایێ میـراودەلی وسوار ئاغایێ بلّباس کو ل بەراهیێ ب ریڤە دچوون، سەلیم بەگی ژی شیـرێ خۆ حەمایل کرییە و دەستێ خۆ یێ چەپێ هاڤێتە هەمساری و دەستێ خو یێ راستێ دانا سەر کەمەربەندێ نڤشتیێ و ب سەربلندیڤە ب چاڤێن خۆ نێـری هەر وەك دڤێت ب تێشکێ چاڤێن خۆ وی چیای بسەر دوژمنان ب هەرفینیت.

جوامێـر ئاغایێ رەنگینە کو دبێـژی پلنگێ دەڤ ب خوینە قەلوینا خۆ داگرتییەو

دوکێلا قەلوینا وی وەك قەفتا سمبێلێن وی با یێ لێددەت و بلند دکەت، دەمێ ئەحمەد پاشای ئەڤ کەیف و خۆشییە ژڤان دەستە سوارا دیتی گازی دکەت، دەستێن خۆشییێ ب قوتن و دبێژیت ئەڤا ئەز دبینم نیشانا سەرکەفتنێ یە، نەقارەچی (دەف قوت) دەست ب ستران گوتن و ئاواز و دەست قوتانێن خۆشییێ دکەن ب وێ هینگاتیا سپێدێ ل چیایێ (کەوتو) ددەت. دەمێ سەلیم بەگێ گەل دەنگێ وێ دەست قوتانێ دبیت ئەو ب سواریێن خۆڤە ل سەر ریکێ دراوەستن، دەمی پاشا دگەهیتە راستا وان دبێژتێ:

ئەی سوارچاك هەر وەك سەرکەفتنێ دخوازم، هەر دێ سەرکەفتن بیت. هەوە گوھ لێ بوویە کو لەشکەرێ ئیرانێ هاتییە سەر مە نوکە ل مەریوانە، هوین ل بەراهیا مە هەرن، دەمێ خیڤەت و باریێن مە ئامادەبن ئەم ژی دێ گەهینە هەوە، ب هیڤیا خودێ. بۆ ئێڤاری ئەم هەمی دێ لنك هەوە بین. سەلیم بەگ سەرکردەیا دوازدە سواران وەردگریت ول هەسپێن خۆ سوار دبن و دکەنە تۆزو دەربازدبن. ئێڤاری ل نێزیکی لەشکەرێ ئیرانێ بویسەکێ ددانن، نێزیکی بانگێ عەیشا سەرێ سوپایێ پاشای ژی دیاردبیت. پاشی سەلیم بەگ و ئەکرەم ل سەر هندێ ریك دکەڤن کو هەر ئێڤاری دەمێ لەشکرێ ئیرانێ ب نان خوارنێڤە مژویل دبیت، ئەم دربەکی داوەشینین، چنکو داوازدە سوار بەرامبەر دوازدە هزاریێن وان نینن و هەکە بۆ رۆژ ژی دێ ب مە حەسیێن، ژبەر هندێ سەلیم بەگ دهنیرتە دەهۆلاو ب زیناڤە ڤەدکوت و قەستا لەشکرێ ئیرانێ دکەن، ئەڤجا جوامێر ئاغایێ رەنگینە قەستا سەلیم بەگی دکەت و دبێژتێ: دڤێت هەتا ئەم نێزیکی کەلهێ دبین ب مە نەحەسیێن و ل ویرێ بلا ل نك ئێك خرڤەبین هەتا شەڤ ب سەر مەدا دهێت ئەڤجا بەندەو ئەکرەم و

چوار سوار دەمژمێرەکی دووا بەری هێرش برنێ دەوروبەران بگرین ئێك ژمە ژ (دۆلاش)و(تەی)

قە، یێ دووێ ژ (بەیز)قە ویێ سێیێ ژ (موسەك)قە یێ چواری ژ (داسیران)قە ئامادەبن هەتا ئەز و ئەکرم دگەهینە چیاي و پشتێ لێ دگرین پاشی دەمێ هەوە گوھ ل دەنگێ دەهۆلێن مە دبیت و قێریا ئەکرەمی هاتە گوهێ هەوە تۆ ل بەراهیێ دریکا (گولان)را دناڤ جەرگێ دوژمنیدا هوین هەر شەش هێرش بکەنە سەر وان، هوسا ئەو لەشکەرێ زۆرێ وان هنارتییە سەرچیای دێ بربن و هەکە ڤێ هەرایێ ببەین هوین نائینە خواری، ل سەر ڤێ هزرو تەکبیری دەمێ ئەکرەم و جوامێر ئاغا گەهشتینە جهێ خۆ، جۆامێر ئاغا ب دەنگێ خۆ یێ خۆش دوعایەك ب دەنگەکێ بلند خواند، ئەکرەم پشت گەرم بوو، راست رابووڤە لسەر رکێباو قێریەك راهێلا، ئەڤجا ترسەك کەتە دلێ لەشکرێ ئیرانێ و تێکچوون و تێك وەربوون. ئەو جهێ ئەو گەهشتینێ یێ دووری تیر هاڤێژتنا سەلیم بەگێ، دەمێ گوھ ل دەنگێ ئەکرەمی بووی، ئەوی ژی ژکەیفادا قێریەك راهێلا، هەردوو قێریا پێکڤە دەنگ ڤەدان و مزگینیا سەرکەفتنێ گەهاندە گوهێ ئەحمەد پاشای، ئەڤجا سەلیم بەگی دەنگێ دەهۆلاْ کرە سەیران و ئاهەنگ و مەوکبەکێ هەسپێن رەش چێکر و دەنگێ نالینا ئەو دەڤەر ئاراند، ئەحمەدێ پاشا چوو سەر گرەکێ نێزیك، گوهێ خودایێ کو هەر ژ (کانی سانان)ڤە ل رەخ ودەورێن لەشکرێ ئیرانێ دەنگێ دەهۆلێن وان و قێری و هاوارا دوازدا سوارا دهێت، ئەڤجا پاشای گازی کرە باش چاوش (خالد بەگێ میرە دێ) و دارا ئاغا کو بێژنە لەشکری رێکا رەڤینێ ل لەشکری بگرن

هوسا شکەستن خراب ژی شکەستن، نزانن دێ کیڤە چن، ئەڤجا خالد بەگ کەفتە پێشیا لەشکری وگازی کـــر:

کورینۆ ئەڤ شەڤە شەڤەکەو ژ وێ رۆژا ئەڤ خاکە دروست بووی هەتا نوکە شەرەکێ هوساتێدا نەهاتییەکرن، سەلاحەدینێ قارەمان ب لەشکرەکێ مەزنڤە پاشی سەرکەفتنەکا هوسا بدەست کەفتییە، مە ب دوازدە سوارا، دوازدە هزار سواریێن ئیـرانێ شکاندن، قوربانی دەست و شیـرو بەژنا هەوەبم. ئەز دزانم هوین ب رێڤە ماندیبووینە وبێ بێهن ڤەدان هوین ژ قەلاچۆلان گەهشتینە ڤێرە و هوین دوەستیای و برسینە، بەلێ زەلامینی ئەڤانا ژبیـر دبەت. ئەی کورینە ئەڤە ئەز چووم لدویڤ من بکەڤن، ئەڤە گوت و پێت خۆ دانانە سەر رکێێ، ئەڤجا دەنگێ دووری دەهۆلاو چالاکیێن نەقارەچییان جهێ دخۆشیا هەمیان بوو. ب راستی سوارا وێ شەڤێ ئێك ب سەرێ لەشکرێ ئیـرانێ ئینا، ئەڤە بۆ داستانەك و ب دریژیا دیرۆکێ وئێك بۆ ئێکی دێ ڤەگێـریت. مەردانە ژواریێ خۆ کرنە دەرێ وهژمارەکا زۆر ژێ کوشتن، ئێدی لەشکرێ ئیـرانێ ب خۆرانەگەهشت خیڤەت و بارو ئامیـرو نان وئامانیێن پاقژ و بژوین ل دویڤ خۆ هێلان وئەحمەد پاشا ب لەشکرێ خۆڤە وێ شەڤێ مێهڤانیێن هەر دوازدە سواران بوون ل سەر وێ خوارنا لەشکرێ ئیـرانێ یێ شکەستی و رەڤی بجھ هێلای.

بهایێ سەربەستییێ

ل وێ رۆژا کو مرۆڤی ئەڤ سەرئەردە بخۆ کرییە جهێ ئاکنجیبوونێ، هەمی گاڤا دخەباتێدا بوویە پێخەمەت ژیانێ، بێی بیهنڤەدان دگەل سروشتیدا یێ ل بەروکێن شەرێ ژیان و مرنێدا بوویە، ژیری چەکێ کاریگەرو رێکا سەر کەفتنا وی بوویە دڤێ خەبات و شەرێدا، پشتی زالبوونێ و رونشتنا ل سەر تەختێ سەرکردایەتیا ژیانێ و پەیدابوونا تەخ و چینێن گەلان، مرۆڤ کەفتە کارێ بن دەست کرن و تەپەسەرکرنا برایێ خۆیێ مرۆڤ، تەخێن بن دەست پەیدا بوون. ب ڤی رەنگی خێر و سامان وئامیرێ بەرهەم هێنەر بوویە مالا بەلاشا تەخا لبن دەست یاکو ژمارە کێم ب سامان و دەستهەلاتێ، ل چاڤ ئەوێن زۆردار و ستەما وان یا بێ سنوور، تەخا بن دەست ژی هژمارا وان زێدە بوون. یێن کێم سامان مانە دەست ڤالا ددەستهەلاتێ ژی دا مافێ وان هاتە خوارن، لەورا خەباتا نوی بۆ ژێك قەتاندنا زنجیرا بەندایەتییێ و ڕوی ب، ڕوی تەخا کاربەدەست و زۆردار ڕاوەستن. ژبۆ ستاندنا مافێ وان یێ هاتییە خوارن و ئاڤاکرنا جڤاکەکێ بەختەوەر دوور ژبن دەستیێ و زۆرداریێ و ستەمێ، هەمی گەلێن جیهانێ دڤێ خەباتا نەخۆش و خویناویدا دهەڤشکن، هەرهوسا ژی دی یا بەردەوام بیت هەتا داگیرکرن وبن دەست کرن و رژێما چینایەتی بنبر دبیت و دهێتە ژناڤبرن. بێ ڤەگەریان، مللەتێ کوردێ دلێر ژی د ڤێ مەیدانێدا مل ب ملێ گەلێن جیهانێ دنەخۆشترین خەباتدا بوویە، دژی بن دەستییا نەتەوایەتی و چینایەتی، لەورائەوان هزران هزار قوربانییێن

نەتەوەیێ کورد و گەلێن جیهانێ پێخەمەت ڤێ چەندێ پیشکەش کرینە و دێ کەنە (بهایێ سەربەستیێ)، د ئامادەنە بگەهنە وان ئارمانجێن پیرۆز ، گەلەك پتر بۆ پشکێش بکەن، لەورا نهو پاشە ڕۆژا بەختیاریا گەلان زۆرا نێزك و ڕوهنە و تیرۆژکێن سەربەستیێ ل گەلەك لایانڤە دناڤ عەورێن ڕەش وتاریدا دەردکەڤن، ژنشکەکێڤە هەتاڤا (سەربەستیێ) گەهشتە جەرگێ ئاسمانی و تیرۆژکێن زێرین هەمی لاو قولاچێن جیهانی ڕوونکرەڤە و سەربەستیێ پەرێن ئارامیێ و خۆشیێ و بەختیاریێ کێشانە سەر هەمی گەلێن جیهانێ.

ڕاڤەکرنا پەیڤان

ژیری : عاقل مەندی ، عاقلی.

زال بوون : ب سەرکەفتن.

تەپە سەر : ژێردەست.

ژنیشکەکێڤە : ب غەفلەتی ، دەم ل دەست.

قولاچ : قورنەت.

ڕەواندز

ڕەواندز ئێکە ژ باژێرێن کوردستانا عێراقێ دکەفیتە ژووریا ڕۆژهەلاتێ باژێرێ هەڤلێرێ وجهێ وێ زۆر ئاسێیە و هەمی لایێن وێ کەڤرو چیانە. دەوروبەرێن وێ زۆزانن و زڤستانان بەفر هەمی لایەکێ وێ دگریت و دادپوشیت، ئەڤ باژێرە هەرژکەڤندا جهەکێ دیار بوویە، گەلەك چاخ و سەردەمێن دیرۆکی ب سەردا هاتینە ، دەمێ وەسا هەبوویە زۆر ئاڤەدان و ڕێبازا خەلکێ یا وی وەلاتی بوویە، هەر ژبەر ڤێ ئەگەرێ بازارێ وێ بازرگانیەکا تمام هەبوویە، ژڤێقی بگرە دەوروبەرێن وێ هەمی جۆرە فێقیەك هەیە و ژڤی لای پێدڤی ب جهێن دی نەبوو، بەلێ بۆ کاروبارێن بازرگانیێن دی هاتن وچوون دگەل باژێرێن هەڤلێرو موسلدا کرییە.

کوچەراتیەکا زۆر لڤی باژێری هەتا حەفت خانی بۆ دەوارا و کاروانیان و دوو گەرماڤ و شەش مزگەفت وگەلەك قوتابخانێن زانستی تێدا هەبوون، دەوروبەرێن باژێری ب شویرهەکێ هاتبوو قاییم کرن، پتر ژ بیست دیوانخانین میڤاندارییێ یێن مالاً مەزن تێدا بوون، ل سەر هەر گرکەکی کەلەك هەبوو، دەرگەهێ باژێری دهاتە دائێخستن. ئێدی کەس نەدشیا بچیتە دناڤدا. ئەڤ باژێرە ب ڤی ڕەنگی هاتییە ئاڤەدانکرن، هەتا بوویە سەردەمێ میرمحەمەد پاشا (حەمە پاشایێ ڕەواندوز ١٧٨٣ - ١٨٤٩ز)، دوی ماوەیدا پەردەیەکا دی ب سەردا هات ددیروکێدا، سنووری وەلاتی بەلاڤە و بەرفرەهبوو، جهەکێ تـــــایبەتی دمێژوویێدا گرت،

کاروبارێن بازرگانی هێشتا پتر بەرفرەهترلێهات هەتا گەهشتییە سنووری سەردەشت و ژلایەکێ دیڤە ئامێدی و زاخۆ، ناڤەندا باژێری ژلایێ زانیاری و پیشەسازیڤە بوویە بنگەهەکێ تمام، ئاڤ دناڤ باژێریدا زۆر بوو، بۆ ئاکنجییان بۆ دەخل و دانێ دەوروبەر، ل وان هەمی دەڤەرێن سەر ب رەواندزیڤە کەلە بۆ هاتنە دروست کرن، ل سەر هەرکەلەکێ تۆبێن مەزن بۆ هاتنە دانان، ل سەر هەر لویلیە تۆپەکێ دەستەواژەیا (نصر من الله وفتح قریب) هاتبوو نڤیسین، ودیمەنێ میرێ رەواندزێ محەمەد پاشای نیشاددا، ب راستی رەواندزێ ل سەر دەمێ محەمەد پاشایدا ناڤ و رووڵەکێ گەش هەبوو، ژلایێ والییێ بەغداڤە هاتییە نیاسین هەتا پاشایێ ئەستەمبوولێ و ناڤێ وێ لنك حاکمێ نەوریزێ هەتا شاهێ تەهران و ئەسفەهانی هەبوو، ژبەر ڤێ چەندی دناڤ وان ولاتێن مەزن وبەرفرەه دا دەستە دەستە ژ دەزگەهێن سیاسەتێ و خودان زانست و حەژێکەرێن بازرگانی بەرەف رەواندزێ دهاتن، ئاکنجیێن وی دڵخوش هەبوون، دمەیدانا زانستیدا پایەکا بەرز هەبوویە، دبەرپەرێن میژوویا روژێن رەواندزا پێش سەردەمی محەمەد پاشای داکو دسەردەمێ ویدا ب تمامی گەشەبوون بخوڤە دیتییە، گەلەك زانایێن تێدا پەیدابوون، گەلەك میر ژی تێدا پەیدابوون، وەکو دهێنە گوتن ئاڤ و هەوایێ رەواندزێ ژ ئالی سروشتی ژی هەر هاتە گوهۆرین ! ژوان بەڵگەیێن کو ژ پاشمایێن رەواندزێ و میرێ رەواندزێ بجھ هێلاین، ڤێ گاڤێ ژی هەر جهێ شانازییێە بۆ کوردان و بۆ نەتەوەیێ کورد.

ب ڤێ نێـرینێ و خواندنامه بۆ مه دەردکەڤیت کو باژێرێ ڕەواندزێ جهەکێ بەرز هەبوویه دناڤ لاپەرێن میـژوویا کورداندا، هەمی دەما هەژی وێ چەندێیه کو ب چاڤەکێ ڕێزگرتنێ بەرێ بدەینێ، دنیڤا دلێ هەمی کوردەکیدا جهەکێ تایبەت هەبیت، چونکی ئەڤ باژێرە ب بەر و دارێن خوڤە، ب چیا و ئاڤا خوڤە د هەمی دەمەکیدا داستان گێرەك بوویه بۆ کوردان وجهەك بوویه دکوردستانێدا کۆ خودانێ میـژوویەکا روهن وپرشنگدار بوو..... ئەڤە ژی دەمێ دهێتە گوتن وەسانەبیت ڕوڵێ ڕەواندزێ هەر ل سەردەمێ محەمەد پاشای یان بەری وی یان سەردەمێ ئیسلامێ بیت، بەلکو میـژوویا ڕەواندزێ تنێ دسەردەمێ پێش ئیسلامێ ژیدا ئەو ناڤ و نیشانه هەر هەبوویه.

ڕاڤەکرنا پەیڤان

ژووری : ســـەری.

دداپۆشین : ب سەردا دگریت.

خێلەکی : عەشیـرەتی ، هۆزی.

خـــان : جهی حەواندنا کاروانیان.

دان و ستاندن:

١- دناڤ نەخشێ عیراقێ و کوردستانێدا ب تمامی باژێری ڕەواندزێ دیاربکە و دەربارەی جھ و چیا و دۆڵ و ئاڤ وھەوا و ھاڤینگەھ و سروشتێ ئاخا وێ ب ئاخڤە.

٢- د چ دەمەکیدا ڕەواندز، گەھشتبوو پلەیا پیشکەفتنێ و گەشەداریێ؟

٣- ئەرێ ڕەواندزێ ھەر ل سەردەمێ ئیسلامێ و حەمە پاشایدا ناڤێ خۆ ھەبوو، یانژی دڤەگەریتە بۆپێش زاینێ؟ چ کەلەپوورێ سەردەمێ بەرێن تێدا ھاتینەدیتن؟

دارگـویـز

وەلاتێ مە کوردستان وەلاتێ خێـرو بێر، وەلاتێ کـان و مەعدەن، وەلاتێ دارو بارو پڕ تەڕاش، وەلاتێ پڕ چـیا و شاخ، وەلاتەکە ژەمی تشتەکی کو بۆ ژیانێ وپێشکەفتنا ژیانێ و مرۆڤی ب کێـر دهێت وپێدڤیاتی پێ هەی یـا بێ بەهر نینە، ژ تووتن و پەمبی و کتان هەتا بەرو و مازی ومێو و هەرمیك و هنار و گویزان. ژ گازێ بگرە هەتا گۆگردو خوێ، خودێ ئەڤ هەمی تشتەداینێ، ژناڤ دارو باران ئەم دشێین بێـژین دارا گویزێ یـا ژ هەمیان ب مفادارترە، دارا گویزێ ل گەلەك جهێن کوردستانێ ب تایبەتی ل دەڤەرێن زۆزانان هەیە و لێ شین دبیت و دهێتە پەروەردەکرن، لێ دارا گویزێ ماوەیەکێ زۆر دڤێت هەتا مەزن دبیت ودگەهیت، بەلێ دەمێ ب بەرهەم کەفت مفایەکێ زۆر لێ دبینین، ژبەرێ وێ کو گویزە، یـان دارێ وێ دەمێ دهێتە برین، دەپێن مەزن لێ دهێنە تراشین، ئەم دشێن بێـژین دارەکە بۆ کاروبارێن دارتاشیێ و دروست کرنا کەل و پەل و تشتێ ناڤ مالیێ کو ب نەخش و نیگاران هاتییە خەملاندن دهێتە بکارئینان، گویزاوێ ژی دەمێ کەسك ل هندەك جهان دچنن کو دبێژنێ تەرە گویز، ئەوا دی یـا ب دارەێڤە دمینیت هەتا بتمامەتی دگەهیت وهشك دبیت پاشی دهێنە چنین، وەکو مفایەکێ بازرگانی دهێتە بازاری و دهێتە فرۆشتن، کاکلا گویزێ دگەل چایێ وەکی خوارنەکێ دهێتە خوارن، هەروەسا دناڤ شـــــەکرێدا دکەنە ناڤ کادا و بەقلاوێ وگەلەك تشتێن دی

بۆ خوارنێ، چونکی یا ب چەوریيە ل کوردستانێ ئەو جهێن ب گویزا بناڤ ودەنگ و گویزێن مەزن و باش و تویفکل نازك وکاکل سپی لێ هەبن، دەڤەرا هەورامان و زوزانێن هەڤلێرو دهوکێنە.

راڤەکرنا پەیڤان

کـــان : جهێ دەرئینانا ئاسن و کانزایان.

زۆزان : جهێن چیایی و ســـار.

تەرە گویز : گویزا ب تویفکل کەسك و نەرم.

کاکلا گویزێ : نافکـا گویزێ.

دان وستاندن:

١- مفایێ دارا گویزێ چییە؟

٢- ئەو تشتێن کو دارتاش ژ دارا گویزێ دروست دکەت چنە؟

٣- دارا گویزێ ب زۆرێ ل کیـژ دەڤەرێن کوردستانێ هەنە؟

بەرزە بوون

لبەر دەرگەهێ خارنگەها بەرامبەر کەلا دێرین و گەڤنار دراوەستیاینە، سەرو چاڤێن وان بێ هێزی و خەم ژێ دبارن... هەر ئێکی ئێلەکەکێ دریای دسەر بێجامێن پاتەکری یێ لبەر، پرچێن زەرێن ڤەشارتی لبن دوو کولاڤێن بەندکا، لێ ئەو ژی دکەڤنن وجهێ دروارا لێ دیارە... یێ مەزن دەرسەکەکا سووڕا دستویێ خۆ ئالاندی، ژی یێ وی نێزیکی نەھ سالانە... هەر ئێکی سێ – چار جۆتێن گورێن ریسی یێ ددەستادا، هندەك دوخین یێ لسەر ملا... رك و رك بەرێ وان یێ ل وان مرۆڤین دچنە ژوورو دەردکەڤن... ب مەلیلی دبێژنێ:

گـورە دوخینکێن مـە بـکـرن ئـەم بـارزانینە :

لێ ئەو کەسێن ژ خارنگەهێ دەردکەڤن، هندەك دەمژویلن ب ددانێن خوڤە و گوشتی ب زلکێ شخارتێ ژ بەر دئینن دەر، سەرێ وان یێ بلندەو بەرێ وان یێ ل عەسمانا، هەر وەکی گوهێن وان دکەرو حەلانن ... باراپتـر ژی ب چاڤەکێ پر دلۆڤانی لێ دنێرن و هندەك هویـردەی دکەنە لەپا... کتەکا کێم ژی چاڤێن خۆ لێ دکەن گرێ و بەرسڤا وا ددەن.

بـرۆن هـەیـتـو !

خولکێ هەردوو زاروکا وەك یەکە، مرۆڤ دزانیت برایین هەڤن، یەك سالەکێ یان پچەك پـتـر ژیێ دن مەزنتـرە... هەردوو بۆ دیتنا بابەکی دخەریب و مەلیل وتێهنی نە، هەردوو ب بـرینەکا مەزن دنالن... لێ نزا گونەها وان چییە؟ بۆچی کو بارزانینە دڤێت دژوارو برسی و رویس و خاس بن؟!

بێ باب و خوارن و جلکێن جوان و نوی بن؟! دبێ گرنژین و

کەنی بن! ئەگەر باب گونەهبارە، چنکی بۆ ڕاستییێ خەباتا کری، بۆ قۆناغا گەهشتنا چاڤێ ڕۆژێ یێ بزڤی، دارو پویشێ دهاڤێتینە سەر ئاگرێ دۆزێ و یێ گەش کری، تڤەنگا خۆ یا دریژ کرییە گورگێن چاڤ سوور... ما گونەها ڤان بەلاتینك و فریشتێن زاروك چییە؟!! هێش بۆ ئەڤینا ڕۆناهیێ و ڕاستییێ نەڵڤینە و نەشەوتینە! هندەك جارا چاڤێن هەردوو بەلەنگازان یێ زیق دبن دجاما خارنگەهێ ڕاتێرل کەباب و گۆشت و مریشکا دچەرن، تاما وان یا دبتە ئاڤ و قوریچکا دداعیرن...هندەك جارا ژی یێ شەروال یا پانتۆرێ کابرایەکی دگرن و ب خودێ و قورئان و پێغەمبەرو چاکا سویند دخۆن کو بارزانینە، دبێ بابن، نان نینە، دەرهەمەکی ژێ دخازن.. مرۆڤ

کەنگی هوسا بێ بەزەیی و مروەت و خۆ پەرست بوویە؟! نەشێت هۆڤێ برسێ دزکێ وان دا بکوژیت هەردوو زارۆ لبەر خودانێ خارنگەهێ وەك دوو هەلامەتێن بترسن و یێ ب چاڤەکێ پر کرێت و کەربڤە لێ دنێریت... رها ناڤ چاڤا یا لێ ئاشکەر بووی، هەروەکی هەردوو زارو چن و دەستێن خۆ ل چەکمەچا میزێ ددەن و پارێن وی دبەن و باز ددەن... یان هەر وەکی کەباب و مریشکێن وی ب هەروە دخۆن!! هەردوو زارۆ ژی ب چاڤەکێ ترس و بدەستێن لەرزۆك یێ کەسپ و کارێ خۆ دکەن... پاریێن نانێ بترسی لێك ددەن، نە بۆخۆ بتنێ بەلکی بۆ دایك و هەر چوار خویشکێن هاتینە شوی یا چەند خەریبی یەکا مەزنە، بەرزەبوونەکا پر ب ئێش و ژان و دژوارە، مرۆڤ باب و برا و مام و پسمامێن گەنج و پیر نەبینیت، هەمی پێکڤە ب ڕۆژەکێ ب گاڤەکێ بێنە گرتن و بەرزەکرن!!

چەند زۆرداری و تاوانەکا مەزنە، مرۆڤ ژگوندێ خو بێتە دەربەدەرکرن، ژ وارێ خو بێتە دویر کرن، دسەر هندێ ژیرا بەلەنگازو هەژارو خازوك بیتن...ئەڤە چەند سالێ چوار دیواریێن خانێ، ئەو خانیکێ هۆڤا بۆ هەلبژارتی ل چوار خویشکێن ڤان ئێتیمێن باب بەرزە بووینە زیندان، رۆناهی وجیهانێ دپەنجەرێ رادبینن، بتنێ دخەونا دا دەرکەڤنە جیهانا بەرفرەه و دەس دستویێ باب و ئەڤێندارا دئالینن و خەریبی و خەمێن خو دکوژن، پێلێن ئاگرێ هناڤا ڤەمرینن. هەروەکی هەردوو زارو زختا ل خودانێ خارنگەهێ ددەن.. گازی کرە شاگردێ خوە.

– قالە وەرە ئەم هەتیوانە بدە بەر زللە، لە چێشتختانە دووریان خەوە.

راستە بابێ وان مرۆڤەکێ بسۆزو ئەمەك بوو، ژدل و هناڤا خەباتا کری بۆ دۆزێ، ژگەنجیا خۆ هەتا سەرو ریە لێ نیڤ نیڤە سپی بووین، شەڤ و رۆژێن کرینە ئێك، هەڤالێن وی، کەس و کارێن وێ، برنۆ بوویە... چنکی گوللا برنۆیێ بتنێ بەرسڤا زمانێ هۆڤاددا...گوللا برنۆیێ بتنێ برینێن وی دەرمان دکرن و دەرگەهێ ئازادیێ و تەناهیێ و زانین و رۆناهیێ دقوتا... چ جارا ئەڤێندارێ برنۆیێ نەبوویە، لێ ببرنۆیێ هەلگلرن، دبێ ناڤ و نیشانن!! ئەگەر دساخ بن دەنگێ وان نالینن.. هیڤیێن وی ژی دیتنا هەردوو خـــودان بێجـــامێن دریای و گورە فرۆشانە، ژبەر خەریبی یا وان و

دایك و خویشكێن وان ستێرا د هەژمێریت!! نوبەداریێ و زێرەڤانیێ ل هەیڤێ دگریت ... ئەگەر عەسمان ژی لێ نەڤاشارتبیت !! هەردوو برایا سەرێن خو پێکڤە نان و دەستێن هەڤ گرتن و قەستا جادا بەر بازارێ (هەرەج) کرن... دەمێ چاڤێن وان بزاروکێن پاقژو بژویـن دکەڤن، دەستێن وان دناڤ دەستێن و باب و دایك و برایێن واندا، یان دەمێ زاروکەکێ دبینن دناڤ جامێن ترومبێلەکێ دا وەکی پاشا پالڤەدای، دلێ وان دکوزرن و گری دبن مارو ل قرکێ دئالیێن.

لێڤا جادا بەر بازارێ (هەرەج) یا پرە ژ ژنکێن روی قورمچی، سویس و جلك رەش و مریتوی، ملێن خۆ وەك سێوی و ئێتیمان ئێکڤە نایـنە، لبن دیوارێ مزگەفتێ، لسەر چیمەنتویا رەق و تەزی، ئەڤ دیوارە بتنێ وان رەبەنا دحەوینت... لبەر سینگێ هەر ژنکەکێ مێدەکەك یان گوینیکەك یان کەر کارتونەك رائێخستییە، هندەك گورە و دوخین و دەسبلینك و کولاڤێن و بەندکا لسەر رێز کرینە... ژوان هێرڤە و لبەر هەردوو لایێن جادێ کەنتورو بەرك و کەل و پەلێن پێدڤیێن مالێ دریزن...

هندەك کەس هەر رۆژ یێ ترومبێلا خو دگوهۆرن لدویڤ مودێل و رەنگێن جوان... قەسرو کوچکێن خو بلند ترو فرەهتر لێ دکەن... هندەك ژی یێ خوها ئەنیا دفرۆشتن، ناڤ مالیا خو دفروشن، دا نانی پێ بکرن... هندەکێ بەختێ خو رەش دکەن، راستیێ خار دکەن، نامۆیسێ دفرۆشن، دا هەر دقەنەفێن نەرمدا پالدەن، ستێرنا بادەن، چروتا بکێشین.. هندەك ژی سپێدا زوی هەتا ئێڤارا درەنگ یێ لسەر ئاخ و چیمەنتویا تەزی، لبەر لێڤا جادەو کولانکێن گشتی دروینن، داگـــورەکێ،

کولاڤەکی بفرۆشن... دابیـرهاتنێن سەربارو فێرس و خوناسێن بەرزەبووین بفروشن، دا ب بهایێ وان نانی بکرن، سەرێ دێوێ برسی ببـرن.. دا دەڤێ پیسا گرێدەن و سەر بلند ل سبە بنێرن... چەند دوو تەرازیێن دژیەکن؟!! هەردوو زارو بێ دەنگ لبەر تەنشتا ژنکەکا چـاڤ کویرو شینا پرچ سپی یا رەنگ گەنمی رویـنشتن...دەستێ پر دلۆڤانی بسەرێ واندا ئینا خار... چاڤێن وانێن وەك عەسمانێ ساهی گەش بوون:

– دادێ ئـــەم دبـرسـیـنـــە.

دایکێ لێڤا عەبایێ رەش بلندکر، سێ نانێن فرنێ یێن تێك وەرپێچـای ئینان دەر، هەر ئێکی نانەك دابەر لەقا، هشك و زوها، بێ ئـاڤ و پێخارن.

– سەرباریـن من نانێ خۆ بخۆن و هەرن، لناڤ جادە و کولانکێن باژێری بگەرن، دەرگەهێن مالاْ بقوتن... تشتێن خو بفرۆشن ... ئەڤ باژێرە یێ پرە ژ مرۆڤێن چاك و برەحم ... بەلێ بەری دنیا تاری بیت وەرن، داپێکڤە بچینە دزیـندانا خویـشکێن وە تێڤە، ئەو زیـندانا دێوێ رەش بۆمە ئاڤاکری.

۱۱ / ۱۲ / ۱۹۸٦ هەولیر

ئەڤ چیـرۆکە دگوڤارا مەتین ژمارە (۸) خولا سێیێ گولانا (۱۹۹۲)ێ دا لژێر نـاڤی (ئێتیـمێد باب بەرزە) بەلاڤ بوویە.

ڕاڤەکرنا پەیڤان

بەرزە بوون : بزربوون ، وندابوون.

خارنگەھ : خواردنگە ، چێشتخانە.

کەلا دێرین : قەلاْ کەڤنار.

کولاڤێن بەندکا : کلاْڤێ ب بەندکا چنی.

ب مەلیلی : بەمەلوولی ، عادزی.

بزلکی شخارتێ : ب دارکێ شخارتێ.

هویـردەی دکەنە لەپا کێم. : هویـردەی دکەنە ناڤ دەستێن وان، پارەکێ

ژارو برسی و رویـس و خاس بن : هەژارو برسی و ڕووت و پێ خواس بن.

هـۆڤێ پرسێ : هۆکارێ برساتیێ.

خوھا ئەنیا خۆ : ئارەقا ناڤ چاڤێن وان.

گورگ و هێستر

دبێژن رۆژەکێ ژ رۆژان گورگی گوت: ژ نهو پێڤە دێ توبەکەم و ئێدی ڤێ درندەیێ و ئازاردانا خەلکی دێ هێلیم، بلا ریکا حەجێ بگرم و بەرەف حەجێ بکەڤمە رێ و دێ بۆخۆ ل کوژیەکێ رونم مژیلی خودێ پەرستنێ بم هەتا خودێ ڤی ئەمانەتی ژ من وەردگریت.

گورگ هێدی هێدی کەفتە رێ و چوو، برساتیێ رۆژ ب رۆژ بێ هێزتر لێ دکر، وەلێهاتبوو خولسەر پێیان نەدگرت ژ برسادا.

رۆژەکێ ژ دویرڤە هێسترەکا لاواز دیت، کو یا بەرەلا کریبوو، گوت: خودێ دتەنگاڤیادا حەرام حەلال کریبە، و ئەڤە هندە ئەز دێ ژ برسان مرم، بلا من توبە ژی کربیت و بۆ حەجێ ژی بچم، بۆمن حەلاڵە بچم وێ هێستریێ بخۆم، چونکی ئەگەر وێ نەخۆم دێ مرم و دێ خودێ پەریسییا من ژدەست من چیت، چوو بۆ لایێ هێستریێ و ددانێن خۆ بۆ خۆش کرن، هێستریێ گوتێ: مام گورگ ئەڤە چ ل تە قەومییە تو وەسا هێدی هێدی لڤێ دەشتێ دچی و بۆ نك من ڤە دهێی؟! گوت وەغەرامە یا خێرێبیت، من دڤێت بچم بۆ حەجێ بەلێ ئەز زۆرێ برسی بوویم، ل دویف شەریعەتی بۆمن حەلاڵە ئەز تە بخۆم، ئەزێ هاتیم تەبخۆم وپاشی بچم!

هێستریێ گوت: وەی تۆ گەلەك بخێرهاتی وخودێ حەجاتە قەبوول بکەت ب راستی ئەز ژی ژڤێ ژیانێ یا بێزار بوویم ومن دڤێت رزگار ببم، بەلێ مام گورگ تۆ ب خۆ دزانی گەلەك فەرموودە و ئایەت لسەر ڤێ چەندێ هەنە

و ئەگەر کیاندارەك بهێتە سەر ژێکرن دڤێت ب رەنگەکی بهێتە سەر ژێکرن کو زوو گیانێ خۆ ژ دەست بدەت، نهۆ ئەز ژی دەمێ هاتیمە نالکرن بزمارەك ددەمێ نالکرنێدا چوویە دناڤ گوشتێ مندا گەلەك من دئێشینیت، تو ژ لایەکیڤە من بخۆی و ئەڤ بزمارە ژی ژلایەکێ دیڤە من دئێشینیت، ئەڤە بەرەڤاژی ڤێ خودی نیاسینێیە کو تە ئەو رێك گرتی، ئەگەر بۆ تە زەحمەت نەبیت ل پێشیێ تۆ وێ بزماری ژپێ من بینەدەر پاشی ب دلێ خۆ من بخۆ دێ خێر گەهیتەتە.

مامێ گورگ گوت: تو راست دبێژی، کانێ کیژ بزمارە دا دەربینم! هێستری پێ خۆ بلند کر و نیشادا، مامێ گورگ ب شارەزایی دەڤێ خۆ لێ نێزیك کر دابینتە دەر، دوی دەمی دا هێستریێ لیتکەکا توند ل دەڤ و ددانێن گورگیدا و هەمی ددانێن وی ددەڤیدا شکاندن ل وێرێ بێ هۆش ماو هێستر ژی کەفتە رێ و لێدا و چوو!

پاشی دەمێ ئاگەهـ ل خۆ بووی بەرێ خۆ دا حالێ خۆ، بۆخۆ گوت: (خودێ تە بکوژیت گورگۆ! تۆ و بابێ تە نالبەند بوون، باپیرێ تە نالبەند بوو! تۆ ل کیڤە و نالبەندی ل کیڤە؟ دێ بخۆ ئەڤە دەرمانێ تەیە!).

دان و ستاندن:

١- چ پەندەکێ ئەم ژڤێ سەرهاتیێ وەردگرین؟

٢- ئەرێ گورگ شیا دلّ و دەروونێ خوّ یێ شەرانی و درِندە بگوهوّرِیت؟

٣- بوّچی هیّستـرێ بخیـرهاتنا گورگی کـر؟

٤- ئەرێ تەپێ خوّشە کو ددانێن گورگی شکەستین و کەفتینە د دەڤیدا؟!

٥- ئەرێ توّ دشێی سەرهاتیەکێ بوّ مە بیـژی کو پەندەك تێدابیت؟

٦- ناڤەروّکا ڤێ سەرهاتیی بکە گوتارەکا کورت، ئانکو ب شیّوەیێ چیـرۆکێ نەبیت؟

سەرهڵدان

چەند زڤستانەکا سرو سەقەم ب سەر کوردستانێدا دهات، بەفرا گران رێو رێبار دگرتن و بەر نەددان کوردێن رەبەن دلێ خۆ ب هندێ خۆش دکرن کو دێ بهارەکا گەرم و تەر... پر گول و گولیلك ... پربێهن و گولاڤ و پەلاتینك هێت و دێ پشتیێ خۆ دانیت وبێهنا خۆ ڤەکەت و تالی و سویریێن ژیانێ ژ بیرکەت. دابیته بهار، بەلێ نە ئەو بهار ئەوا وی دڤیا و خەون پێڤە ددیتن، بهارەکا بەهی، یا هشك خەمێن دلێ وی پترو گرانتر لێ دکرن، ژبەر کو دەست و پێن وی دگرێدای و چاڤ و دەڤێن وی دپێچای و گوهێن وی دنژنی بوون.

تا سالا ١٩٩١، تراریێ رکا کوردان تژی بوو، ل زڤستانێ بسەردا چوو... ڤێدا رشت، دەنگێ کاوەی بەری نەورۆزێ بلند بوو، ئاگرێ تۆلان هەلبوو، گردا هەمی لەشەکی، گەرم دا هەمی دلەکی، دەربەندا سەرهلدانێ ل ٥/ ئاداریێ ل (رانیە) دەرگەهێ خۆ شکاندو دلێریا پێشمەرگێ کورد و دلسوزیا تێکەلێك بوون و وەك سویلاڤێن ئاگری ب چیاو گەلێ و گرو دەشت و باژێرو گوندانداهاتنه خواریێ.

دەنگێ تڤەنگێن ئازادیێ، فیشەکێن سەربەستیێ چەرخ و فەلەك ڤەگرتن، نریتا خورت و گەنجێن کورد هەمی جهەك هژاند ... دگەل هندێ دلێن دوژمنان راوەستان... هشێن وان راوەستان، یێ نەهاتییە کوشتن و پێستركێ نەگرتی رەڤی، ئادارا پیرۆز ل هەولێرێ و نەورۆزا شکۆدار ل

کەرکوکێ بهارا خورِستا کوردان ساخکرەڤە، سەرهلدانێ شەڤا تارو دریژا فاشستان ل کوردستانێ ڤەرە ڤاندو رۆژا گەشا ئازادی و سەربەستێی ل گوپیتکێن چیایێن کوردستانێ دەرکەڤتەڤە، گری و هەواریێن زارۆکان بوونە ستران و سروودێن نیشتمانی، بژی کوردو بژی کوردستان.

راڤەکرنا پەیڤان

بێهنا خۆ ڤەکەت : ژماندی بوونی بێهنا خۆ بدەت.

تژی بوو : پر بوو.

ڤێدارشت : پێدا رژیا.

ڤەرەڤاند : خەمێن وان ژێ دوورئێخستن.

خورت : لاو ، جەحێل.

هونەرێ شانۆگەریێ پێدڤی ب هەڤکاری و زبارێ هەیە

ئەگەر داخوازێ ژ وێنەکێشەکی بکەین ب دەست و تبلێن خۆ یێن زێرین بۆمە وێنەیەکی چێبکەت، دێ سەحکەینێ ئەو دێ روینت و پێنڤیس و فرچە و بۆیاغێن رەنگا و رەنگ هەمیان ل خۆ کۆم کەتن و دێ دەست ب وێنە چێکرنێ کەت، لێ دوی هونەرێ کو ل سەر شانۆیێ دهێتە پێشکێشکرن تنێ ئێك کەس هەمی کاران ناکەت، بەلکو گەلەك هونەرمەند وەك: وێنەگر ورێ نیشاندەرو ئیکسسوارست و ئەندازیارێ دیمەن ومۆسیقا هەلبژارتی و ئەلکترێکێ و ئەکتەرو نڤیسەرو دەرهێنەر و هاریکارێن کارێ هەڤکاری و زبارێ دکەن، داکو هونەرێ سەر شانۆیێ پێشکێش بکەن، رامان ژێ ئەڤەیە ئەڤ هونەرە یێ سەربەخۆنینە، ویێ تێکەلە دگەل چەند هونەرێن دی، لێ ئەوا کو گەلەك پێدڤی بۆ سەرکەفتنا ڤی هونەری چیرۆکا باش و بژارەیە.

ئەوێ چیرۆکێ بۆ شانویێ دنڤیسیت دڤێت شانۆ چووبیتە دناڤ دل و خوین و میشکێ ویدا، ئەو پەیڤێن ئەو دنڤیسیت پێدڤییە تمام پەیڤێن وان بن یێن ئەو ب ناڤێ وان دئاخڤن، بۆ نموونە ئەگەر ل سەر زمانێ جووتیارەکێ دەڤەرەکا وەلاتێ مە ئاخفت پێدڤییە ئاستێ تێگەهشتن و جۆرێ دەربرینێ و چەواییا هزرکرنێ یا وی جووتیار وەکی یێن جووتیارێن راستەقینەبن. وتشتەکی نەنڤیسیت و نەبێژیت کو وەك ئاخفتنێن وان نەبیت.

ئەڤە ژلایەکی، و ژلایەکێ دیڤە پێدڤییە ئەو نڤیسەر ب تمامی یێ شارەزابیت د دل و دەروون و حەزو ڤیانێن وی خەلکی یێن چیرۆکێ دخوینن یان ل سەر شانۆیێ دبینن، ئەڤە وژبلی پێدڤییە هندێ ئەوی نڤیسەری بیروباوەرو خەیالەکا بەرفرەه هەبیت ودنیا گەلەك

دیتبیت، وخودان گەلەك ئەزموون بیت، وکویر سەحکەتە ژیانێ، ئەگەر یێ وەسابیت ئەڤە ب ساناهی دێ شێت خەلکەکێ زۆر ل دوور چیرۆکا خۆ کۆم کەت، لێ ئەگەر ل ئاستێ پێدڤی بوو، و هەر رۆژەکێ ل سەر وەریسەکی رەقسی ئەڤە خەلك دێ ژ چیرۆکێن وی رەڤن ودویر کەڤن، چونکی ل نك خەلکی نڤیسەر رابەرو پێشەنگە نەك بێ باوەرو بێ بیروبۆچوونە، خەلکی دڤێت نڤیسەر وان بلڤینیت وب بزاڤ بێخیت وشیانان دەربێخیت نەك وان سار بکەت و خوینێ ژ لەشێ وان راوەستینیت، خەلکی دڤێت نڤیسەر یێ ئازا وزیرەك وچاڤ نەترس بیت، وسەرێ خۆ نەچەمینیت ویێ ترسناك وچاڤ شۆر نەبیت، کو ب فیتکەکێ رحا وی بچیت، حەز دکەن نڤیسەر بەری هندێ کو چرایەکی دمێشکێ خەلکیدا هەل بکەت داکو رێکا گەهشتن ب ئارمانجان پێ روون ببیت، ئەوی مێشکێ خۆ روون کربیت، ورێکا خۆ دەستنیشان کربیت.

دنڤیسینا چیرۆکا شانۆیێدا گرنگ ئەو نینە ئەم بەحسێ بابەتەکێ گرنگ و ب بها بکەین، بەلکو گرنگ ئەڤەیە ئەڤ چیرۆکە ل سەر بیرو باوەرێن بنەرەتێن وەسا هاتنە دامەزراندن کو هێزو رووناهیێ بدەتە هەمی لایێن چێرۆکێ ورح و گیانێ بدەتێ، چونکی بێی بیرو باوەرێن موکم چیرۆك دێ یا بێ گیان بیت.. و وەك کەلەخەکێ مرار چ لڤین وکارتێکرنێ ناکەتن.

دیسان ئەگەر بیرو باوەرێن دامەزرێنەرێن شانۆیێ دپووچ ولاواز وئالۆزبن، ئەڤە دێ چیرۆکەکا ئالۆز و بێ مفا و بێ ئاڤاهی پەیدابیت، وخەلك وەك خوێندەڤان و بینەر چ رح و گیانان ژێ وەرناگرن، وسۆز و مێشکێ وان پێ نالڤیت. و دێ کارەکێ پرت و بەلاڤ بێ سوودبیت، چونکی هێڤینێ کارێ سەرکەفتی دشانۆیێدا بیرو باوەرێن بهێزێن چیرۆکێ یە.

پشتی دەست نیشانکرنا بیـرو باوەرێن بنەرەتی ودامەزرێنەر ئەڤجا خشتە وپلان دانان یان شێوەیێ دارشتنێ بۆ دروستکرنا چیرۆکێ دێ هێت، هونەرمەندێ وەسا هەیە رەنگەکێ تۆخ بۆ چیرۆکا خۆ دێ دارێژیت، هندەکێن دی هەنە هەر دمێشکێ خۆدا دێ چیـرۆکێ دارێژن وپاشی ل دەمێ نڤیسینێ دریژیێ پێ ددەن، هونەرمەند ژی هەیە ل دەستپێکێ چ پلانان نادانیت دێ دەمێ نڤیسینێ دانیت، لێ ئەڤ جۆرێ هونەرمەندێن دوماهیێ چیرۆکێ تێکددەن ولاواز دکەن.ئەڤ پلان دانان و دارشتنا چیـرۆکێ دبێژنێ (سیناریۆ)، ودیارە گەلەك جاران تە ئەڤ پەیڤە دپەرتووك یان سینەما یان تەلەفزیۆنێدا خواندییە یان دیتییە، پشتی ئەڤێ ئەڤجا دەست ب نڤیسینێ دهێتە کرن، ونڤیسین ژی نەتشتەکێ وەسا ب سانەهییە، وبەری ڤێگاڤێ مە بەحس کر کا پێدڤییە نڤیسەر یێ چەوابیت، ژبەر کو ئەگەر ئەو مەرج ل نك نەبن دێ نڤیسینا وی هەرفیت .. وخۆناگریت.

ئەوێ چیـرۆکێ بۆ شانۆیێ دنڤیسیت، پێدڤییە رووداڤین ژیانێ وەسان ب ڤەگوهێزیت کانێ چەوا دهێتە رووداڤ، بۆ نموونە ئەگەر بەحسێ هندێ کر کو ژن و مێـرەك ژێك ڤەبوون، نابیت ئێکسەر ب دوو پەیڤان بێژیت و وی دیمەنی ببـریت، چونکی دژیانێدا هندەك تشت دهێنە رویـدان، ئەڤجا دبیتە تورەبوون و تەنگی و نەخۆشی دگەهتە ئاستەکی ئێدی نەشێن دگەلێکدا بژین، ئەڤجا ژێك جۆدا دبن.

تشتەکێ دی یێ گرنگ دنڤیسینا چیـرۆکا شانۆیێدا جۆرێ گفت و گۆ و دان وستاندنا وان کەسایەتیێن کو پاڵە وان و پشکداری چیرۆکێ نە، چونکی هندی جۆرێ دان وستاندن و دیالوکێ گەرمتـرو ب سۆزتربیت دێ چیرۆك سەرکەفتی تربیت،

ئەگەر دان و ستاندن و دیالوك یا خاڤ وبێ هێزو ساربیت دێ چیرۆك سادە وبێ مفا دەرکەڤیت.

ئەڤێن هاتینە بەحس کرن بنچینە و ناڤەرۆکن دچیرۆکا شانۆیێدا ، وب ئەڤێ چەندێ ئەم تێ دگەهین کو هونەرێ شانوگەریێ هونەرەکێ تێکەلە وتنی ئێك هونەرنینە، ئەوێن مژویلی ئەڤی هونەری پێدڤییە هەر ب خۆ حەز شانۆیێ بکەن وشارەزایی دوان هونەراندا هەبیت کو پەیوەندی ب شانۆیێ هەین، ژبلی ئەڤان ژی پێدڤییە خودان بەهرە و دنیا دیتی بیت و تەشیا ژیانێ بادابیت وب تمامی هەست ب هندێ بکەن کا د چ دەوردا دژین وئەو دەورە پێدڤێ ب چ هەیە وچ ئارمانج هەیە.

راڤەکرنا پەیڤان

زبارە : کارێ ب پێکڤە.

وێنەکێش : ئەوێن وێنەیان چێددکەن.

پـلان : نـەخـشـە.

دیالوك : دان و ستاندن دناڤ بەرا دوو کەساندا.

پرت و بەلاڤ : ب وێ واتایێ هاتییە بێ مفا.

گفت و گــۆ : ئاخفتنا دگەلێکدا ، دان وستاندن.

ئەکــتــەر : ئەڤێن ب کارێ زارڤەکرنێ رادبن.

دان و ستاندن :

١ – ناڤێ وان بنڤیسە یێن پشکداریێ دکەن دزبارا کارێ شانۆگەریێدا؟

٢ – پێدڤییە چ سیفەت و سالۆخەت ل نك نڤیسەرێ چیرۆکا شانۆیێ هەبن؟ وپێدڤییە چیرۆکا شانۆ یا چەوابیت؟

٣ – ئەو مەرجێن د هونەرێ شانۆگەریێدا چنە؟

٤ – ئەرێ دکوردەواریێدا نموونەیەکا چیرۆکا شانۆیێ هەیە؟ ناڤێن هندەك ژوان چیــرۆك و نڤیسەریێن وان بیــژە.

نامق کەمال

ئەڤ هۆزانڤانێ نیشتمان پەروەرێ ب ناڤ و دەنگێ تورك، ل مەها کانوونا ئێکێ ژ سالا (١٨٤٠)یدا ل باژێرێ (تیکرداخ) ژدایك بوویە، ژخێزانەکا نە گەلەك زەنگین و نە گەلەك هەژار بوو، باپیری وی دڤی باژێریدا فەرمانبەر بوو، دەمێ نامق کەمال بوویە هەشت سالا دایکاوی وەغەر کر، ئەڤجا ما ل نك باپیرێ خۆ، چونکی بابێ وی (مستەفا عاسم بەگ) ل ئەستەنبۆلا پایتەخت مژویلی لێگەریانا کاری بوو.

دەمێ بوویە دەه سالا، باپیرێ وی ئەو برە پایتەختی و ل وێرێ ئاکنجی بوون، وچوو قوتابخانەیا (روشدیە)، ل وێ قوتابخانەیێ زیرەکی و بەهرەیا نامقی دەرکەڤت، ب تایبەتی شیانێن مەزن هەبوونە د ژبەرکرنا هۆزانێدا، هییێ خۆدابوو خواندنێ، و نڤیسینێن ئەدەبی گەلەك دخواندن.دگەل باپیرێ خۆ چوویە گەلەك جهان وەك (فارس)و (سۆفیا)، ب تایبەت ل سۆفیا هەمی دەمێ خۆ یێ بێ کاریێ ب خواندێ بریە سەری، دڤی تەمەنی دا نێزیکی بیست هزار هۆزانان ژبەر کربوون،ئەڤە ژبلی کو فێری زمانێ بولغاری و فارسی و عەرەبی ژی بوو، ل سالا (١٨٥٧)ێ ڤەگەریانە ئەستەنبۆلێ، چ پێ نەچوو باپیرێ وی وەغەرکر، ئینا هاتە نك بابێ خۆ کو یێ بچویك دەست ڤەکری بوو، و پارە ل نامقی خەرج دکرن و چ کێماسی لێ نەهێلان، پشتی ماوەیەکی ل دەزگایەکێ تایبەت سەر ب وەزارەتا دەرڤەیا دەولەتا عوسمانیدا بوو وەرگێر.

دڤی تەمەنیدا پەیوەندی دگەل هۆزانڤانێن هەڤچەرخێن خۆ پەیداکرن. وگەلەك جاران دگەل وان ڕوینشت و مفا ژێ وەردگرت،ب تایبەتی دگەل ئیبراهیم شناسی سەرنڤیسەرێ ڕۆژنامەیا (تەسویری ئەفکار) گەلەك تێکەلی دکر، چ دەمێ هۆسا پێ نە چوو ئەڤ هۆزانڤانێ ژێهاتی فێری زمانێ فەرەنسی ژی بوو، دەست ب خواندنا ئەدەبێ فەرەنسی کر، دەرگەهێ ئەدەب و شارستانیەتا ئوروپی بۆ هاتە ڤەکرن، وشارەزایێ گەلەك تشتان بوو، وئەڤێ شارەزایێ کارتێکرن ل سەر کریە، وئەڤ چەندە دبەرهەمێن ویدا دیارە.

نامق کەمالی گەلەك خەمێن هندێ دخوارن کو مللەتێ وی یێ پاشکەفتی، یێ ل بن دەستێ سولتانەکێ زۆر دار دنالیت، وگەلەك یێ ب جەرگ و چاڤ نەترس بوو، حەز ژ خۆ مەزنکرنێ نەدکر، ژبلی خزمەتکرنا بیرو باوەرێن خۆیێن نوی هزر د چ دا نەدکر، چونکە د وێ باوەرێ دا بوو کو ب بەلاڤبوونا وان بیرو باوەران مللەت دێ رزگار بیت، ئەڤ هۆزانڤانە دناڤ هۆزانڤانێن هەڤاڵ و برادەرێن خۆ ب (فیدائی کەمال) دهاتە ناڤکرن، دەمی مامۆستایێ وی ئیبراهیم شناسی بۆ ماوەیەکی چوویە ئوروپا کەسەك نەدیت ل جهێ وی بروینیت ژبلی نامق کەمالی، وب ڤی ڕەنگی ئەڤ هۆزانڤانی ژێهاتی د ژیێ بیست و پێنج سالیێدا بوو سەرنڤیسەرێ ب ناڤ ودەنگترین ڕۆژنامە ئەدەبی و کۆمەلایەتی ل وی سەردەمی ل ئەستەنبوڵ.

ئەو نڤیسینێن نامق کەمالی بەلاڤ دکرن ب دلێ میری نەبوون، وژبەر هندێ حەزکرن وی دوور بێخن و بهنێرنە (ئەرز ڕووم)ێ، دەمی نامقی ئەڤ چەندە

زانی چوو ئوروپا، وسێ سالاًن ل فەرەنسا ما ، و مژویلی خواندنێ بوو، دگەل شورشگێرێن دوور ئێخستیێن عوسمانیان کو ل فەرەنسا بوون پەیوەندی پەیداکرن، ئەڤجا چوو لەندەن ول وێرێ دگەل هەڤاڵەکێ خۆ رۆژنامەیەك ب ناڤێ (حوریەت) بەلاڤ کر، و ل سالا (١٨٧٠ز)ێ دا ڤەگەریا ئەستەنبۆلێ وەدست ب نڤیسینێ کر، دیسان میر ژێ ترسیاڤە.

نامق کەمالی باوەری هەبوو کو (شانۆ قوتابخانەیا گەلانە)، ژبەر هندێ دەست ب نڤیسینا شانۆگەریێ کر، چیرۆکا (وەتەن یا سیلیستر) کو چیرۆکەکا شانۆیێ یە ل سالا (١٨٧٣ز)یدا دانا بوو کو بۆ (ماگۆسە) یا قوبرسێ دوور ئێخست بوو، ول وێرێ سیە و هەشت هەیڤان د زیندانێدا ما، وهەر ل وێرێ گەلەك شاکارە بەرهەمێن خۆ نڤیسین.

دەمێ پاشا کەفتی، ئەڤە ژی دگەل دوور ئێخستیێن نیشتمان پەروەرێن دیدا ڤەگەریایە، دیسان دەست ب چالاکییان کر، لەوا جارەکا دی هاتە دوور ئێخستن بۆ دوورگەها (میردیلی)، ئەڤجا هاتە هنارتن بۆ (رۆدۆس)، وژ وێرێ ژی بۆ دروگەها (ساکز) کو بەری هینگێ نەخۆش ببوو، پیچ پیچە نەخۆشییا وی زێدە بوو هەتا کو ل دووێ کانوونا ئێکێ ژ سالاً (١٨٨٢ز) ێ وەغەرکری ول دویڤ وەسیەتا وی ل (بۆلایر) هاتە ڤەشارتن. بەلێ هۆزانڤانەکی وەغەرکر کو هەردەم بۆ مللەتی دلێ وی خۆ دڤوتا، و نەدزانی رەڤین و ترس چنە!

ئەڤەژی نموونەیەکا هەڵبەستێن وی یە

ئای سەربەستی چەند ڕزاوەیت

کاتێک وەک خۆر هەڵدێیت لە دەم ئاسۆوە

تا دەتوانی دڵمان خۆش کە، بەخیل مەبە بەرامبەرمان

لە بەر چاومان بزر مەبە، خۆتمان لێمە شارەوە

ئەی سەربەستی، هیوای دوا ڕۆژ، خۆشەویستی گیان و دڵ

تۆ کە دنیا ڕزگار دەکەیت لە دیلێتی و ترس و سڵ

ئەی سەربەستی تۆ بەدەستی، دەسەڵاتت بە جیهاندا بڵاوبکە

ڕاپەڕە ئەی شێری بریندار سەربەستی

وا سەگەلی زۆردار لە دەریای زۆڵم و زۆردا مەلە دەکەن!

ڕاڤەکرنا پەیڤان

خــۆر : ڕۆژ.

بەخیل : قەلس.

بزر : بەرزە – هندابووی.

لێمەشارەوە : خۆ ل مە نە ڤەشێرە.

ڕاپەڕە : ڕابە ، (ڕاپەڕینی بکە).

دوورگەھ : گــزیــرتــە.

دان و ستاندن:

١- چەوا نامق کەمال بوو خودانێ هزرو بیـرەکا نوی؟

٢- ئەو سەردەمێ نامق کەمالی زمانێ بولغاری و فەرەنسی فێر بووی، هەڵبەستا تورکی ب سەر چ شێواز دهاتە ڤەهاندن؟

٣- ئەرێ فێـربوونا عەرەبی و فارسیێ بۆ تێگەهشتنا هەڵبەستا تورکی هند یا پێدڤی بوو؟ بۆچی؟

٤- چەوا دێ شێێ سەڵمینی کو نامق کەمال نیشتمان پەروەرەکێ چاڤ نەترس بوو.

٥- میناندنا سەربەستیێ ب شێـرێ بریندار و زۆردارییێ ب سەی ل نك تە چەوایە؟

٦- مەبەستا ئەڤێ دێرێ روون بکە:

ئەی سەربەستی، هیوای دوا رۆژا، خۆشەویستی گیان و دڵ

تۆ ی کە دنیا رزگار دەکەیت لە دیلێتی و ترس و سڵ

٧- ئەڤێ هەڵبەستێ بکە پەخشان ب مەرجەکی ژ حەفت ریزان کێمـتر نەبیت:

ئای سەربەستی چەند رزاوەیت

کاتێك وەك خۆر هەڵدێیت لە دەم ئاسۆوە

لەدیلێتی ئازاد دەبین دەکەینە دوای عەشقی تۆوە.

هــــەژاری

ئەگەر بێین کۆڕێ باوەری پێکرنا ئایینی بکەینە تشتەکێ هۆسا کو ل هەر تشتەکێ دژێ وی دیاربکەین، داکو هەڤبەرکرن ب سانەهی لێ بهێت، هەروەك چەوا سەرێ (سار) وسەرێ (گەرم) د بیاڤێ کارەبێدا ل بەرامبەری ئێك و دوو دراوەستیاینە و دوو تشتێن نەگونجاینە، هەروەسان پێدڤییە ل دویڤ ئەڤێ فەرموودەیا پێغەمبەری بیت کو دبێژیت:

چ نەمایە هەژاری ببیتە بێ باوەری، موسلمانەتی و هەژارێ بکەینە دوو دیاردەیێن دگەل ئێك نەگونجاو و ئێك نەگرتی.

هەر دیسان عەلیێ کورێ ئەبو تالبی دبێژیت (لو کان الفقر رجلا لقتلته) رامانا وێ (ئەگەر هەژاری زەلامەك با، دا کوژم) ئانکو ئەگەر هەژاری کەسەك یان گیانلبەرەك با یان هەبوونەکا هەست پێکری هەبا دا وی کوژم، داکو خەلك ژێ قورتال ببا.

ئەگەر سەحەینە ئەوان نڤیسینان و وان ئاخفتنێن ئایینان باوەری پێ هەین. ب دریژاهییا هەزاران سالان دێ بینین پیاوێن مەزن و خودان ژیر و رابەر و خێرخواز و پێشەنگ و پێشرەوێن وان هەردەم دژی هەژاریێ ئاخڤتینە، وهەولدانە هەژاریێ بن بر بکەن، هەردیسان ب هەمان هەلویست ب دریژاهییا میژوویێ، مرۆڤی چەند ریبازێن ژیانێ ئافراندینە و دانایە، هەمی ب ئاشکەرا دیمەنێ دوژمنکاریێ دگەل هەژاریێ و هۆکارێن وێ، وهەولدانا ئامادەکرنا ژیانەکا بەختەوەر کرییە.

برساتی دوژمنێ توخمێ مرۆڤییە، وتێر بوون ژی دوستێ وی یە، وهەمی دەمان خودان ســـــالوخەتێت بلـــند و مرۆڤێن چاك و و خودێ نیاس حەزکرینە هەمی کـــەس دتێربن، وهـــەمی

کەس دبێ کێماس بن، ئەڤە هیڤی و خواستنا کەڤنا هەر ئادەمیزادەکییە هەر ژ دەسپیکا هەبوونێدا ، ئەڤ هیڤییا مەردانە ژلایێ گەلەك پیاوێن خودان ژیر و فەیلەسۆف و چاکسازان ب دلپاکی هاتییە گوتن، گەلەك حەز هەبووینە و ژپێخەمەت ڤێ حەز و هیڤیێن کارکرینە کو بەرف ئاڤاکرنا کۆمەلەکێ بچن هەژاری تێدا نەبیت ... ئاخەکێ پەیدا بکەن نالینا هەژاران تێدا نەهێتە گوھ لێ بوون، لێ کانێ ئەڤ خەون وهیڤییا مەزن؟ کانێ ئەڤ وەلاّت و ئەڤ ئاخا هۆسا؟ چەوا هەژاری وبرساتی و نەبوونی نامینیت؟ چەوا کۆمەلگەهێن مرۆڤان دێ وەلێ هێن کو (کاسەی پر ئاشتی مالْ بێت)، ئەو مرۆڤ وەسان بژین کو کەسەك کەسەکێ ژێر دەست نەکەت و هەمی وەك برا پێکڤە بژین.

ئەڤ مرۆڤە برابن، ژیان بۆ هەمیان وەك ئێك بیت، کەسەك بۆ بەرژەوەندیێن خۆ یێن تایبەت بەرژەوەندیێن کەسەکێ دی تێك نەدەت، و رێکا قامچی و زنجیرو قەید و زۆرداریێ و فندو فێلان نەگریت، وب مالێ خۆ تێرنەبیت، ئەڤجا دەست دریژیێ ل سەر مافێن دەوروبەریێن خۆ بکەت و رەنجا دەستێن وان ژی ئەو بخۆت.

هزاران فەیلەسوف ودانەر و زانا ب کۆڤانا ڤێ کۆمەلاْ بەختەوەر سەریێن خۆیێن دانایین، وهەمی هەولْ وخەباتا وان بۆ وێ چەندێ بوویە کو کۆمەلەکا بەختەوەر ئاڤاکەن، چەوا هەژاریێ نەهێلین؟ چەوا زولْم و زۆرداریێ ژناڤ ببەن؟ چەوا تراری پر بکەن و ئاشتییێ بێخنە دناڤ مالێ ولاْتی و د جیهانێدا و خەلکی هەمی بکەنە برا؟

خەیالا وان یا جوان گەلەك جوانی خەملاندییە، گەلەك هزرو بیریێن سەیر و ئنتیکە کریینە، گەلەك داخواز ژ ستەمکاران کرینە کو دەستی ژ زۆلم و زۆرداریا خۆ هەلبگرن، وقامچی بهاڤێژن، وزنجیرێ بشکێنن وخوینێ نەمێژن.

لێ ئەڤ خەون و هیڤی و داخوازانە هەر چەندە تشتەکێ مەردانە و پری سۆز بوون، لێ رێکا راستەڤینە ژبۆ بنبرکرن و ژناڤ برنا هەژاریێ و تەپەسەریێ نەبوو، زانستێ نوی هەر ل سەدەیا نوێزدێ ئەڤ رێکە ب ئاشکەرایی دەست نیشان کر.

بۆ هندێ زۆردار زۆردارییێ نەکەت، رەنجخۆر رەنجاخەلکی نەخوێت وخوینێ نەمێژیت، ئەوان چەك و هۆکاران ژێ بستینن کو ب سەر پتریا زەحمەتکێشان زالێ کرین، ئەو ژی رێکا بەرهەم ئینانێیە. ژکێسنی بۆ تراکتورێ، ژ ماکینان بۆ کارگەهێن مەزن، پێدڤییە ملکێ هەمی خەلکی بیت، ملکێ ئەوان بیت یێن کو تێدا کار دکەن، بەرهەمی پێ درست دکەن، دەمێ زەڤی دهێتە کێلان بۆ هەمیان بیت، کارگەه بۆ هەمی کرێکاران کاربکەتن، وملکێ تاکە کەسی نەبیت، بەلکو ملکێ هەر بەرهەم هێنەرەکی بیت، کا چەوا پێکڤە کاردکەن.. پێکڤە ژی بخۆن.

ئەڤجارە هیڤییا کۆمەلێ بەختەوەر خەون نەبوو، هزرکرنەك بوو ل تشتەکێ راستەڤینە یێ وەسا کو ب دەستڤەبهێت، وب رەنج وماندوو بوون وخەبات و فیداکاری و زەحمەتکێشانا خۆ شیان پەیدابکەن.

ئیشتراکیەت شیا وێ خەون و هزرکرنێ بکەتە دێ نیشاندەر و رژێم و پەیرەو ژبۆ بەرهەم ئینانێ وژیانا ب پێکڤە .. وبۆ نەخشە ل جیهانی هەمیێ. سەرمایەداری وەك تاکە زەلامەکی بوو ژ ئەگەرێ ژێ ستاندنا بەرهەمێ خەلکی ل سەر هاتە دوورئێخستن وهاتە کوشتن.

هۆکارێن بەرهەم ئینانێ ملکێ هەمیانە، کارکرن ب پێکڤە، بەرهەم خوارن

بۆ هەمی کارکەرانە، سیخوڕ و بازرگان و کەنکەنێن قورەیشییان ئەگەرێ هەژاریيا خەلکی بوون، لەوا ل وی سەردەمی هەژاری دگەل کوفرو خودێ نەنیاسیێ ل بەرامبەری ئێك دانایە، ودیەکسانن. ل ڤی سەردەمی ژی سەرمایەداری خوێنمێژە، ملیۆنان، بەلکو سەدان ملیۆن هەژار ئەڤرۆ ل جیهانێ هەنە و ئەڤە ژ کوفرو و خودێ نەنیاسیێ گەلەك مەزنترە، وهەژی هندێ یە هەمی خەلك و وهەمی دەسهەلات کاربکەن کو ڤێ هەژاریێ بنبربکەن وکۆمەلگەهێن بەختەوەر پەیدا بکەن.

دان وستاندن:

١- بۆچی هەژاری دبیتە ئەگەرێ بێ باوەریێ؟

٢- ئەو ئایەت و فەرموودەیێن دەربارەی هەژاریێ هاتینە گوتن چنە؟

٣- گیژ رژێم هەژاریێ ژبن دبەت؟

٤- ب چ رێك هەژاریێ دناڤ وەلاتیدا ناهێلێن؟

٥- جیاوازی دناڤبەرا رژێما ئیشتراکی و سەرمایەداری چییە؟

ئەز دزانم ئاڤ ل سەر چ ڕادچیت بەلێ نابێژم

مرۆڤەکی ژ کوڕێ خۆە پرسی ئەرێ لاوێ من تە چەند دۆست هەنە؟

کوڕی گۆت: بابۆ من گەلەك هەنە، بابێ گۆت چەندن؟ کوڕی گۆت: بێ هژمارن. بابێ گۆت: کوڕێ من ئەز وەلێ هزر دکم دۆستێن تەیێن بەرویکێنە هندی بەرویکاتە تژییە دۆستێن تە پڕن، بەلێ گاڤا بەرویکاتە ڤالا بوو تۆ بێ دۆستی، چونکی بابێ تە د هەمی ژیێ خوەدا دۆست ونیڤ ژ خوەراگرتنە تە چەوا کاریە هند دۆستابگری؟ من بجەربینن، کوڕی گۆت: ل سەر چاڤێن من هەر چ دۆستێ ئەز بێژمێ کا جانێ خۆە بدە من نابێژت نە ما من هند قەنجی و چاکی ب وانراکرینە؟! بابێ گۆت: لاوێ من دۆستێن تەیێن خوارنێنە وپێ گوتییە: (هەڤالێ پاری ناچت هاری) دەڕابە ئیشەڤ یەك ویەك هەرە ل دەرێ مالاْ وان دۆستا بێژێ:

پاشا وێ من کەرب گرتی بیبیە وێ من بخەنقینیت هەما بەس ئیشەڤ من بجەوینە، کا بەرسڤا وان وێ ببت چی؟ کوڕ رابوو چوو دۆستێن خۆ کت کت سەح کرن، حەچیا چوو ل دەرێ مالێ گوتێ ئەز رەڤیێ پاشێمە وێ من بخەنقینت بەس ئیشەڤ من بجەوینە، بەرسڤا تەڤایی یەك گوتن:

ئەڤ بارەك گرانە ئەز نکارم پاشیێ ژخۆەرەبکم دوژمن کوڕ زڤری هات مال، بابێ گۆت: ها ..... دۆستێن تە بێن چی؟ کوڕی گۆت: هەمی وەك گوتنا تە دەرکەتن، بەس هەڤالێن بەرویکێنە. بابێ گۆت: دەرابە ئەمێ ڤێجا نیڤ دۆستێ من بجەربینن، رابوو بەرانەك ئانین سەر ژێ کرن ناڤ دار بەستێدا پێچان، بابێ

گۆتە کوڕی دەرابە هەرە مالا فلان کەسێ - نیف دۆستێ بابێ - بێژە بابێ من گۆتییە بلا بگەهیت مالا مە پچەك کارێ وی هەیە، کوڕ رابی وی نیف شەڤێ چوو دەرگەهێ نیف دۆستێ بابێ خۆە قوتا، مێـرك ژ خەو رابوو هات ل بەردەری و ژێ پرسی تەخێـربیت برازا؟! کوڕی گۆت: مام بابێ من گوتییە بلا بگەهیت مالا مە کارەك وی هەیە، دۆستی گۆت: ل سەر چاڤا نهۆ ئەزێ بێم، چوو جلێن خۆە گوهورین وبلەز قەستا مالا بابێ کوڕکی کرن، هەتا گهان وێ، مێـرك پرسیار ژ بابێ کوڕکی کر: تەخێربیت ڤی نیف شەڤی؟! بابێ گۆت: خێـرە! ئەڤ داربەستا هە یا کوڕێ پاشێیە، کوڕێ من وێ کوشتی کا ئەم چ ژێ بکین؟ پشتی هزرێن خۆە کرین دۆستی گۆت: من رێك دیت، ئاشێ گوند سەکنیە ئەمێ رابین هەرین جۆوا ئاشی بکولن تەرمێ خۆە تێدا ڤەشێـرین ودیسا وەك بەرێ لێ بکین سبەهی ئاشڤان وێ ئاڤێ بەردت سەر ئاشی، کی دزانت کو تشتەك ل بن جۆوا ئاشیدا هەیە؟ رابوون چوون وێ نیف شەڤێ جۆ کۆلان و داربەستا خوە تێدا بن ئاخ کرن و جۆ وەکی بەرێ لێ کرن و هەریەك ڤەگەریا مالا خۆە، بابێ رۆژا پاشی گۆت کوڕێ خۆە: دەرابە هەرە دکانا نیف دۆستێ من یێ شڤێدی، بێژێ بابێ من گۆتیە: بلا تۆبەك قوماشێ تازە و گران بها ژمن را رێکت، کوڕ چوو تۆبەك قوماشێ وەك بابێ وی گۆتی ئانی، باب رابوو ئەو تۆپێ قوماشی زیڤار زیڤارکر خستە د جوالەکیدا گوتە کوڕێ خۆە دەرابە ڤی جوالی ببە ل بەر دەرێ دکانا وی ڤالە بکەو هنەك جڤینان بدێ و بەرێ خۆە بدێ کا دێ چ بێژیت؟ کوڕ رابی وەك بابێ گوتی کر، نیف دۆستی بەرێ خوە دایێ وسەرێ خوە هەژاند

گوت: دێ هەرە مام بەنی (ئەز دزانم ئاڤ دسەر چ را دچت بەلێ ئەز نابێژم) کور ڤەگەریا مال گۆت: ها..... تە چاوا نیڤ دۆستێ من دیت وچی ل تە ڤەگەراند؟ کوری گوت: من ڤەگەراند و گۆت:

(ئەز دزانم ئاڤ دسەر چ را دچت بەلێ ئەز نابێژم) بابێ گۆت کورێ من تەزانی چ گۆت؟ کوری گۆت: نە. بابێ گۆت: ئەز دزانم ئاڤ دسەر تەرمێ کورێ پاشێ را دچت بەلێ ئەز نابێژم ڤێجا گەرەکە دناڤبەرا دۆستاندا هۆلێ بێت، نەخاسم دۆستێ بابێ مرۆڤی، چونکی هاتییە گۆتن (دۆستاهیا دۆستێ خۆە بەردە، بەلێ دۆستاهیا دۆستێ بابێ خۆە بەرنەدە). هەر دەمێ مللەت هەمی پێکڤە بن دۆست و هەڤاڵ بێگومانە وێ خۆەشی و شادی ژ تەڤارەبت.

ئەگەر نەهنەك وێ پێ بمرن و هندەك وێ ژێرە بمرن.

(مەلا مەحمودێ دێرشەوی ، مشتاخا چیا ژ گوتنێن پێشیا – بەغدا)

ڕاڤەکرنا پەیڤان

وەلێ هزر دکەم : وەسا هزر دکەم.

تە چاوا کاریە : تۆ چەوا شیایە.

ئیشەڤ : ئەڤ شەڤە.

بیە وێ : دڤێت.

ئەز رەڤیێ پاشێمە : ئەز فیـراریێ پاشای مە.

بخەنقینت : ب خەندقینیت.

بەرسڤا تەڤا : بەرسڤا هەمیان.

ئەز نکارم : ئەز نەشێم.

جلێن خوە : جلکێن خوێ.

حەتا گهان وێ : هەتا گەهشتنە وێرێ.

سەکنیە : راوستیایە.

ئـــانـــی : ئـیـــنـــا.

زیڤار زیڤار کر : پارچە پارچە کـــر.

هنەك جڤینان بدێ : هندەك ئاخفتنا بێـژێ.

ژتە ڤارەبت : بوْ هەمیان دبیت.

ژیانا کۆچەری

دگەل هندێ کو مرۆڤی ژیانا جڤاکی گوهۆڕی و بۆ پێشڤە پێنگاڤ هاڤێتین ژیانا ئابووری ژی بەرەف چاندن و هەتا ڕادەکی ژی پیشە سازیێ چوو، بەلێ دەست ژ ژیانا خۆ یا بخودانکرنا تەرش و کەوالی و چەراندنا وان بەرنەدا.

ئەڤە بۆ دەمەکی ماو هەتا دناڤ گوند و ئاڤەدانیا ژی هەتا نوکە ژیانا بخودانکرنا تەرش و کەوالی مایە، پشتی شۆرەشا پیشەسازی هەمی جیهان گرتی و کارو باریێ جڤاکی ژی دگەلدا هاتییە گوهۆڕین، هەتا چاندن ژی بۆ جۆرەکی دی و بەرەف پێشکەفتن و بکارئینانا مەکینا چوو ل گەلەك جهان بخودانکرنا تەرش و کەوالی ڕەوشەکا نوی گرت و کۆمەڵ و جھ و بخودانکرنا تەرش و کەوالی پەیدا بوو. دگەل ڤێ چەندێ ول هندەك جهێن جیهانێ ب تایبەتی ل دەڤەرا ڕۆژهەلاتدا، ژیانا بخودانکرنا تەرش و کەوالی ل سەر شێوەیێ خۆیێ کەڤن ما. ژبەر هندی دێ بینین، ئەوێن مژویلی ڤێ، دەست ژ ژیانا کۆچەری و کۆچەراتیا خۆ بەرنەدایە: ژبەر وێ چەندێ دێ بینین کو ل گەلەك جهێن وەلاتێ مەل عیراقێ ب گشتی ول کوردستانێ ب تایبەتی، ئەو ژیانا هەتا نوکە بەلاڤەو هەیە، ئەو ژی پێکهاتییە ژ وێ کو هۆز پێکڤە ل جهەکێ تایبەت مالێن خۆ ل نێزیکی ئاڤ و چەروانیا ددانن و،ل بن ڕەشمالاندا کو ژ بەندکێن موی هاتینە دروست کرن دژین و تەرش و کەوال و گارەشێ خۆ ل وی جهی بخودان دکەن و دچەرینن، ئەڤەژی لدویڤ وەرزییە، ل زڤستانێ دچنە دەشتێ ول هاڤینێ

بەرەۆ ژووری دبەن بۆ زۆزانان کو چەروانی لێ هەنە. ئەوا ژ هەژی گوتنێیە مشەختبوونا هۆزێن کوردان چنکو ل دەڤەرێن چیاییەنە، مشەختبوونا (ستوین)یە ژخوارێ بۆ سەرییە. بەلێ مشەختبوونا وان هۆزێن ل دەشت و بیابانێ دژین و لڤین و مشختبوونا وان (بازنە)ییە. ئانکو ل دەوروبەرێن خۆ بۆ چەروانیان، دگەل هندێ کو ژیانا کۆچەری و هاتن و چوونا وان بێ نەخۆشی وبێ ئەرك وماندیبوون نینە، بەلێ هەکە سالێ یا خۆش بیت وبهارا وێ یا تەرو ب کەسکاتی بیت، هەمی نەخۆشیان ژبیر دکەن. هۆزێن کۆچەران ل سەر بەرهەمێ تەرش و کەوالی و گارەشی دژین. بەلێ هندەك ژوان دەمێ ل زڤستانێ دهێنە دەشتێ چ دناڤ گوندیدابن یان ل بن رەشمالاندا دگەل کاروبارێن دی یێن خۆ چاندنەکا کێم دکەن. گیانەوەرێن ڤان هۆزان تنێ پەزو بزنەو گارەشەکێ کێم ژی هەیە، مال وکەل و پەلێن وان دسڤکن و ب دەوارێن خۆ ڤەدگوهێزن، لدویڤ چەروانیان ول سەرێ بهارێ بۆ زاۆزانان دبەن و تەرش و کەوالێ خۆ ل وێرێ دچەرینن وتێر دکەن. ل پاییزێ بەرەف خوارێ، بۆ دەشتێ دبەن و ب وی بەرهەم و خێرا ژ تەرش و کەوالێ وان ب دەست کەفتی، ژ نیڤشك و روین و پەنیری، موی و هریێ ، هەر چەندە ژیانا کۆچەری و کوچەراتیێ بەرەف کێم بوونێیە و پتریا هۆزان ئاکنجیبووینە یان نێزیکە دێ ئاکنجی بن، بەلێ هێشتا پشکەکا کێم ماینە وەك هندەك ئویجاخێن جافان.

ئەوا ژ هەژی گوتنێ ئەوە قێ دووماهیێ میـری و کاربەدەستان لبەرە وان هۆزو ئویجاخا ئاکنجی بکەن کو هێشتا ب شێوەیێ کۆچەری ماینە، ب تایبەتی هۆزێن عەرەب ل دەڤەرێن ناڤەراست و رۆژ ئاڤا وەلاتی، ئەو ژی ب دروست کرنا خانیان و قوتابخانە و بنگەهێن ساخلەمیێ و کولانا بیـرێن ئاڤی وریێکخستنا ریێك و جهێ چاندنێ.

رەوشا جڤاکی دناڤ هۆزێن کۆچەراندا لدویڤ رەوشا ژیانا وان ل سەر بنیاتێ هۆزایەتیێیە، ئەو ژی ئەوە کو هەر ئێك ب هۆزا خۆ دهێتە پاراستن، ئانکو هەمی ئێکن ژبو پاراستنا خۆ و تەرش و کەوالێ خۆ، ژبلی هندێ کو هەر هۆزەکێ سەرۆکێ خۆ هەیە، کو ئەو ژی بەرەباب بۆ بەرەبابی بۆ مایە، ژبلی وێ کو هەر ئازایەتی وچەلەنگی رۆڵەك هەیە بۆ وی سەرۆکی و سەرۆکێ هۆزێ دەسهەلاتەکا تمام هەیە بۆ بریڤەبرنا کاروبارێ هۆزا خۆ ژ هەمی لایەکیڤە. ژبلی هندێ کو جڤاتەکا تایبەت ژ رهسپی و ماقویلێن هۆزێ هاریکاریا وی دکەن دکاروبارێن هۆزێدا، ب ریێکا نیشادان و پێشکێش کرنا شیـرەتان.

ڕاڤەکرنا پەیڤان

تەرش و کەوال : بـزن و مـیـھ.

گـارەش : چـێـل و گـا.

ڕەشـمـاڵ : کوین ، کو ژ بەندکێن موی دهێتە چێکرن.

زۆزان : کـوێـسـتـان.

هـۆز : عـەشـیـرەت.

دان و ستاندن :

١- هۆزا کۆچەرا ل هاڤینێ مالێن خۆ ل کیـرێ ددانن؟

٢- کۆچەر ب چ دژین؟

٣- ئەرێ دروستە کو ژیانا کۆچەراتیێ نەمینیت؟

٤- ناڤێ وان هۆزا بێـژە کو هەتا نوکە ل کوردستانێ دمشەختبوونێ دانە؟

٥- وەسفا دیمەنێ ڕەشمالەکا مالەکا کوردەکی بکە کو ل بهارێ مالاً خو دانایە بنـارێ چیایەکی؟

قازی محەمەدێ پێشەوا و کۆمارا کوردستانێ

(قازی محەمەد کورێ عەلی کورێ میرزا قاسم)ە، ل سالا (١٩٠١) ل باژێرێ مهاباد (سابلاخ) ژدایك بوویە، ژبنەمالەکا ئایینیا بناۆ و دەنگە، هەمی زانستێن ئایینی یێن سەردەمێ خۆ تمام کرینە و گەلەك پەرتووکێن بیانی خواندینە، ژبلی زمانێ فارسی زمانێ روسی وئینگلیزی و عەرەبی ب نڤیسین و خواندنێ دزانین، جارا ئێکێ دەمێ قوتابخانە هاتییە ڤەکرن، (قازی محەمەد) بوو سەرۆکێ (اداره المعارف) ل وێ دەڤەرێ، بێی کو هاریکاریێ و موچەی ژمیری وەربگریت، هەردەم خەلك پالدانە خواندن و خوێندەواریێ، پشتەڤانێ هەژارو جوتیارو رێنجبەران بوو، هەستێ نیشتمان پەروەریێ و دیموکراسی خوازی کار ل بیرو باوەرو رێبازا ژیانا وی کرییە.

سالا (١٩٣٨) دەمێ قازی عەلی بابێ وی چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ، قازی محەمەد دبیتە قازیێ مهاباد، ل سالێن شەرێ دووێ یێ جیهانێ (١٩٣٩ – ١٩٤٥) دەولەتا شاهاتیێ ل ئیرانێ بهێزدبیت، دەسهەلاتداریا وی ل گەلەك دەڤەرێن ژێردەستێ وی نەما، هەر د وان سالاندا لەشکرێ ئێکەتیا سۆڤیەت پشکەکا ئاخا ئیرانێ داگیر دکەت، ئەڤ سەروبەرە ژلایەکی، و ژلایەکێ دیڤە گەشبوون وبلند بوونا هەستێ کوردایەتیێ ل کوردستانا رۆژ هەلات، بو ئەگەرێ دامەزراندنا رێکخراوەکا نیشتمانیا رزگاریخواز ب ناڤێ (کۆمەلەی ژیانەوەی کوردستان) (ژ ، ك) سالا (١٩٤٢) ل مهاباد، ئەڤێ کۆمەلێ گۆڤارا (نیشتمان) کرە زمانحالێ خۆ، ل وی سەردەمی گۆڤارا

(نیشتمان) رۆڵەکی گرنگ دیت دهشیارکرنا خەلکێ دەڤەرێ و ئاراستەکرنا وان بۆ کارێ ریکخراوەیێ و نیشتمانیێ.

هەر کۆمەلا (ژ . ك) بوویە ئەگەرێ دامەزراندنا (پارتی دیموکراتی کوردستان – ١٩٤٥). ل (٢٢ یی کانونینا دووێ ١٩٤٦) کۆمارا کوردستان ل مهابادێ هاتە دامەزراندن و قازی محەمەد بوو سەرۆکێ کۆمارێ و دگەل سروودا (ئەی رەقیب) ل مەیدانا چوار چرا (ئالایێ کوردستانی)ێ هاتە بلند کرن، پشتی چەند رۆژەکا دەستەکا وەزیران ژ سێزدە کەسان هاتە دیارکرن. هەر چەندە کۆمارا مهاباد یازدە هەیڤ ژتەمەنێ پر شانازی برە سەری، بەلێ د وی دەمێ کورتدا وەرارەك کەتە دەڤەرا ژێر دەسهەلاتداریا کۆمارا کوردستانێ ژلایێ ئابووری و کۆمەلایەتیڤە.

گرنگیەکا مەزن ب زمان و ئەدەبێ کـــوردی هاتە دان و ژمـــارەك ژ رۆژنامە و گـــوڤارێن شـــیاندار دەرکەفتن وبوونە ناڤەکێ دیار دکاروانێ رۆژنامەگەریا کوردیدا، ژوان: (رۆژناما کوردستان ، گۆڤارا هەلاڵە ، گۆڤارا هاواری نیشتمان ، گۆڤارا گروگاڵی منداڵانی کورد)، هەروەسا هێـزا لەشکـرێ کۆمارێ هاتە دامەزراندن، بزاڤا شانۆگەریێ چالاکی ب خۆڤەدیت، شانۆیا (دایکی نیشتمان) هاتە پێشکێش کرن. پشتی یازدە هەیڤان و ب ئەگەرێ گوهۆرینا کاودانێن سیاسی یێن جیهانێ و دەڤەرێ، ڤەکێشانا لەشکرێ سۆڤیەت ژ دەڤەرێ و خیانەتکاریا پتـریا سەرۆك عەشیـران و نەبوونا کادرەکێ ئیداری و بسپۆری یێ شارەزا بۆ بجھ ئینانا کارێن کۆمارێ، هەروەسا هێزا کۆمارێ بەرامبەر لەشکەرێ ئیـرانێ نەبوو، ئەڤە هەمی بوونە ئەگەرێ لاواز بوون وشکەستنا کۆمارا کوردســتانێ بەرامبەری

لەشکرێ ئیرانێ، ب ڤی رەنگی پیلانەکا ناڤخۆیی و دەرڤە هاتنە گێران، قازی محەمەد و هەڤالێن وی نەچاربوون خۆ بدەنە دەستێ لەشکرێ دوژمنی، دوژمن زۆر دراندانە وەك پیشەیا وان یا هەردەم، ل رۆژا (۳۱ / ۳ / ۱۹٤۷) ل مەیدانا چوار چرا، قازی محەمەد و حوسێن سەیفی قازی و هژمارەکا قارەمان و شۆرەشگێرێن کورد سێدارەدان.

پێشەوا قازی محەمەد نەدڤیا وی مللەتی دنەخۆشی و شکەستنێدا بجھ بهێلیت کو دخۆشی و دامەزراندنا کۆمارێ دگەلدا بوو، ژبەر هندێ ب وێرانە پیشوازی ل مرنێ کرو بوویە ناڤەکێ نەمرو سەرکردەکێ ژێهاتی دمێژوویا هەڤچەرخا کورداندا،

شاعر و نڤیسەرێ بەرنیاس (بلە – ئیبراهیم ئەحمەد) د بەهیا سێدارەدانا پێشەوایدا دبێژیت:-

گەرچی شیوەنە شینی پێشەوا
گریان نەنگییە لە شینی ئەوا
بێخی ناکۆکی و نیفاق و هەڵکەندن
رێگەو شوێن دانان بۆ تۆڵە سەندن
یەکگرتن، جەنگین نەبەرد، تامردن
هەوڵ و تەقەلای گەل، ئازادکرن
گیانی بڵندی سەروک ئەکەن شاد
ئەیگەیەننە بەهەشتی موراد

بۆزانین :

شانۆیا (دایکی نیشتمان) ل سەردەمێ کۆمارا کوردستان هاتە پێشکێش کرن، ناڤ و دەنگێ وێ چوو، ژ جهێن دوور یێن کوردستانی خەلك بۆ دیتنا وێ دچوونە مهاباد و نەخشەکێ بەرچاڤ هەبوو د هشیارکرن و لڤاندنا هەستێ نەتەوایەتیێ دناڤ خەلکیدا، ب تایبەتی دناڤ لاوێ نەتەوەیا مە دا.

ڕاڤەکرنا پەیڤان

میـــری : حوکومەت ، دەولەت.

موچە : هەیڤانە ، مەعاش .

تەمەن : ژی.

اداره المعارف : ڕێڤەبەریا پەروەردێ.

شـیـــوەن : پێگوتن ، گری ، بەهی.

نیفاق هەڵکەندن : نەهێلانا دووبەرەکیێ.

نـــەبـــەرد : زیـــرەك ، قـارەمـــان.

هەوڵ و تەقەلا : بـــزاڤ و رەنـــج.

ژیانی ئەمرۆم دەفرۆشم بۆ کرینی نانی سبەی[1]

لێرە بە هێمنی هەنگاو بنێ هاکا دیسان دەنگی تەقینەوەی مین لەنێو ئەشکەوتی ئەو شاخانەدا دەنگێ دایەوەو، پرمەی ولاغی قاچاخچی و هانکە هانکی کۆلبەرانی ماندووی بڕی، ئەرێ ئەو کۆلبە بەرانەی وا ژیانیان بۆتە چیرۆکی کارەسات و هەڵپرووکان قاچاخچین؟ نا ئەوانە قاچاخچی نین، کاسبکاری گەلێکن لە گەرووی شێردا بە شوێن پاروو نانێکدا دەگەڕێن، بە جەگترین مرۆڤەکانی ئەم گۆی زەوییەن کەسینگیان پرە لە چیرۆکی کارەسات و سات بەساتی ژیانیان ململانێی مەرگەو ژیان. هەر یەك لەوان باری هەزاران خەم و کارەساتیان لە کۆڵ ناوە و قوربانییەکن بە تاوانی ژیان، ئایەتی مەرگیان دەپژێننە کۆشی مان و هەناسەیان، ژ راتلە کێنەرو خەمهێنەر، تەنانەت روانین و ووردبوونەوەیەکی کورت لە بەشێکی زۆر چووك لە شەوەژان و ئازارەکانیان.

ئەوان قاچاخچی نین، بەڵام بێکارو بێکاسبین و رێژیمی ئێران دوژمنی سوێندخوار دوو نەیاری قەستەسەریان، ئەو ناوەی بەسەردابڕیون تا هەروا سوك و سانا هەموو جۆرە تۆمەتێکیان بخاتە پاڵ و دەستی ئاوەلا بێ بۆ هەموو جۆرە سەرکوتێك و هەر چەشنە رمکردنیان. لە بیرمان نەچێ ئەو (قاچاخچی) یانە بەشێکی زۆر لە ئەو (رەسەنترین) نەتەوەی ئێرانی و (بوێرترین سنوور پارێزانی) ولاتن کە گەورە بەرپرسانی رێژیم

(١) عەلی بداغی، رۆژنامەیا کوردستانی، ژمارە (٤٠٠)ی، چریا دووێ ٢٠٠٤.

وەخت و ناوەخت و لە کاتە ناسکەکاندا بەسەریاندا هەڵدەڵێن، کەچی ئەوان بە کولە مەرگی دەژین وژیانیان وە مەترسی دەخەن بۆوەی پارووە نانێك بۆماڵ و منداڵیان وە دەست بێنن. ئەوان لە ناوچەکەیدا دەژین کە بە وتەی پایە بەرزانی ڕژێم (لە هێمنترین و ئەمنترین) ناوچەکانی وڵاتە، کەچی کارو کاسبی و کارگەو پیشەسازی و ئاوەدانی تیا قاتە.

ژیان لە ناوچە سنووریيەکانی کوردستان. گەلێك تاقەت پڕووکێن و پڕ هەژمەتترە لە چاو ناوچەکانی تری کوردستان ئەو ناوچانە هەموو کات و زیاتر لە شوێنەکانی تری کوردستان سووتەمەنیی شەڕو پێکدادان بوون، زەوییەکانیان بەجێی لە خۆگرتنی دەغڵ و دان، بوونەتە کێڵگەمین و هەر بە ڕووی دانیشتوانی ناوچەکەشدا تەقیونەتەوە وەتەقێنەوەلە نێوان شەڕی ئیران و عێراق زۆرترین زیانیان وێ کەوت و لەسەردەمی بە ناو ئاوەدانی (سازندەگی)دا کەمترین ئاوڕیان لێدرایەوە و ئێستاکەش زۆرترین قوربانیانی کارەساتەکانی پاشماوەی شەڕو دڕێژەی سیاسەتە چەوتەکانی ڕێژیم هەر لە گەلەن. گەلێك کە تەنانەت ژیانی کۆڵبەری و شەو بە کێویشی پێ ڕەوانابینین.

ڕامان لە ژیانی کولە مەرگی و پڕاوپڕ لە دۆخی لە گێڕانەوە نەهاتووی ئەم خەڵکە، ویژدانی وەخەبەری هەر مرۆڤێکی دەروەست بە مرۆڤایەتی دەهەژێنێ.

ئەوان دەزانن تەقەیان لێدەکرێ و دەکەونە بەر دەسڕێژی هێزەکانی ڕێژیم، ئەوان دەزانن مینە نووستووەکانی ژێر دڵی خاك، چاوەڕوانیان دەکەن و هاکا گرمەیەك و پەرینی دەست و لاقێك، لە لێدان کەوتنی دڵێك و

هەتیبوبوونی منالێکی چاو لە دەرگاو بێ سەرپەرشت و بێ نانهێنەر مانەوەی بنەماڵەیەکو... ئەوان باش دەزانن سەرماو سۆڵ و بەفرو کرێوە بێ بەزییە، لەوانەیە برشتیان لێببڕێ و رقیان هەڵێنێ یاخۆ بکەونە ژێر رنووی بەفرو لە وانەشە بەرگەی رەوەزو هەڵدێران نەگرن و بکەونە بەر رقی سروشت، بەڵام نیازی کۆشێك منالی برسی چاوەڕوان، نەبوونی هیچ هیوایەك بۆ دابینکردنی پێداویستییەکانی ژیان تین وەبەر هەنگاوەکانیان دەنێ و وا دەکا بیرلە گرفت و کۆسپ و کۆستەکانی بەردەم ڕێیان نەکەونەوە. ئەوان ڕێگەی هات و نەهاتیان دەگرن، کەچی لەولا دڵە خورپە بۆ ساتێکیش لە بنەماڵەکانیان نابێتەوە کە ئاخۆ بڵێی کاسبکارەکانیان، برا، باوك یا هاوەسەرکانیان جارێکی تر سەر بەدەرگای ماڵیدا کە نەوەو بۆ نووچدانێ لای وان بمێننەوە.

لە ڕستیدا نە ئەوان قاچاخچین ونە ئەو کەل وپەلانەی لە سەریان دەدرێنە بەر دەسڕێژ، شتومەکی قاچاخن ونە کردەوە نا مرۆڤەکانی هێزەکانی ڕێژیم لەو پێوەندییەدا پاساو هەڵدەگرن. ئەگەر هێنان و بردنی کەل و پەل و پێداویستیەکانی ڕۆژانەی ژیان قاچاخە، بۆ لەسەر سنوورو لە خاڵی (سیفر) ی سنووردا پێشیان پێناگیرێ و بۆ لە قولاێی خاکی کوردستاندا دەکەونە بەر ڕاوەدوونانی هێزەکانی ڕێژیم و چۆنە وا بە سووك و سانا سیلەیان لێدەگیرێ و خەڵتانی خۆێن دەکرێن و کەل و پەل و شتومەکە کانیشیان بە تاڵان دەبردرێن. کام یاساو ڕێسای مرۆڤانە و کامە شەرع ڕێگە دەدا کە کاسبکارانی کورد بەبێ هیچ لێپرسینەوەیەك بدرێنە بەر دەسڕێژی گوللە و ماڵ و ژیانیان لێ تێك بدرێ؟ ئەگەر سات و سەوداو

هێنان و بردنی کەل و پەلی ژیان و خواردن و کۆڵبەری قاچاخ تاوانە، کامە یاسا رێگە دەدا بەبی گرتن و دادگاییکرن سزایەکی وەها توندو نامرۆڤانەیان بەسەردا بسەپێندرێ و بکوژان و بریاردەرانی ئەو کارەساتانەش دەسخۆشییان لێبکرێ و رێزیان لێبگیردرێ؟

ئەو جۆرە کردەوانەی رێژیم ئەوا راستییە ئاشکرا دەکەن و دەیسەلمێنن کە روانگە ئەوانەوە رۆڵەکانی کورد هەر هەموو بەهۆی کوردبوونیان تاوانبارو نەیارن و کوشتن و دەستگرتن و بەسەر خوێن و ماڵ و سامانیان شتێکی ئاسایی، حەلاڵ و رەوایە. ئەو رێگە پێدانەش لە سەرچاوە ئایینییەکانی رێژیم و ئایدۆلۆژیی بالا دەستەوە سەرچاوەی گرتووە، ئەگینا هەر لەو پێوەنییەدا زوون ئاشکرایە کە خودی بەرپرسانی پایە بەرزی رێژیم بگرە بریار بەدەستانی ئاستی خوارەوەش بە کەڵك وەرگرتن لە رانت و رانتخۆریی نێو خۆی دەزگای دەوڵەتییەکان بە کەڵك ئاوەژوو لە پێوەندی و بەرپرسیارەتییەکانیان بە شێوەیەکی بەربلاوو لە پانتایەکی بەرفراواندا هەر ئەو شتومەکە قاچاخەو کەل و پەلی بەمانا راستی قاچاخ لە ناوچە سنووریییەکانی کوردستان رابۆ قوڵایی شارەکانی ئێران و هەموو ناوچەکانی ولات رادەگوێزن.

باس لە چارە رەشی وبێ ئەنوایی ئەو گەلە بەشخوراوە نە ئەوەیە تەواو دەربری مەزڵوومییەت و چەوساوەیی ئەوان بێ و نە ئەوەیە کە بەو چەند دێرە ببڕێتەوە.

ئەوی جێ بەهەموو دڵخۆشییەك و لە پەنا ژیانی خێزانیان لێژ دەکاو بەرەو چارەنووسی لێڵ و نادیاریان دەبا، بێگومان بێ هیوایی،

دۆشداماوەی و بێ دەرەتانییە، ئەگینا بڵێی ئەو کاسبکارانە ئەگەر توسقاڵێ هیواو شك ببەن کە لە پەنا کەسو کارو خێزانیان و لە شار یا گوندەکانیان کارێك و سەرقاڵییەك هەبێ، کە بتوانن ژیانیانی پێ دابین بکەن، بێن و بە لە بەرچاوگرتنی هەموو ئەو مەترسیانەوە هەست پێکردن و بە مۆتەکەی مەرگ بەسەر سەریاندا ملی رێگەی هات و نەهات بگرن؟

ئەوان بە تاوانی قاچاخچییەتی گیانیان لێدەستێندرێ و بارەکانیان زەوت بە تاڵان دەبردرێ لە حاڵێکدا زۆربەی ئەو کەسانەی لەو چارەنووسەدا پەلەقاژەی مەرگ و ژیانیانە، کرێگرتە یا خۆ کۆڵبەرن و بارەکەش هی خۆیان نییەو ئەگەر لە کەمین و مەرگیش پارێزراو بووبن، ئەوا دەبێ لە بەرامبەر دانی جریمەی قورسی (تا ٢٥٠ هەزار تمەن) بگەڕێنەوە سەر کاروباری خۆیان! ئەوە لە حاڵێکدایە کە قازانجی ئەو کۆڵبەرییە لە رۆژدا لە (٥٠٠٠) هەزار تمەن بۆ سەرێ تێناپەڕێ. ملدانی ئەوان بەو چارەنووسەش لە دۆخەرا کە بێکاری، گرانی و، رۆژ ڕەشی لە هەموو باریێکەوە تەنگی بە خەڵکی کوردستان هەڵچنیوە.

ئەوان لە پرووکانی لەش و گیانیان خۆش دبن و بەرەو ڕووی ئەو هەموو مەترسی و کارەساتانە دەبنەوە، تەنیا لە پێناو دەستخستنی لانی کەمی بژێوی ژیانیان و ئەوەش دیاری و ویستی ئەو رێژیمەیە کە تینووە بە خوێنی ڕۆڵەکانی ئەو گەلە و لە ڕێزی دوژمنە سوێند خواردووەکانیەتی.

لە ڕستیدا ئەوە گوشەیەك لە پێناسەی نەتەوەیەکە کە لە چوارچێوەی ئێرانێکی د ژبە هەموو مافەکانی و نامۆ بە هەموو داوا ڕەواکانی ناچار بە ژیانێکی کولە مەرگی کراوە. هەر لە جێدا هۆی

هەڵدانی هەژاری، بێکاری و گەشە سەندنیان لە کۆمەڵگەی کوردستانداو پەنابردنی دانیشتوانی ئەم هەرێمە بۆ هەر چەشنە کارێکی تاقەت پرووکێن و پر مەترسی دەگەرێتەوە سەر دواکەوتوو ڕاگیراوی گەشەنەکردنی کوردستان، بەڵام هەر هۆی گەشەنە سەندنی کوردستان چ لە بواری ئابوری و چ لە بواری سیاسی و کۆمەڵایەتیدا گرێدراوە بە نێوەرێکی سیایەتە شۆڤینانەو دژە کوردانەی دەسەڵات بە دەستانی رێژیمی کۆماری ئیسلامی.

رژێمی کۆماری ئیسلامی بە سەرنجدان بەوەی کە هەر لە سەرەتاوە بزووتنەوەی مافخوازانەی گەلی کوردو خەباتگێڕانی کوردستانی وەك چقڵی چاوو لە مپەری جێبەجێ کردنی سیاسەتە دژی گەلییەکانی زانیوەو لە ڕوویەکی ترشەوە بەهۆی بیری شۆڤینانەو بە بیانووی پروپووچی وەك نەبوونی ئەمییەت و هەبوونی ڕەوتی ئازادیخوازی (هەڵبەت لە ڕوانگەی ئەوانەوە جودایيخوازی) کوردستان، نیشتمانی ئێمە یان لە هەژاری و دواکەوتوویيدا ڕاگرتووە و هەوڵی سرینەوەی شوناسی نەتەوەیی و مێژوویيمانی داوە وهەر کاتێکیش مەترسییەك بەرەو ڕووی دەسەڵاتەکەیان بۆتەوە، کردویانین بە قەڵغانی بەڵاو نازناوی (ڕەسەنترین ئێرانی) و بوێرترین (سنووڕپارێزی) داوەتە پاڵمان.

سرینەوەی ئاسەواری هەژاری، بێکاری و دواکەوتوویی کوردستان یە گشتی وناوچە سنووریيەکانی کوردستان بە لە هەموو شتێك بەستراوەتەوە بەخۆشکردنی بواری گەشەی سیاسی و ئەو جار گۆڕینی ڕوانگەی رێژیم سەبارەت بە کێشەی نەتەوەیی لە کوردستان و بەدوای

ئەوەدا دانانی پلانی کارامەو لە بار لە بواری سەرمایە گوزاری، دامەزردانی کارخانەو کارگە پیشەییەکان و پشتگیرییەکان لە ناوەندەکانی بەرهەمهێنەری دەرفەتی کارو بەش خسووسی و تەرخانکردنی بۆدجە بە مەبەستی نۆژنکردنەوەو مۆدێرنیزەکردنی کشتوکاڵ، ئاژەڵداری و بەشەکانی تری گەشەی ئابووری، ئەوەش نە لە ئیرادەی دەسەلاّت بەدەستانی رێژیمی کۆماری ئیسلامی دەوشێتەوەو نە ئەو بیرە شۆڤینانەو دژی گەلییە لە خۆیدا توانای نوێبوونەوەو بەخۆدا چوونەوە شك دەبا.

راڤەکرنا پەیڤان

دەروست : خەمخۆر.

رەوەز : بناریّ چیای.

پاساو : بەهانە ، گرۆڤ.

بێ ئەنوا : بێ دەسەلاّت ، چارە رەش.

رێژیم : رژێم.

ئاوەلاّ : ڤەکری.

قەستەری سەر : نهێنییێ خوینێ.

کاسبکاری گەلێکن : کاسبکارەکێ زۆر ، گەلەك شوولکەر.

تیاقاتە : لێ نینە.

هەژمەت : زەحمەت.

برست : تاودان ، هێز.

نووچدان : کەفتن.

نـــامـــۆ : غەریب.

(پێڕست)

ژ	بابەت	لاپەڕە
١-	پێشەستیی	٢
٢ -	ڕوونکرن	٤
٣ -	**پشکا ڕێزمانیٚ**	٥
٤ -	ناڤ ژلایێ دارشتنێڤە	٦
٥ -	چـــاوگ	١٩
٦ -	چاوگ ژلایێ دارشتنێڤە	٢٤
٧ -	ب کارئینانا چاوگی وەکی ناڤی	٣١
٨ -	ڕەگـــێ کـــار	٣٦
٩ -	ڤەدیتنا ڕەگـــێ کـــار	٣٩
١٠ -	چاوگ سەرچاوەیێ دارشتنا کارییە	٥١
١١-	دەمێن کاری (کاری ڕابوردوو) بۆری	٥٥

(پێڕست)

ژ	بابەت	لاپەڕە
١٢-	کار (کارێ را نەبوردوو)نەبۆری	٦٣
١٣-	کارێ داخوازی	٦٩
١٤ -	کارێ بکەر دیارو بکەر نادیار	٧٥
١٥ -	کارێ بکەر دیار وبکەر نادیار دکرمانجییا ژووریدا	٨١
١٦ -	جهناقێ پرس	٨٦
١٧ -	هەڤاڵناقێ پرس	٩٢
١٨ -	هەڤاڵکارێ پرس	٩٧
١٩ -	رستەیا لێکدای	١٠٤
٢٠ -	ئامرازێ پەیوەندی	١٠٩
٢١ -	ئامرازێ دانەپاڵ (خستنەسەر)	١١٧
٢٢ -	پشکا ئەدەبێ	١٢١

(پێڕست)

ژ	بابەت	لاپەڕە
-٢٣	فۆلکلۆر چییە؟ داستان	١٣٧
- ٢٤	داستانا کوردی	١٥١
- ٢٥	پەندێن پێشیان	١٦٧
-٢٦	ڤەکۆلینین نوی یێن ئەدەبێ کوردی	١٧٤
- ٢٧	قوتابخانەیا (رێبازا) کلاسیکی	١٧٦
- ٢٨	قوتابخانەیا (رێبازا) رۆمانتیکی	١٧٧
- ٢٩	قوتابخانەیا (رێبازا) ریالزمی	١٧٩
- ٣٠	پشکا نموونە یێن ئەدەبی	١٩٠
- ٣١	مەلایی جزیری	١٩١
- ٣٢	حاجی قادری کۆیی	١٩٤
-٣٣	وەلی دێوانە	٢٠٠

(پێڕست)

ژ	بابەت	لاپەڕە
-٣٤	پیرەمێرد	٢٠٤
-٣٥	گۆران	٢١٠
-٣٦	هەژارێ موکریانی	٢١٤
-٣٧	دیلان	٢١٧
- ٣٨	سەبری بۆتانی	٢٢٢
- ٣٩	مقداد مەدحەت بەدرخان	٢٢٥
- ٤٠	شاکر فەتاح	٢٣١
- ٤١	پشکا خواندنێ	٢٣٩
- ٤٢	دوازده سواری مەریوان	٢٤٠
- ٤٣	بهایێ سەربەستی	٢٤٦
-٤٤	رەواندز	٢٤٨

(پێڕست)

ژ	بابەت	لاپەڕە
-٤٥	دارگوێز	٢٥٢
-٤٦	بەرزەبوون	٢٥٤
- ٤٧	گورگ و هێستر	٢٦٠
- ٤٨	سەرهەڵدان	٢٦٣
-٤٩	هونەرێ شانۆگەریێ پێدڤی ب زبارێیە	٢٦٥
- ٥٠	نامیق کەمال	٢٧٠
- ٥١	هەژاری	٢٧٥
-٥٢	ئەز دزانم ئاڤ ل سەرچ را دچت بەلێ نابێژم	٢٧٩
-٥٣	ژیانا کۆچەری	٢٨٣
-٥٤	قازی محەمەدێ پێشەوا و کۆمارا کوردستان	٢٨٧
-٥٥	ژیانی ئەمرۆم دەفرۆشم بۆ کرینی نانی سبەی	٢٩١
-٥٦	پێرست	٢٩٨